

Váltó-sáv Alapítvány

1074 Hársfa 21.

Tel./fax: (061)-352-6755

e-mail: alapitvany@valtosav.hu

www.valtosav.hu

szakmai vezető: Mészáros Mercedes

06 70-501-3291

„Az emberben nincs szörnyeteg. Az emberben csak ember van, és mi ezt az embert szabadítjuk fel.”

(C.R.Rogers)

Fogvatartásból szabadult fiatal felnőttek társadalmi (re)integrációjának lehetőségei

Kutatási összefoglaló

Készítették:

Csáki Anikó, Kovács Klaudia, Mészáros Mercedes, Sponga István

Bp., 2006.

Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium

A kutatás és a tanulmány megjelenése az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium a 2005. évi társadalmi befogadás kérdéséről szóló kutatások támogatása keretében valósult meg.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	3
A kutatás indokoltsága	3
A célcsoport helyzete	5
A kutatás célja	7
A kutatás hipotézisei, fő kérdései.....	8
A vizsgált csoport.....	8
Módszertan.....	9
A minta.....	11
Demográfia.....	14
A fogvatartottak családi körülményei, családi helyzete.....	15
A kriminális életvezetésű fiatalok szülőkkel való kapcsolata.....	16
Családi légkör, hangulat.....	20
Devianciák, problémák a családban.....	21
Családi állapot.....	23
A kriminális életvezetésű fiatalok és szüleik iskolai végzettsége.....	27
A fogvatartott fiatalok iskolai végzettsége.....	27
Szülők iskolai végzettsége.....	37
Kriminalitás és előélet.....	40
Börtönbüntetés előtti és alatti munkavégzés és pénzkezelés. A munka mint (re)integrációs esély.....	50
Kapcsolatok.....	64
Civil, külső – társadalmi – kapcsolatok	64
Kapcsolatok a börtönben: a nevelő. Gondozás/nevelés a büntetés-végrehajtásban.....	74
Kapcsolat a börtön személyzetével.....	82
Kapcsolat a szociális ellátórendszerrel és külső segítő szervezetekkel.....	84
Lakhatás, lakáshelyzet. A biztos lakhatás mint (re)integrációs esély.....	91
Szabadulás után.....	102
Az utógondozás és a pártfogó felügyelet.....	107
A társadalmi beilleszkedés segítése.....	113
Policy javaslatok.....	119

Bevezetés

A kutatás indokoltága

Az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium 2005-ben pályázatot hirdetett olyan kutatások finanszírozására, melyek fő célja, hogy segítséget nyújtson a társadalmi kirekesztés elleni küzdelem programjához kapcsolódó munkálatokhoz és a térségi, illetve regionális szintű tervezéshez. A pályázat a 2005. évi társadalmi befogadás kérdéséről szóló kutatásokat támogatta.

A Váltó-sáv Alapítvány munkatársainak magja 1997-től foglalkozik fogvatartott és szabadult fiatalokkal (16-30 éves), segíti/támogatja reszocializációjukat. Úgy véltük, nagy tapasztalatunk és tudásunk gyűlt fel a témában és a területen, és mindezt meg kívántuk erősíteni kutatási eredményekkel is.

A témában eddig megvalósult kutatások¹ azt bizonyítják, hogy a börtönpopuláció jelentős hányada már a fogvatartás előtt kirekesztett, melyet a börtön nemhogy enyhítene, hanem ezt mélyíti, fokozza. A hátrányos megkülönböztetés tapasztalata a szabadságvesztéses büntetés letöltése után szinte biztos a szabaduló számára. A büntetés-végrehajtási intézetekben és a szabadulás után nem áll rendelkezésre segítség, olyan emberi/segítői erőforrás, emberi kapcsolat (a családon kívül), mely egyrészt a bent töltött időt és annak problémáit, az előző életvezetés kérdéseit és tapasztalatait, a bűncselekménnyel kapcsolatos kérdések feldolgozását, a szabadulással kapcsolatos vélt és valós félelmeit, problémáit, a jövő kérdéseit stb. célozná. Azt tapasztaltuk, hogy a szociális munka Magyarország büntetés-végrehajtási intézeteiből szinte teljesen hiányzik. Pedig nagy szükség lenne rá. A szabadulást követő gyakorlati ügyek intézése ennek csak egy kis szelete. A szabaduló számára a fogadó hatóság átláthatatlan és széttagolt. Számtalan esetben a saját ügyek intézését az információhiány nehezíti. A praktikus feladatok mellett pedig mély félelmek, kérdések, önismereti problémák

¹ Dr. Huszár László: Az 1995-ös fogvatartotti felmérés a börtönön kívüli szociális helyzetre és az intézeten belüli életminőségre vonatkozó adatai. In Deák Ferenc (szerk.): A büntetés-végrehajtás néhány problémája a kutatások tükrében. Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár 1997. 2. szám. 1-20. old. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága Módszertani Igazgatóság, 1997.; MIP kutatási eredmények, Magyarország. Rövid összefoglaló. Tóth Herta, Zentai Violetta és Krizsán Andrea támogatásával. Bp., 2005. CEU, kézirat. http://cps.ceu.hu/mip_reports.php. Tóth Herta-Krizsán Andrea-Zentai Violetta: MIP National Report. Hungarian country report. (MIP). Bp., 2005. CEU. http://cps.ceu.hu/mip_reports.php; Az ELTE Kriminológiai Tanszéke 1980-as évek közepén folytatott kutatási eredményei: Vigh J.-Tauber I. – Madácsi L. 1988. In: Vigh József: Bűnismétlők, visszaesők, veszélyes bűnözők. In: Szerk.: Gönczöl Katalin-Korinek László-Lévai Miklós: Kriminológiai ismeretek. Bűnözés, bűnözéskontroll. Bp., 1999. Corvina.

húzódnak, melyek lelki gondozást igényelnek. A célcsoport tagjai alacsony mentálhigiénés egészséggel rendelkeznek, amelyet gyakran a kiábrándulás, reménytelenség, izoláció, frusztráció jellemez. Szociális kapcsolataik gyengék, érzéseik, érzelmeik kifejezése gyakran problematikus, ami a szűkös probléma-megoldási repertoár miatt gyakran agresszióba torkollik. A börtönszocializáció a reintegrációt tovább nehezíti, ami segítség hiányában szinte lehetetlen.

Összegezve elmondható, hogy börtönbe kerülők többsége már a bekerülést megelőzően valamilyen szintű társadalmi kirekesztést élt meg. A bebörtönzés erősíti a kirekesztést (pl. a családi gyökerek és egyéb támogató, emberi kapcsolatok meglazulnak), továbbá a börtön gyakran elősegíti a másodlagos társadalmi kirekesztést (a már kirekesztett emberek helyzetét további kirekesztő tényezőkkel súlyosbítja). A tapasztalatok alapján a büntetés-végrehajtás nem járul hozzá a kirekesztődés folyamatának és mechanizmusainak megszüntetéséhez, hanem éppen ellenkezőleg, súlyosbítja azokat, olyan társadalmi és egyéni feltételeket reprodukál, amelyek újra a bűnözői életvitel feltételeit hozzák létre. Sok volt fogvatartott nem tud sikeresen visszailleszkedni – még ha nem is kerülnek vissza a börtönbe, sokan közülük rendkívül marginalizált pozícióba kerülnek –, ami a bebörtönzés előtti hátrányos helyzetet reprodukálja vagy még annál is kedvezőtlenebb helyzetet teremt. A börtön elhagyásakor ismét egyfajta elítélt státuszba kerülnek, hiszen a börtönbüntetés hatására még inkább elveszíthetik gyökereiket, és életükben további törések jöhetnek létre. Kedvezőtlen helyzetük fokozódik szabadulás után, reszocializációjukat nehezítik a társadalom tagjai, olykor intézményei felől fellépő ellenséges, negatív, elutasító attitűdök; számos társadalmi szerepből, feladatvállalásból kiszorulnak, munkaerő-piaci elhelyezkedésük küzdelmes: ez egyrészt büntetett előéletüknek köszönhető, másrészt piacképes tudásuk (szellemi tőke) hiányából fakad. Mindez végső soron visszaeséshez, bűnisméltléshez vezethet. Ez mind az egyén, mind a társadalom számára a legelőnytelenebb állapot. Továbbá ellentmondás áll fenn a büntető igazságszolgáltatás elvei és a gyakorlat között, ami abból adódik, hogy a büntetés-végrehajtási rendszer céljait nem lehet/nem tudja összeegyeztetni a társadalmi reintegráció céljaival – mindez pedig azt eredményezi, hogy erősödik bizonyos társadalmi csoportok kirekesztődése. Annak ellenére, hogy törvényi szinten a társadalmi (re)integráció hangsúlyos cél², a mindennapi börtönélet nem tükrözi ezt a prioritást. Különbség van tehát aközött, hogy a társadalmi reintegráció a diskurzus szintjén hogyan jelenik meg és aközött, amit a börtönélet tényleges valósága tükröz.

² Bv. kódex: a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. számú törvényerejű rendelet. 44.§ (1). 19.§.

A bűnözés megfékezése társadalmilag/európai szinten elfogadott cél (Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája, 2003.). A társadalmi integráció növelése együtt jár a fogvatartottak kedvezőtlen szociális jellemzőinek változtatásával, a joghátrány mellett meglévő gyakran halmozottan hátrányos helyzet csökkentésével is (iskoláztatás, szakképzettség, családi kötelek és egyéb emberi kapcsolatok stb.) A szabadság teljes elvonása – a börtön – kimagaslóan a legdrágább büntetés. Egy új börtönférőhely létesítése 11,7 millió Ft; egy fogvatartott napi fogvatartási költsége 4000 Ft (2002-es adat, ma kb. 6000 Ft). Emellett vannak nehezen „forintosítható” költségek is, amelyek továbbnövelik az összeget (a fogvatartott nem gondoskodik önmagáról és családjáról, csökken önellátási képessége stb.). Azaz minden szempontból fontos cél a fogvatartottak társadalmi visszailleszkedésének segítése.

A célcsoport helyzete

"A börtön a holtak háza" - írja Dosztojevszkij. Akik odakerülnek, azokról általában mindenki lemond, erkölcsi halottnak tekinthetők, s közülük csak igen keveseknek sikerül a "visszatérés". A mély előítéletek és intoleráns magatartás szabadulás után fokozódhat: a visszailleszkedés gyötrelmes, a társadalom nehezen fogadja vissza – a büntetett előítélet miatti „megítéltetés” miatt – a szabadságvesztés büntetésüket letöltőket. Állás- és munkahelykeresésnél olyan feltételekbe és előítéletekbe ütköznek, amelyek szinte lehetlenné teszik reintegrációs törekvésüket. A szabadultak a munkaerő-piacon nehéz helyzetben találják magukat – gyakorlatilag alig tudnak elhelyezkedni büntetett előélettel, legális, bejelentett munkát vállalni –, és ez a kirekesztést jelentő szituációk halmozódásához vezethet. A bizalmatlanság – a kommunikáció hiánya és a tájékozatlanság miatt - mindkét részről óriási.

Összességében leszögezhető: a börtönbüntetés negatívan hat a fogvatartottak társadalmi kapcsolataira. A totálisan zárt intézmény – börtön – lényege, hogy elveszi tagjai idejét, és cserébe egy művi világot nyújt nekik. A totális intézmények jellemzője, hogy társadalmi kölcsönhatásuk korlátozott. A fogvatartott reszocializációjának lényege, hogy elszigetelődik a külvilágtól, új rendszabályokat és követelményeket állítanak elé. Megismeri a zárt intézeti beilleszkedés sajátos érték- és normavilágát, a börtöntársadalom működését, és folytonos alkalmazkodásra kényszerül, melyet egy speciális tudás elsajátítása tesz számára lehetővé. A zárt közösség ingerszegény, „gondolatköre” és problémái specifikusak, szűk körben mozognak. A hétköznapiak ugyanolyanok, szürkék és rendkívül unalmasak, ám ez egyfajta

biztonságot is jelent. A döntésmegvonás fájdalmas, de egyben felelősségmentes is. Megfosztják az autonómiától, de kiszolgálják, a döntéseket helyette és nélküle hozzák, ami számos esetben rendkívül kényelmes, és nincs felelősség. Legfontosabb „tevékenység” az idő múlásának várása. Depriváció és frusztráció fenyegeti a fogvatartottak személyiségét, a fogvatartásnak demoralizáló hatása van. A börtönműlttel járó stigmatizáció következtében reintegrációs törekvéseiket idegenkedve fogadják, ami további önértékeléscsökkenést és esélytelenség érzést vált ki a szabadulóban. A többségi társadalom távolságtartása a bűnelkövetőkkel szemben igen erőteljes. Ez nagyrészt információhiányból fakad. Az elutasítás szimbolikusan a börtönt körülvevő fallal is kifejeződik, azaz a bezárás egyben kirekesztés is. A börtönök működésének természetét elemző vizsgálatok alapján leszögezhető, hogy a totális intézetben való tartós kirekesztettség gyengíti a fogvatartottak önértékelését, önbecsülését, önálló életvitelre való képességét, kommunikatív és egyéb szociális készségeit. A külső kapcsolatok kiüresedése következtében romlanak lakás- és munkahelyszerzési esélyeik, korábbi családi, baráti kapcsolataik meggyengülnek vagy felbomlanak. Ezért nélkülözhetetlen szociál- és oktatáspolitikai feladat a döntéshozatal, a problémamegoldás, a kommunikációs készség, az önértékelés, a stressz-kezelés, az érdekérvényesítés készségeinek, kompetenciáinak fejlesztése a büntetés hatálya alatt állók és az utógondozottak számára,³ azaz a büntetés-végrehajtási intézményekből szabadulók társadalmi integrációja szubjektív feltételeinek megteremtése. Ezzel párhuzamosan az integráció objektív feltételeire is fókuszálni kell (lakhelyteremtés, munkalehetőségek, képzések stb.). Valamint a bűnözéssel kapcsolatos irreális félelmek, előítéletek csökkentése érdekében a lakosság folyamatos és valós információkon alapuló tájékoztatása is nélkülözhetetlen.

A bűnelkövetők, a hosszabb-rövidebb ideig tartó szabadságvesztéses büntetésre ítélték, szinte teljes egészében „kiesnek” a szociális támogatottak rendszeréből, ami további életvezetésükre és újbóli kriminalizálódásukra nagy mértékben kihat. Emellett a különböző változási-átalakulási folyamat során gazdasági-szociális és/vagy politikai marginalizációjuk tovább mélyül, így szinte esélyük sincs a (re)integrációra. A célcsoport tagjai nemcsak joghátránnyal rendelkeznek, gyakran kisebbségek tagjai, kallódók, intézményi és informális kapcsolataik instabilak, és deviáns karrierjük, kriminalizálódásuk általában együtt jár a hajléktalanság, munkanélküliség és szenvedélybetegség problematikájával. Jelenleg Magyarországon a gyakorlatban nincs jelen a börtönökben szociális munkás, a gondozást a büntetés-végrehajtási

³ Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája, 2003. Letölthető pdf file-ben: www.im.hu

intézetekben a nevelő, az utógondozást szabadulás után a hivatásos pártfogó folytatja. Éles, elkülönült határ húzódik a gondozás és az utógondozás között, továbbá szakmai dilemmák is felmerülnek, hiszen a nevelő nem feltétlenül szociális munkás végzettségű, hasonlóan a pártfogóhoz. Természetesen, mindkét szereplőben lehet azonban megfelelő érzékenység ill. segíteni akarás és tudás, azonban a nevelő – mint a büntetés-végrehajtás alkalmazottja – feladata elsősorban a börtönben lévő megfelelő magatartás kialakítása – leegyszerűsítve a börtönszocializáció támogatása -, a pártfogó pedig felügyeletet, kontrollt gyakorol szabadulás után, azaz hivatalos személy. Összefoglalva tehát ma, Magyarországon szinte teljesen hiányzik a szociális tevékenységek közül a fogvatartottak/szabadultak gondozását célzó szociális munka.

Tapasztalatainkat kutatási eredményeink alátámasztják.

A kutatás célja

A harmadlagos bűnmegelőzés – visszaesés megelőzés, újabb bűncselekmények elkövetésének megelőzése – szoros összefüggésben van a reintegrációs lehetőségekkel, a társadalmi integráció minőségével, a szabadulás utáni perspektívák meglétével, valamint a szabaduló fiatal reszocializációs esélyeivel, családi-szociális háttérével, emberi kapcsolataival. A társadalmi integráció növelése együtt jár a fogvatartottak kedvezőtlen szociális jellemzőinek változtatásával, a joghátrány mellett meglévő gyakran halmozottan hátrányos helyzet csökkentésével is (iskoláztatás, szakképzettség, családi kötelek és egyéb emberi kapcsolatok stb.).

Kutatásunk fő célja tehát eddigi tapasztalataink alátámasztása volt.

A kutatás pályázatban megjelölt **céljai** részletezve:

- a szabadságvesztéses fogvatartásból szabadultak (re)integrációját akadályozó kirekesztő mechanizmusok feltárása;
- az erre adott válasz: a társadalmi (re)integrációt célzó különféle szociális ellátások és szolgáltatások, ill. a szociális területtel érintkező egyéb humán szakterületek (oktatás, egészségügy, munkaügy) közötti kölcsönhatás vizsgálata, elemzése;
- milyen a büntetés-végrehajtási intézetek reszocializációs/rehabilitációs/reintegrációs munkája, hogyan segítik a fogvatartottak reintegrációját (be- ill. visszailleszkedését), mit tesznek a visszaesés megelőzése érdekében,

- valamint annak a vizsgálata, hogy milyen folyamatok befolyásolják a büntetés-végrehajtási intézetekből kiszabaduló fiatalok és fiatal felnőttek társadalmi integrációját, továbbá az állam milyen közpolitikákkal válaszol ezekre a folyamatokra,
- és végül milyen más, főként társadalmi szervezetek kapcsolódnak be az adódó problémák orvoslásába.

A kutatás hipotézisei, fő kérdései

Hipotézisünk szerint a visszaesés megelőzésének négy jelentős eleme a munkalehetőség, képzettség/tanulási lehetőségek, a biztos lakhatási körülmények megléte, valamint a tartós emberi kapcsolatok. Az alapvető szociális feltételek biztosítása mellett döntő a szabadult fiatal felnőtt számára egy támogató, segítő kapcsolat, mentálhigiénés gondozás – a szabadulás utáni krízis csökkentésére, a személyes problémák pszichoszociális kezelésére irányuló lelki gondozás.

- I. Hipotézis: a börtönbe kerülők többsége már a bekerülést megelőzően valamilyen szintű társadalmi kirekesztést élt meg.
- II. Hipotézis: a bebörtönzés hatásai erősítik a társadalmi kirekesztést (elősegítik a másodlagos kirekesztést). A börtönbüntetés negatívan hat a fogvatartottak társadalmi kapcsolataira, a börtönök a reintegráció szempontjából nélkülözhetetlen készségeket nem erősítik.
- III. Hipotézis: a fogvatartottak (re)integrációját célzó intézkedések nem érik el a céljukat (munka, oktatás/képzés, családi és egyéb emberi kapcsolatok támogatása).
- IV. Hipotézis: a szabadulás után a be- ill. visszailleszkedést több tényező is akadályozza (börtönadaptáció, munkaerő-piaci hátrányok, szociális ellátórendszer hiánya).

A vizsgált csoport

Fiatalkorúak és fiatal felnőttek (16-30 évesek), férfiak/nők, fiúk/lányok vegyesen. Különös súlyt kívántunk fektetni a hosszúítéletes (5 éves szabadságvesztés feletti) fiatalokra. A kutatás ennek a veszélyeztetett csoportnak a sajátosságait és lehetőségeit elemzi, hiszen a deviáns/kriminális karrier meghatározó pontja – a szabadságvesztéses büntetés – után, a börtönszocializáció/börtönadaptáció (institualizáció) hatására, eleve szocializációs

hátrányokkal indulva társadalmi be- ill. visszailleszkedésük támogató, segítő munka nélkül igen küzdelmes, szinte lehetetlen. Az elemzés elsődlegesen azokat a folyamatokat vizsgálja, amelyek a büntetés-végrehajtás során, majd közvetlenül annak elhagyása után meghatározóak a vizsgált csoport társadalmi integrációja szempontjából, azaz a gondozás/utógondozás tartalmát, lehetőségeit és megvalósulását kutatja.

Módszertan

A kutatás elsősorban elsődleges kutatás, ehhez két alapvető módszert alkalmaztunk. Az egyik módszer kvalitatív, mégpedig az interjúzás módszere. A kutatás során 56 fővel készítettünk strukturált életútinterjút. Az adatfeldolgozás során mindvégig az interjúalanyok válaszaiból indultunk ki, nem vizsgáltunk semmiféle hatósági anyagot.

Az interjúk vezérfonalát alkotó kérdéscsoportok és a kérdéssor kidolgozása a Váltó-sáv Alapítvány munkatársaival közösen történt.⁴ Az interjúkra a fogvatartottakkal a büntetés-végrehajtási intézetekben került sor, kizárólag a kutató és az interjúalany részvételével egy külön helyiségben. A szabadult fiatalok esetében az Alapítvány működési helyén, egy külön irodahelyiségben vettük fel az interjút. Arra is figyeltünk, hogy miután a szabadult fiatalok kapcsolatban álltak már a Váltó-sáv Alapítvánnyal, a kérdéseket egy „független”, „külsős”, nem alapítványi munkatárs tegye fel.⁵ Az interjúkról hangfelvétel készült, de papíron is rögzítettük az interjúkat interjúvázlat keretében, majd az adatokat a feldolgozás során elektronikusan tároltuk. A hangfelvételeket az elemzés után megsemmisítettük.

A kérdéssor összeállításánál az interjúalany életútját kívántuk feltérképezni, melynek fő területei a következők voltak: családi kapcsolatai, iskolai karrierje, börtönbüntetés előtti és alatti munkavégzése, pénzkezelése, esetleges szenvedélybetegsége, lakhatása, emberi/baráti/szociális kapcsolatai, kriminális karrierje és az ahhoz vezető út, börtönbeli élete (különös súlyt fektetve a nevelővel és a börtön egyéb személyzetével való kapcsolatára, valamint a benti oktatásra/képzésre, munkavégzésre), segítő szervezetekkel való kapcsolata, terveit/jövőképe szabadulás után (itt a pártfogó felügyeletre fektettünk jelentősebb hangsúlyt). A szabadultak számára egy külön kérdéssort is megfogalmaztunk, mely a szabadulás utáni életkezdésre vonatkozik. Továbbá feltettünk olyan átfogó, elméleti kérdéseket is, melyek a társadalmi beilleszkedésre vonatkoznak, vagy az interjúalanyok véleményét kérdeztük: mit

⁴ A kutatásban interjúkészítőként részt vettek: Csáki Anikó, Frühauf Attila, Halmos Zsófia, Kovács Éva, Mészáros Mercedes, Tajta Gábor. Az interjúk felvételére 2006 február-márciusában került sor.

⁵ Az interjúkat a szabadult fiatalokkal Halmos Zsófia készítette.

gondolnak arról, a börtön segíti-e a társadalmi beilleszkedést? Mi a véleménye arról, hogyan lehetne segíteni/támogatni a hozzá hasonló sorsúakat? Sokan mélyen elgondolkodtak ezen a börtönévek alatt, és igen tartalmas válaszokat adtak ezekre a kérdésekre is.

Az interjúzás mellett ill. azt kiegészítve a kérdőívezés módszerét is alkalmaztuk. A (terveink szerinti, megvalósulása közel) 1000 fős minta esetében a kérdőív módot adott arra, hogy a büntetés-végrehajtási intézetekben tartózkodó fiatalkorúak és fiatal felnőttek kemény szociológiai mutatóiról, helyzetéről, szokásairól, attitűdjéről, értékeiről képet kapjunk. Ezen túl megpróbálunk rámutatni azokra a pontokra is, ahol eltérés figyelhető meg az átlagos és a kriminális attitűd között.

A kérdőív összeállítását is a Váltó-sáv Alapítvány munkatársai végezték, és 87, elsősorban feleletválasztásos kérdést tartalmazott.⁶

Az adatfelvételre 2006 márciusában és áprilisában került sor. Az intézetekben több mint 700 kérdőív került kiosztásra, melyből 658 került rögzítésre. Figyelembe véve az önkitöltős kérdőívek felhasználhatósági arányát – mely általában 20-25 százalék körül szokott mozogni –, a közel kétharmados beérkezési arány nagyon jónak mondható. Az önkitöltős kérdőívek másik problémáját, a viszonylag magas adathiányt is sikerült alacsonyan tartani: egyik változó esetében sem haladta meg a tíz százalékot (átlagban 4-5 százalék). Az elemzést segítő táblázatoknál vegyesen használunk elemszámot és százalékos eloszlást, jelentős részben annak függvényeként, hogy egy-, vagy többdimenziós elemzést alkalmazunk. Az adatrögzítést az SPSS statisztikai szoftver 11.5.0. verziójával, míg a grafikus megjelenítést Microsoft Excel programmal végeztük. A százalékos arányokat a jobb átláthatóság miatt - az esetek jelentős részében – a táblákban kerekítettük.

A kutatási összefoglaló a két módszer eredményeit és elemzéseit „dolgozza össze”: a kérdőívek „kemény” módszerét életszerűbbé, valóságosabbá, lüktetőbbé tévő interjúrészletekkel erősítjük meg, támasztjuk alá. A kvalitatív kutatási módszertan nagy előnye, hogy a számok, statisztikák és táblázatok mögött húzódó egyéni életsorsok, vélemények, élettapasztalatok és gondolatok is megjelennek, ezzel hitelesebbé és „emberibbé” téve a kutatási anyagot.

⁶ A kérdőív összeállításánál figyelembe vettük a Magyar Helsinki Bizottság börtönviszonyok kutatásához használt kérdéssorát. In: Kettős mérce. A börtönviszonyok Magyarországon. Szerk.: Kőszeg Ferenc-Kádár András Kristóf. Magyar Helsinki Bizottság, 2002. A kutatásunk során felhasznált kérdőívet a melléklet tartalmazza.

A minta

A minta terveink alapján a 18-30 év közötti, hosszúítéletes vagy nagyítéletes (5 éves szabadságvesztés feletti) fogvatartott és szabadult fiatalokból került ki. Az interjúk elkészítésére fogvatartott fiatalok esetében a következő intézetekben került sor a mintavételre:

Büntetés-végrehajtási intézet	fő	nem
Balassagyarmati Fegyház és Börtön	6	férfi
Budapest Fegyház és Börtön	6	férfi
Kalocsai Fegyház és Börtön	6	nő
Márianosztrai Fegyház és Börtön	6	férfi
Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön	6	férfi
Sopronkőhidai Fegyház és Börtön	6	férfi
Szegedi Fegyház és Börtön	6	férfi
Váci Fegyház és Börtön	6	férfi
Összesen	48	6 nő / 42 férfi

Az egyes büntetés-végrehajtási intézetekben a fogvatartottakat a büntetés-végrehajtás személyzete kérte fel az interjúra az általunk megnevezett szempontok alapján, ami az életkort (18-30 éves) ill. a szabadságvesztéses büntetés időtartamát (5 év vagy annál hosszabb) tartalmazta. Nem tudjuk biztosan állítani, hogy a minta véletlen kiválasztás eredménye, hiszen az egyes intézetek mindennapjait sok tényező határozza meg, és ezt mind a kutatóknak, mind az intézet alkalmazottainak a kiválasztás során szem előtt kellett tartani. Ennek ellenére statisztikai értelemben minden tényező mentén reprezentatív, ezért úgy véljük, hogy a kutatás eredményei jól értelmezhetők az adott csoportra.

8 fő szabadult fiatallal is készült interjú (1 nő / 7 férfi). Mivel ők mindannyian előzőleg is kapcsolatban voltak a Váltó-sáv Alapítvánnyal, így több válasz nem reprezentatív, kritikával

kell fogadnunk. A szabadulás utáni élethelyzet ismertetése esetében azonban fontos információkat kaphatunk a célcsoport nehézségeiről.

A kérdőívezés esetében a fogvatartottak az intézetekben egyszerű, véletlen mintavétellel lettek kiválasztva. A mintavétel időpontjában az öt évnél hosszabb időtartamra elítélt fogvatartottak száma 2.100 és 2.150 fő körül mozgott. Az intézeti eloszlást az alábbi táblázat tartalmazza.

Büntetés-végrehajtási intézet	elemszám	százalék
Budapesti Fegyház és Börtön	153	23,3
Váci Fegyház és Börtön	136	20,7
Szegedi Fegyház és Börtön	76	11,6
Balassagyarmati Fegyház és Börtön	65	9,9
Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön	59	9,0
Márianosztrai Fegyház és Börtön	45	6,8
Sopronkőhidai Fegyház és Börtön	44	6,7
Fiatalkorúak Regionális Bv. Intézete – Szirmabesenyő	44	6,7
Fiatalkorúak Bv. Intézete – Tököl	21	3,2
Kalocsai Fegyház és Börtön	8	1,2
Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet III. objektum	6	0,9
Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet - Eger	1	0,2

Jelen kutatáshoz hasonló kiterjedésű és elemszámú adatfelvétel kivételes a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben. Hasonlóan nagy elemszámú mintával (1.000-1.000 fővel) utoljára 1995-ben⁷ és 1997-ben a BvOP Módszertani Igazgatósága Kutatásszervezési Osztálya által végrehajtott vizsgálatokban dolgoztak, melyre elemzésünkben összehasonlítás céljából többször is hivatkozunk.

A kutatásban a fogvatartottak részvétele természetesen önkéntes volt – ez mind a büntetés-végrehajtási intézetekben alkalmazott kutatási irányelvekből, mind az elfogadott kutatási

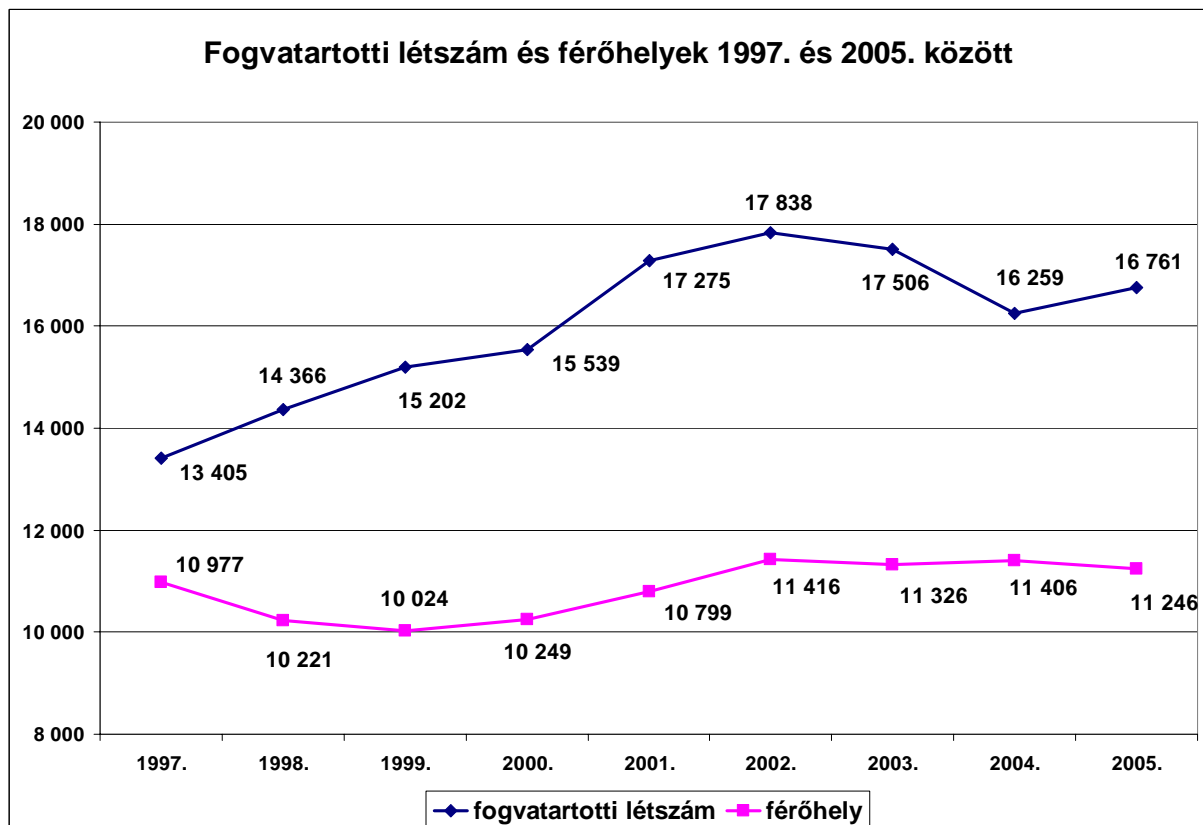
⁷ Dr. Huszár László: Az 1995-ös fogvatartotti felmérés a börtönön kívüli szociális helyzetre és az intézeten belüli életminőségre vonatkozó adatai. In: Deák Ferenc (szerk.): A büntetés-végrehajtás néhány problémája a kutatások tükrében. Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár 1997. 2. szám. 1-20. old. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága Módszertani Igazgatóság, 1997.

gyakorlatból adódott. Az interjúalanyok anonimitásának biztosítására nem írtunk le róluk semmilyen személyazonosságra utaló adatot, a rögzített interjúkban kód alapján szerepelnek.

Végezetül, de nem utolsó sorban szeretnénk köszönetet mondani a kutatásban résztvevő fogvatartottaknak és szabadultaknak, az egyes büntetés-végrehajtási intézetek személyzetének és vezetőinek, valamint a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága szakembereinek és vezetőinek a kutatásban nyújtott segítségért.

Demográfia

A magyarországi büntetés-végrehajtási intézetek zsúfoltsága – a némileg szemérmes hivatalos szóhasználattal élve „túltelítettsége” – már hosszú évek óta 150 százalékos, ezen a 2002-ban enyhített büntetésjogi szabályok sem tudtak sokat változtatni. A 18.000 főt meghaladó börtönnépesség 16.000 körülire csökkent – bár az is tény, hogy a nyolcvanas évek közepén a fogvatartotti létszám elérte a 25.000 főt, a jelenleginél kevesebb férőhely mellett⁸. Ezzel párhuzamosan azonban – dacára néhány beruházásnak – a körülmények szinte változatlanok: az intézetek infrastruktúrája nagyon rossz állapotban van, továbbra is nagy a zsúfoltság, a lakóhelyhez legközelebbi elhelyezés alig valósul meg, a személyi állomány túlterhelt: többszáz fogvatartottra jut egy felügyelő és egy nevelőtisztnek 80-100 fogvatartott ügyeit kell folyamatosan intéznie.

⁸ Források: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága Fogvatartási Ügyek Főosztálya, 2006.

A büntetés-végrehajtás anyagi forrásai évről évre szűkülnek, egyre kevesebb pénz jut felújításra, beszerzésre. Ennek ellenére elismerésre méltó, hogy a két kulcságazat, az oktatás-képzés és az egészségügyi ellátás a folyamatosan romló helyzet ellenére megpróbálja az eddigi – térségünkben nagyon magas – szintet fenntartani. Előbbihez segítséget nyújtanak a külső, civil és egyházi szervezetek, melyek megpróbálják az állami források szűkössége miatt tátongó lyukakat betömni.

A vizsgált fogvatartottak demográfiai jellemzői jelentős részt megegyeznek vagy nagyon hasonlóak a teljes börtönpopulációhoz, mely a szakirodalomból jól ismert. A legfontosabbak az alábbiak: alacsony iskolai végzettség, fiatal átlagéletkor, rossz szociális és gyenge munkaerő-piaci státusz, rossz egészségügyi állapot. A szabadságelvonásból és a börtönártalmakból következően ezek a hátrányok csak fokozódnak, gyakran az ítélet hosszával arányosan.

A fogvatartottak családi körülményei, családi helyzete

Az interjúk első nagy kérdésköre - a bevezető kérdések után - a fogvatartottak⁹ családjával való kapcsolatára, a család szerkezetére, működésére vonatkozott. A család összetételére vonatkozó kérdésünk szubjektív megközelítésű volt: arra voltunk kíváncsiak, hogy kik azok a személyek, akiket az interjúalany családjának tart, családtagjai közé sorol. Erre a kérdésre mindössze a fogvatartottak 43,1 százaléka említette meg mindkét szülőjét. A válaszadók viszonylag fiatal életkora (16-30 év) ellenére 19,6 százalékának legalább egyik szülője elhunyt (2 fő - 3,9 százalék esetében már egyik szülő sem él). Hosszabb-rövidebb ideig intézetben nevelkedett az 56 interjúalany közül 3 fő, az interjúalanyok 5,3 százaléka. Kérdéseink között nem szerepelt külön ill. konkrétan a szülők családi állapota, ill. nem volt kérdésünk az sem, hogy szüleik együtt élnek-e avagy sem, így csak feltételezhetjük, hogy a fennmaradó 32 százalék nagy részét az egyszülős családok, különélő vagy elvált szülők gyermekei alkotják. Ugyanakkor természetesen abban sem lehetünk biztosak, hogy a mindkét szülőjüket megemlítő fiatalok szülei együtt élnek, ill. arról sincs tudomásunk, hogy azok a fiatalok, akiknek egyik szülőjük elhunyt, hány éves korukig vagy hány éven keresztül éltek együtt mindkét szülőjükkel, avagy az elhunyt szülő halála előtt a családdal lakott-e. Annak ellenére, hogy sok kérdésre nincs konkrét válaszunk, mindenképp az körvonalazódik, hogy a

⁹ A válaszok során minden esetben, kivéve, ha azt külön megjegyezzük, az összes interjúalany válaszát figyelembe vesszük. Sok esetben az egyszerűség kedvéért használjuk a fogvatartott kifejezést, ugyanakkor az adatok összesítése a szabadult, tehát a volt fogvatartott fiatalok válaszát is tartalmazza.

fiatalok családja nagyobb részére az egyszülős családmodell lehet a jellemző (életük egy jó részében legalábbis).

Ezt erősíti meg egy korábbi, 2003-as kutatásunk¹⁰, mely 25 fő ítéletét töltő ill. szabadult 16-30 éves kriminális életvezetésű fiatal adatainak feldolgozására terjedt ki. Ezen kutatásból az derült ki, hogy a fiatalok mindössze ¼-ének (24 százalék) éltek együtt megkérdezéskor szülei, tehát ¾-ük életük hosszabb vagy rövidebb időszakában egyszülős családban vagy család nélkül nevelkedik. Ha a magyarországi átlaghoz viszonyítjuk ezeket az adatokat, azt tapasztaljuk, hogy az átlaghoz képest jóval kevesebben élnek kétszülős családban, mivel az 1980-ban születettek 11,3 százaléka él „egy szülő gyermekkel” típusú családban.¹¹

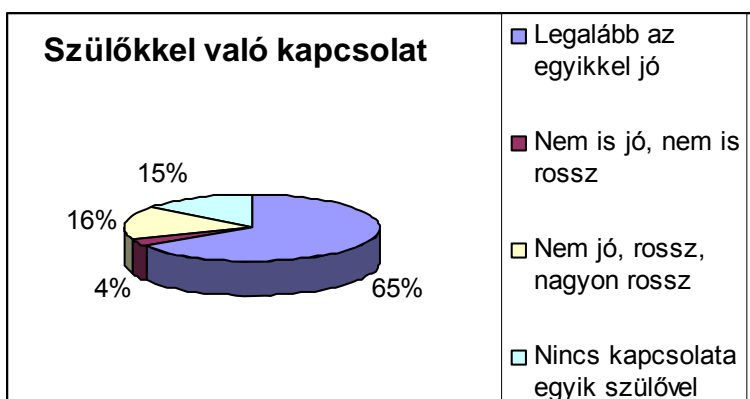
A családi körülményeket tovább elemezve megvizsgáltuk, hogy a kérdezettek hány fő családból származnak. A kérdőíves vizsgálatból az derül ki, hogy az átlagos testvérszám 3 fölött van a hosszúidős fogvatartottak körében (átlag: 3,3). A hipotézis szerint a vidéki (elsősorban vidéki városokban és községekben lakó) kérdezettek családjában valószínűsítettük a nagycsalád meglétét. A kérdezettek többségének (53 százalék) 3 vagy több testvére van. A számok igazolják ezt, azonban a különbségek sokkal kisebbek a vártnál. Ennek okai vélhetően a nagyfokú belső migrációban is keresendő. Az alacsony státuszú, vidéki, nagycsaládban felnőtt fiatalok elsősorban a szociális problémák miatt nagy arányban költöznek a fővárosba, vagy nagyobb (megyeszékhely) városokba.

A kriminális életvezetésű fiatalok szülőkkel való kapcsolata

Az interjúk során a kemény szociológiai jellemzőkön kívül megpróbáltuk feltérképezni, milyen működés, hangulat jellemezte és jellemzi a fiatalok családját, milyen kapcsolatok fűzik a családtagokat egymáshoz, főként és elsősorban a fogvatartottakat szüleikhez. Az interjúk többsége során azt tapasztaltuk, hogy a fiatalok együttműködőek voltak, őszinte válaszokat igyekeztek adni, elgondolkodtak a kérdéseken. Ahhoz képest, hogy a feltett kérdések egy része, mint például a család kérdésköre is, nagyon bizalmas jellegű, elég mélyreható válaszok születtek, a fiatalok szívesen beszélgettek, meséltek, életük számos mozzanatát megosztották az interjút készítő személlyel. Ugyanakkor néhány esetben csak sejthető volt, hogy a válaszok mögött még számtalan tényezőre nem derült fény, számos kérdés, probléma valószínűleg rejtve maradt.

¹⁰ Csáki Anikó: Kriminális életvezetésű fiatalok családi körülményei, családi kapcsolatai. Bp., 2003. Váltó-sáv Alapítvány - Kézirat

¹¹ www.mikrocenzus.hu

A fenti diagramból azt látjuk, hogy a fiatalok 65 százaléka legalább az egyik szülőjével jónak tartja kapcsolatát. Az interjúk nagy részéből nem derül ki ennek oka, a válaszok mellett nem találunk indoklást, részletes leírást, magyarázatot, mi alapján, miért is ítélik meg az interjúalanyok szüleikkel való kapcsolatukat pozitívan.

Azon interjúalanyok közül, akik valamilyen magyarázatot is fűznek válaszukhoz, sokan azt említik, hogy azért tartják jónak kapcsolatukat, mert a szülők segítenek nekik, mindent megadtak számukra.

„Ők sosem fordultak el tőlem”. (SZ8)

„Sose fordult el tőlem (édesanya), mindig támogatott, ha bajba kerültem, mindent elmondhattam neki, és mindenben számíthattam rá.” (SZ7)

„Mindent megtesz értem (édesanya), és én is majdnem mindent”. (SZ4)

Az interjúalanyok másik csoportja, aki említ valamilyen konkrétumot a jó kapcsolat magyarázataként, azt emeli ki, hogy szüleikkel, vagy közülük az egyikkel mindent meg lehetett beszélni. Vitathatatlan tény, hogy az állandó és folyamatos kommunikáció, az őszinte légkör egy család életében és működésében felettébb fontos, a gyermek szocializációja szempontjából nagy jelentőséggel bír.

„Jó, mert mindent meg lehetett a szülőkkel beszélni, szerettek. (SK4)

„Ő (édesanya) tartja bennem a lelket”. (K2)

„Egyszerre volt édesanyám és a barátom is. Nagyon közvetlenek voltunk egymással, nagyon szeretjük egymást. Mindent megbeszéltünk egymással, az első nőtől kezdve az alkoholon keresztül, mindent.” (GY1)

Sok éves tapasztalatainkból, a fiatalokkal folytatott beszélgetésekből az derül ki, hogy nagy részük komoly lelkiismeret-furdalással küzd amiatt, hogy kriminális életvezetésükkel, a börtönövekkel mekkora fájdalmat, mennyi nehézséget, problémát okoztak szüleiknek, családjuknak, hozzátartozóiknak. Ezt támasztja alá, hogy az egyik interjúalany megemlítette, hogy azért (is) várja szabadulását, hogy az édesanyját boldoggá tudja tenni, mert lelkiismeret-furdalása van miatta. Emellett hálásak nekik, hogy ebben a nem könnyű helyzetben is kitartanak mellettük, segítik, támogatják őket, és sok esetben - mint az a későbbiekben is kiderül - ők jelentik az egyetlen civil, külsős kapcsolatot számukra. Csak feltételezzük, hogy mindezek is jelentős szerepet játszhatnak a kapcsolatok pozitív megítélésében. És a hosszú börtönök alatt ez a kapcsolat - már-már a realitásoktól is olykor elszakadva - felülértékelődhet, misztifikálódhat. Ugyanakkor azt is leszögezhetjük, hogy a kapcsolattartás módjai (telefon, levél, általában havi egy beszélő) kevés ingert jelentenek, jórészt felszínebb „találkozásokat” tesznek lehetővé, kevés közös élmény van, és a korlátozott körülmények között valószínűleg kevésbé jönnek elő a negatívumok, problémák és konfliktusok, a ritka találkozások alkalmával feltételezhetően egyik fél sem szívesen hozakodik elő ezekkel.

Ha megnézzük a fenti diagramot, azt láthatjuk, hogy a fiatalok 20 százalékának nem is jó, nem is rossz, de inkább rossz a kapcsolata a szüleivel. Ezen 20 százalék mellett 15 százalékuknak egyáltalán nincs kapcsolata egyik szülőjével sem, ami annyit jelent, hogy eme 35 százalék - több mint a fiatalok 1/3-a - szinte egyáltalán nem, vagy csak kevésbé támaszkodhat szabadulás utáni életében szülei segítségére.

„Az apám meghalt, de nem is találkoztam vele korábban. A nevelőapám is meghalt szabadulásom után, vele gyerekkoromban nagyon rossz volt a kapcsolatom, sokat vert, később verekedtünk is. Soha senkivel nem voltam olyan rosszban, mint vele. Felnőttként, halála előtt békültünk ki és lettünk igazán jóba, megszerettük egymást.” (SZ9)

„Szüleim 1 éves koromban elváltak. Apámhoz kerültem, ahol nemsokára lett nevelőanyám, akivel nem volt jó a viszonyom. Apám állandóan vert. Így anyámhoz kerültem, de ott meg

nevelőapám lett, akivel szintén nem volt jó a viszonyom. 11 éves koromtól – a rendszeres szitkok, szidások és verések hatására – állandóan szökdöstem otthonról. Megmondtam, hogy míg el nem raknak otthonról, szökdösni fogok. Aztán nevelőotthonba kerültem, ahol némiképp lenyugodtam.” (SÁ2)

„Apám 6 év alatt egyetlen képeslapot küldött. A 6 év alatt! Néhány hónappal ezelőtt láttam az anyámat, aki bejött beszélőre a bátyámmal – meg sem ismertük egymást.” (SÁ1)

„Édesapámmal 3 éves korom óta egyáltalán nincs kapcsolatom. Anyám nem úgy bánt velünk, ahogy kellett volna. Nem mutatta ki, hogy szeret, ordibált velünk. Szerintem az apám végett, az ideg, volt több szívinfarktus is. A családban otthon rossz hangulat, légkör uralkodott, nem szerettem otthon lenni. 14 éves koromban elköltöztem.” (K3)

„Apám 1 éves börtönbüntetést kapott, amikor 7 éves voltam. Ekkor édesanyám elment egy másik férfival. Sok-sok évvel később meglátogattam, apám engedte be. A konyhában várt. Amikor beléptem, láttam, hogy egy idegen nő ül a konyhában. Nem ismertem meg anyámat. Apám szólt rám, hogy nem köszönsz anyádnak? Elcsodálkoztam, jé, ez az anyám? Kb. ennyi volt, már mentem is a dolgomra. Többet nem találkoztam vele.” (GY4)

Köztudott, hogy a családban előforduló zavarok károsodást okozhatnak a gyermek, fiatal szocializációjában (deviáns viselkedés szocializációs zavarok elmélete), mely deviáns viselkedés kialakulásához vezethet.

Néhány interjúban ezzel szemben megfigyelhető a szülők felmentése kriminális karrierjük, és börtönbe kerülésük miatt, melyért többen saját magukat okolják, hibáztatják:

„... mindent megkaptam tőlük, nem volt probléma. Nem az ő hibájuk, hogy idekerültem. Az iskolát is biztosították a számomra. Mindig támogattak. Mindig a legjobbat akarták.” (K4)

„Szüleim tanítottak, nem ilyen életet szántak nekem.” (MN6)

„Jó kapcsolat lett volna, csak én nem tanultam, én rontottam el. Nem hallgattam rájuk, mondták, hogy nem jó vége lesz, hogy börtönbe kerülök.” (GY2)

„Rendesen felneveltek, őket nem lehet hibáztatni ezért.” (GY1)

Az elsődleges szocializációs közegnek, a családnak mind a felnövekvő gyermek számára, mind a szabadulás utáni életben - mint az a későbbiekben szintén kiderül - nagy jelentősége van. Amennyiben nincs támogató családi háttér, a fiatal rendkívül hátrányosan, kevesebb eséllyel indul szabadulás utáni életében (is).

Családi légkör, hangulat

A kérdést megválaszolók (összesen 51 fő) közül 27 fő (52,9 százalék), tehát a fiatalok több mint fele jónak, harmonikusnak, a családi közeget támogatónak ítélte meg, a családi hangulatot pozitívan értékeli. Ugyanekkor a jónak ítélt családi hangulatok közül a következő életképek, veszélyeztető tényezők is felvillannak a család életéből:

„Már 10 éves koromtól csavarogtam, nem mentem haza 2-3 napig.” (SZE6)

„Szeretben nőttünk fel... Ami nehéz volt gyerekkoromban, az az, hogy nagyon sokat költözködtünk, több mint 20 lakásban laktunk. Anyám folyton új dolgokba kezdett, általában ehhez és a barátaihoz kapcsolódtak ezek a költözések.” (SZ6)

Mint az a későbbiekben kiderül, a fiatalok egy része már 14-15 éves korában önálló, saját családot alapít. De nemcsak ezekben az esetekben figyelhető meg a korai, felnőtt életvezetés kialakulása, folytatása, hanem akkor is, amikor a gyermek még a családjában, a szüleivel él.

„Kb. 7 éves korom óta vezetem a háztartást, mert tetszett, hogy felnőtt dolgokat csinálhatok. Főztem, takarítottam, elláttam a kisebb gyerekeket, tanultam velük, elmentem értük az iskolába. Anyukám, amikor hazajött, már túl fáradt volt. Ja, meg nem is tudott olyan dolgokat megfőzni, amiket én tudtam. Nem tudott például dagasztani sem. A veteményest is gondoztam, a jószágokkal is én bajlódtam.” (SÁ1)

„Úgy érzem, a bokszzsák és a rabszolga szerepét töltöttem be a családban. Kilencévesen születtek meg a húgaim, az édesanyám nagyon rossz állapotba került a szülés után, hónapokig kórházban volt. Én láttam el saját magam és a két újszülöttet.” (SZ9)

Devianciák, problémák a családban

Már a családi hangulat leírása kapcsán számtalan - a családban uralkodó - probléma napvilágot látott. A szülők alkoholfogyasztását 11 fő (21,6 százalék) említette meg, 2 főnél halmozottan, azaz 2 családtagnál is megjelenik ez a probléma, mely nagyobb mértékben az édesapákra jellemző (10 fő) az édesanyáknál 2 esetben jelenik meg. Az MTA Szociológiai Intézetének társadalmi reprodukciós folyamatokat és szociálpolitikát vizsgáló kutatásából is az derül ki¹², hogy a bűnelkövetésen kívüli deviancia a vizsgált családok 65,9 százalékára jellemző, és azok közül az alkoholizmus a legelterjedtebb.

A szülő alkoholfogyasztása sok esetben az egész család életét meghatározza, az otthoni légkörre rányomja bélyegét, konfliktusokkal, veszekedéssel, sok esetben erőszakkal is együtt jár, mely a felnövekvő gyermek számára nem a legideálisabb családi környezet.

„Amíg apám ivott, addig sok volt a feszültség. Ütötte anyámat. Amióta meghalt, azóta ilyen problémák nincsenek.” (SZE5)

„Voltak nehezebb időszakok és könnyebbek is. Nagyon jól éltünk eleinte, volt autónk, minden évben nyaralni mentünk, minden teljesen rendezett volt, ami akkor nem volt általános abban a környezetben. Nagy fordulópontra jelentett az életünkben, amikor 19 évvel ezelőtt X-re költöztünk. Rá két évre apám alkoholista lett. Ez egy nehéz időszak volt. Előtte Y városban kertes házban laktunk, ahol apám szerelgetett, javítgatott a garázsban. Itt X-en, a lakótelepen nem tudott magával mit kezdeni, kocsmába kezdett járni, egyre többet ivott. Később meghalt, de ez már csak megkönnyebbülést jelentett a családnak, addigra már nem is beszéltem vele, a családi életünk teljesen megromlott. Ezután ismét pozitívabb irányba fordult minden. De nem haragszom apámra, tudom, hogy ő sose akart rosszat nekünk, csak gyenge ember volt.” (SZ7)

„Öregem piált egy időben, vele nem is jöttem ki igazából... Amikor ivott, mindegy volt, hogy mi történt, leesett egy kanál és belekötött, kiabált, nekiment az embernek. Az nem volt jellemző, hogy megütötte a családtagokat, kitértünk az útból. Talán egyszer vagy kétszer történt ilyen...” (SK3)

¹² Gönczöl Katalin: A bűnelkövetés társadalmi reprodukciójának tényezői a családban. In: Beilleszkedési zavarok. Szöveggyűjtemény II. Szerk.: Dr. Illyés Sándor-Darvas Ágnes. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.

Az interjúk kapcsán a családban előforduló veszekedésekre külön rákérdeztünk, és arra is, hogy volt-e az esetleges eldurvulásra példa. 34 fő (66,7 százalék) említette, hogy a családjában volt veszekedés, ugyanakkor az interjúalanyok egy része ezt természetesnek, a családi élet velejárójának tekinti. Érdekes, hogy olyannyira nem tekintik problémának, hogy a következő kérdésnél (*Voltak-e a családban komolyabb problémák?*) mindössze 1 fő említi meg a veszekedéseket, és csak 4 fő az agressziót, erőszakot, közülük egy fő nem is ennél a kérdésnél, hanem csak később, az interjú folyamán.

A 34 fő közül, aki veszekedést említ, 11 fiatal családjában (21,6 százalék) fordultak elő erőszakos jelenetek is, amikor a veszekedés tettelegességig, erőszakig fajult (verés, pofon, ütés, orrtörés).

A fent említett 1983-as kutatás adatai is hasonló képet tárnak elénk, mely szerint a családok felénél jellemző a gyakran visszatérő vagy tartós családi viszály, veszekedés, így a fiatalok érzelmi életének fejlődésében nagy szerepe van az agresszióknak.

„Nem kaptam szeretetet sem anyámtól, sem apámtól. Rengeteg veszekedés volt, miattam is sok. Apám, ha tehette, vert, de nem nagyon mert, mert a nagyapám megvédett. Anyám is adott pofonokat. Nem véletlen, hogy több idegösszeroppanást kaptam, voltam ideggondozóban is, most is járok pszichiáterhez, szedek gyógyszereket is.” (SÁ1)

„Jó és gázos időszakok váltották egymást. Az apámmal már gyermekkoromban sem volt felhőtlen a kapcsolatunk. Anyámmal is volt egy 1 éves mélypont, amikor anyám az alkoholhoz nyúlt. Akkor 8 éves voltam. Apám és anyám egyébként gyakran vitáztak, gyakoriak voltak a veszekedések, sőt, a verés is. Apám nem jó ember, nem tudja kimutatni az érzéseit. Nem olyan, mint egy tipikus apa. Biztos nehéz gyerekkora volt, valószínű, őt is így nevelték. Anyám alkoholproblémái egyébként kezelés után, 1 év múlva megszűntek, de a családunk így is elköltözött a faluból.” (BP3)

Talán az előző problémákkal is összefüggésben van, vagy azoknak a következménye, hogy 11 fő (21,6 százalék) már 10-14 éves kora körül rengeteget csavarog, napokra-hetekre eltűnik otthonról, részben felnőtt felügyelet, szülői kontroll nélkül éli életét.

„..., a testvérek között sok veszekedés, verekedés volt. Én vagyok a legnagyobb a testvérek között. (Szülők kordában tudtak ennyi gyereket tartani?) Édesapának elég nagy szava volt

otthon, kicsit felemelte a hangját, akkor tudtuk, hogy hol a helyünk. (Szigorúak voltak veletek?) Amennyire kell egy gyereknek. (Mennyire kell?) Hozzám kellett, a többiekhez nem annyira. Velem volt otthon sokszor gond. Már 10 éves koromtól csavarogtam, nem mentem haza 2-3 napig.” (SZE6)

„Nem nagyon voltam otthon, haveroknál és más rokonoknál laktam. Otthon általában veszekedés volt, állandó kérdések, hogy merre járkálok. Már egész fiatalon elkezdtem bűnözni, ebből adódtak a problémák. Anyám állandóan kiabált, persze én is, viszont. Én visszaszóltam, és csakazértis csináltam a dolgaim.” (SK6)

„Anyámmal és annak élettársával éltem. Anyámmal a kapcsolatom is-is. 10 éves koromig minden rendben volt, minden jól ment. 12 éves koromtól a bátyámmal elmászkáltam, 13 éves koromtól kimaradoztam hetekre-hónapokra, igazából nem otthon éltem, hanem barátokkal, barátnővel, több helyen az országban.” (SÁ5)

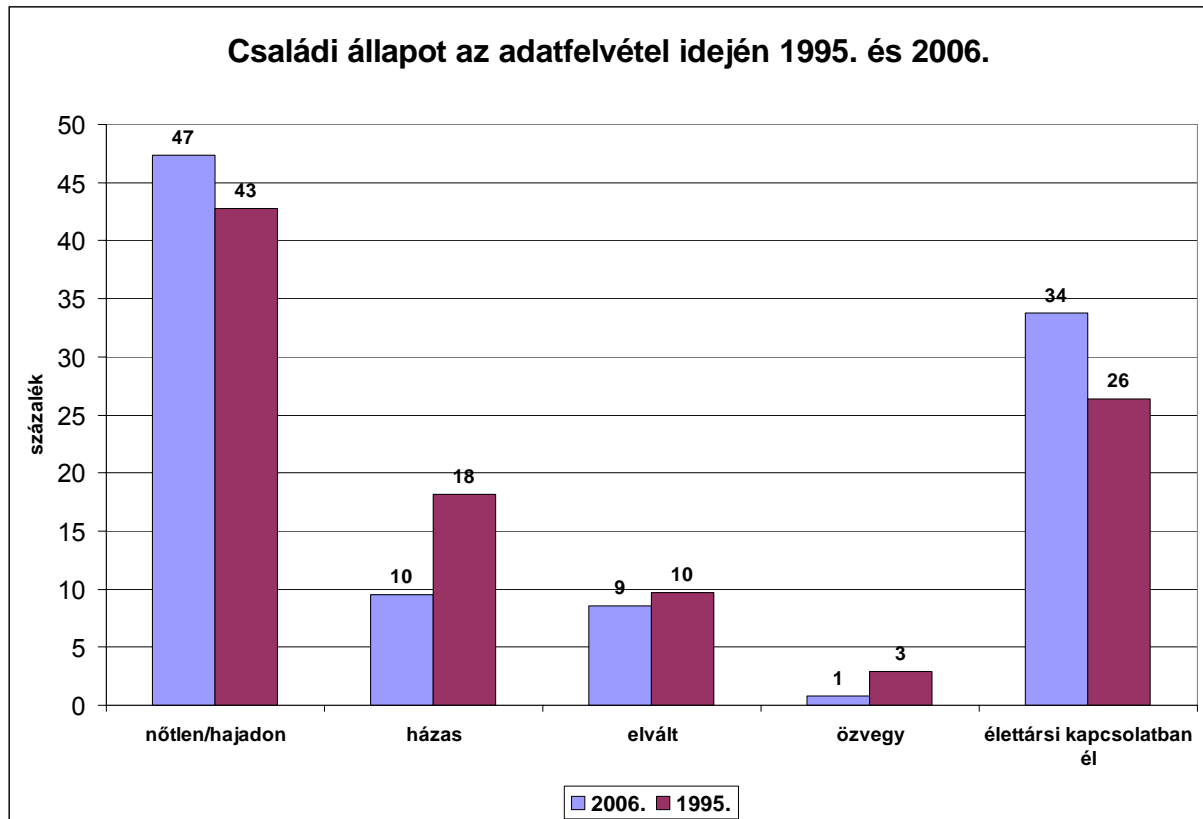
Családi állapot

Egy fontos mozzanat, ami az interjúknál szembeötlő, az interjúalanyok korai elkerülése a családi háztól. Nem egyedi eset, sokuknál előfordul, hogy nagyon fiatalon, már gyerekkorban, 13-14 évesen elhagyják otthonukat, és saját családot alapítanak, akkor, amikor még ők maguk is szinte gyerekek. Míg a teljes magyar lakosságnál az figyelhető meg, hogy az önállósodás, élettársi kapcsolatok kialakulása, ill. házasodás, családalapítás egyre inkább kitolódik (a 2004-es adatok szerint a házasodási életkor nőknél: 29,3 év, férfiaknál: 32,5 év¹³), a fogvatartottaknál sok esetben ennek az ellenkezője figyelhető meg.

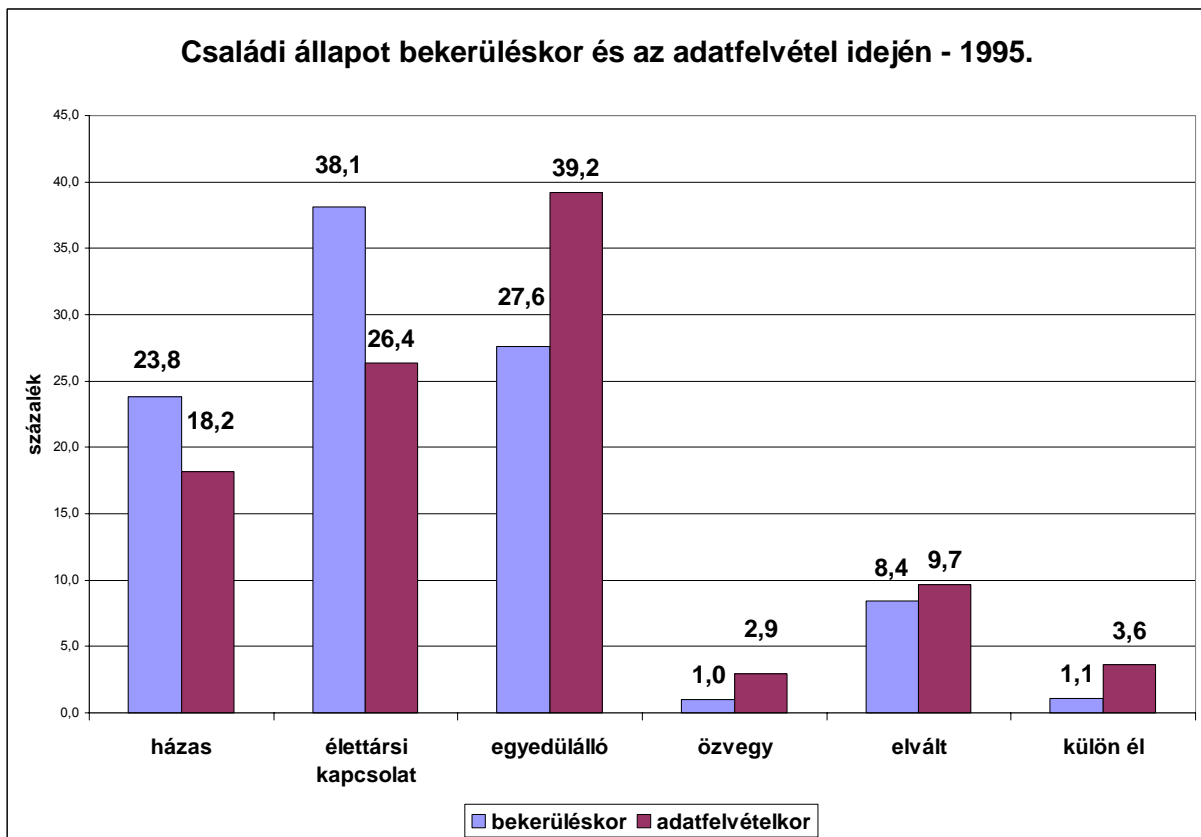
A kérdőíves vizsgálatban szintén a fiatalodási tendencia jelenik meg, ha a kérdezettek családi állapotát vizsgáljuk. Ismételten az 1995-ös adatokat hívtuk segítségül. Összehasonlítva őket látszik, hogy a házasok aránya csökken, míg a nőtlen, vagy élettársi kapcsolatban élőké nő. Ezt egyrészt magyarázhatja a fiatalabb életkor, másrészt az is, hogy általános tendencia a magyar társadalomban a házasságok arányának csökkenése és – ezzel párhuzamosan – az élettársi kapcsolatok növekedése. Másrészt az egyre fiatalabb korban elkövetett

¹³ www.KSH.hu

bűncselekmények, és az ezzel járó börtönbüntetés nyilvánvalóan nem kedvez a párkapcsolatok kialakításának.

Érdekes viszont, hogy a fiatalabb mintánkban szinte ugyanakkora az elváltak aránya. Mélyebb következtetéshez tudnunk kellene a bekerülés előtti családi állapotot, de ennek hiányában csak vélelmezhetjük, hogy a börtönben töltött időszak erősen kihat a kapcsolatok szétszakadására is. Az 1995-ben felvett adatok is ezt támasztják alá: bekerüléskor a fogvatartottak 61,9 százaléka élt párkapcsolatban, míg ez az arány az akkori adatfelvétel időpontjában 44,6 százalékra csökkent. Összességében ezek az adatok is jól mutatják a börtön romboló hatását.

Ugyanezt erősítik meg az interjúk válaszai is. Az interjú családra vonatkozó 1. kérdésénél (*Kik azok a személyek, akiket a családjának tart?*) 9 fő említi, hogy van saját családja, felesége, férje vagy élettársa. Ugyanakkor a 25-ös kérdésből (*Hol és kivel lakott a börtön előtt?*) az derül ki, hogy 20 fő bekerülése előtt a már saját maga által alapított családdal élt együtt. Ezzel szemben a 27-es kérdésnél (*A börtön után ugyanott fog-e élni? Ha nem, miért nem?*) már csak 5-en mondták azt, hogy ugyanoda, házas- ill. élettársukhoz mennek vissza lakni.

Ha a gyermekek számát vizsgáljuk, akkor az interjúkból a következő kép rajzolódik elénk: 14 főnek született ezidáig gyermeke, összesen 22. Kilenc főnek 1, három főnek 2, egy-egy főnek 3 ill. 4 gyermeke van. A családi kapcsolatok instabilitását mutatja az is, hogy a 4 gyermekes családapa (életkora: 30 év) gyermekei 3 anyától, a 2 gyermekes, 28 éves interjúalany gyermekei 2 anyától születtek.

A 14 apa közül hárman említik, hogy gyermekeikkel nincs kapcsolatuk, mivel az a gyermek anyjával is megszakadt.

A kérdőívet kitöltő fiatalok közül nagyobb arányban képviseltetik magukat a gyermekkel rendelkezők, a kérdezetteknek fele-fele arányban van illetve nincs gyermeke, mely az alapvetően nehéz szociális helyzetet bonyolítja. A gyermek megléte erős etnikai-kulturális szálak itt is tapasztalhatóak: míg a magukat magyarnak vallók alig egyharmadának született gyereke, addig a románoknál ennek a csoportnak az aránya a gyermektelenekre jellemző, a magyarnak és románok tartók között is kisebbségben vannak a gyermektelenek. A lakóhely kérdésénél már előbb említettük a vidékről a fővárosba történő mobilitást. Ezzel lehet összefüggésben az is, hogy a gyerekekkel rendelkezők aránya Budapesten a legnagyobb, míg a megyeszékhelyeken a legkisebb.

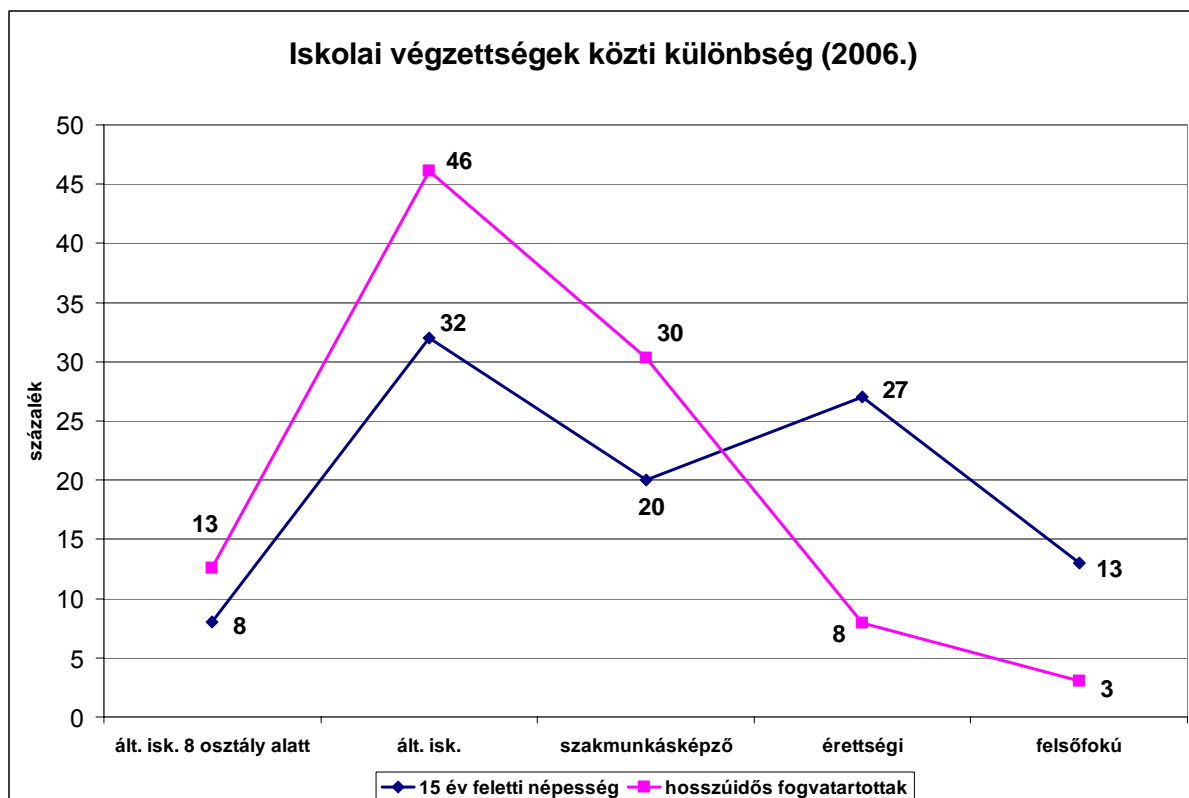
A kriminális életvezetésű fiatalok és szüleik iskolai végzettsége

„Ha nincs iskola, akkor nincs munkahely, ha nincs munkahely, akkor nincs pénz.
Akkor bűnözés van.”¹⁴

A fogvatartott fiatalok iskolai végzettsége

Az iskola azon funkciói mellett, hogy információkat nyújt, ismereteket közvetít, segíti a diákokat a majdani szakmára, munkára való felkészülésben, fontos szerepe van abban is, hogy hozzászoktassa és felkészítse a fiatalokat a felnőtt életre, tehát az iskola fontos szocializációs közeg is. Köztudott, hogy alacsony iskolai végzettséggel a munkaerő-piacon boldogulni sokkal nehezebb, mely tény számos egyéb más hátrányos következménnyel, nehézséggel jár együtt, párosul.

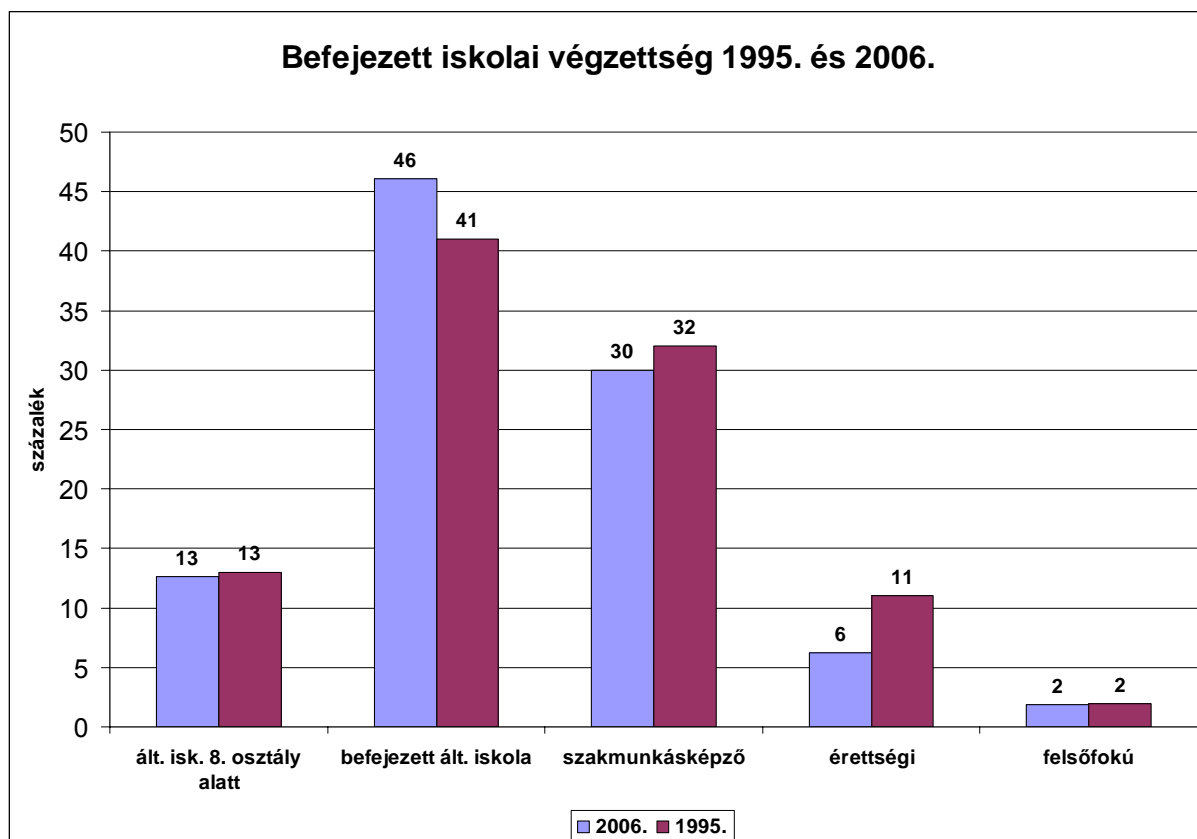
Ha a kérdőíves vizsgálat eredményeit megnézzük, tapasztaljuk a fogvatartottak magyar társadalomhoz képest feltűnő hátrányát. Ezt jól szemlélteti ábránk: a 15 év feletti népesség¹⁵ és a vizsgált populáció iskolai végzettsége között jelentős különbség van.

¹⁴ Csáki Anikó: Szemelvénygyűjtemény kriminális életvezetésű fiatalokkal készített interjúkból. Bp., 2002-2003. Váltó-sáv Alapítvány - Kézirat

¹⁵ Forrás: www.nepinfo.hu

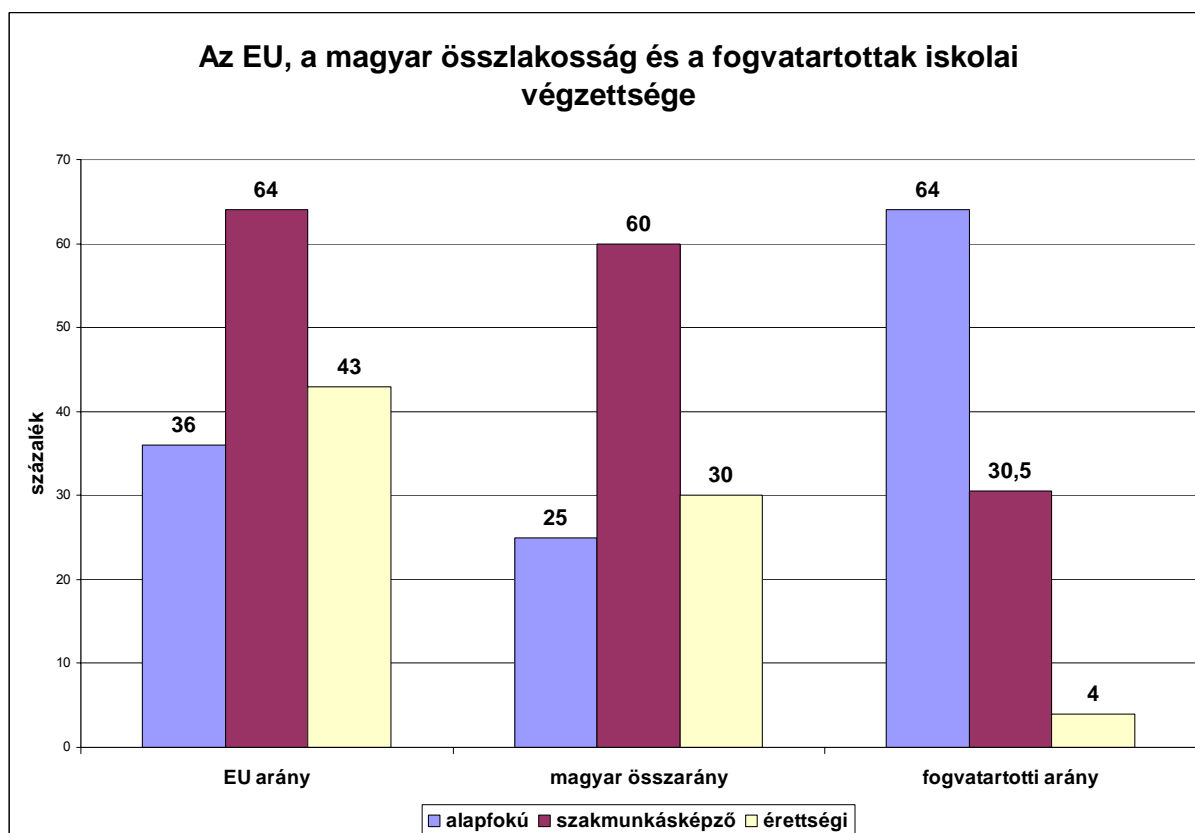
A fogvatartottak helyzete alig változott az elmúlt időszakban, annak ellenére, hogy az általános iskolai képzés mellett a középiskolai és – az utóbbi időszakban – a szakképzés is nagyon erősen jelen van a börtönökben. Az alábbi táblázat összehasonlítja a már említett 1995-ben lezajlott BvOP kutatás adatait az általunk vizsgált populációval.

A táblázatból, mely a kérdőívek adatait dolgozza fel¹⁶, elsőre az tűnik ki, hogy a helyzet nemhogy stagnál, hanem romlik: egyre alacsonyabb képzettségű és státuszú emberek kerülnek börtönbe. A táblázat azonban torzíthat is, hiszen a kisebb súlyú, ezért alacsonyabb ítélettel rendelkezők körében vélelmezhetően magasabb a középiskolai érettséggel és diplomával rendelkezők aránya. A helyzet azonban mégsem ez: a következő táblázatból, mely az Európai

¹⁶ Az interjúban részt vevők válaszaik alapján még sötétebb képet tárul elénk: az interjúalanyok 21,4 százaléka nem fejezte be az általános iskolát, befejezett általános iskolai végzettséggel 48,2 százalékuk rendelkezik.

Unió, a magyar népesség és a fogvatartottak iskolai végzettségét hasonlítja össze, kiderül, hogy a lemaradás országon belül is növekedett.¹⁷

Az interjúk során az iskolai végzettség adatai mellett igyekeztünk a miérteket és az attitűdöket is feltérképezni, milyen okok játszottak szerepet abban, hogy a fogvatartottak nem folytatták vagy félbehagyták tanulmányaikat, ill. mi jellemezte és jellemzi hozzáállásukat az iskolához, tanuláshoz, tudáshoz. Megtudhattuk, hogy elég magas azoknak a száma, 33 fő (58,9 százalék), akik menet közben morzsolódtak le, szakították meg tanulmányaikat. Ennek okára is rákérdeztünk. A válaszok közül legnagyobb arányban, első helyen áll, hogy annak idején nem vették komolyan, nem érdekelte őket a tanulás (27,3 százalék). Következő helyen, mint legfőbb okot, a csavargást, lógást emelték ki (24,2 százalék). Korán elköltözött otthonról, családot alapított 12,1 százalékuk, deviáns életvitele – bűnözés, szenvedélybetegségek (kábitószer, alkohol) – miatt maradt ki összesen 21,2 százalék (bűnözés: 12,1 százalék, szenvedélybetegségek: 9,1 százalék). Ezeken kívül 1-1 fő a következő okokat említette meg:

¹⁷ Forrás: Nemzeti Fejlesztési Terv Humán erőforrás-fejlesztési Operatív Program és a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága Fogvatartási Ügyek Főosztálya és Társadalmi Kapcsolatok Főosztálya, 2003.

szegénység, iskolai magatartás, költözés, börtönbe kerülés, meg akarták buktatni. Természetesen ezen okok között lehetnek, és valószínűleg vannak is átfedések, a válaszokat a fiatalok által kiemelt és elsősorban hangsúlyozott szempontok alapján összesítettük.

„Nem nagyon szerettem iskolába járni, csak állandóan mondták, hogy menjek. Inkább a barátokkal mentem csavarogni.” (SZE3)

„Nem szerettem iskolába járni. Nem is tanultam, nagyon korán elkezdtem csavarogni. 10 éves koromtól kezdve bűnöztem a nővéremmel.” (SZE2)

„Az iskola nem ad nekem semmit. Nem az iskola tanít meg arra, hogy megfeleljek a civil életben, hanem a tapasztalat. A legfőbb kérdés, hogyan teremtem meg a napi betevőt? Van, akinek sok iskolája van, mégsem viszi semmire az életben. Én valamire vinni akarom az életben. Erre nem az iskola ad lehetőséget.” (SÁ1)

„A tanulás nagyon időigényes dolog. Értelme biztos van, de sokan egész életükben tanulnak, és nem jutnak semmire, hiába okos, nem élt semmit, nem szórakozott és most nincs semmije. Hiába okos valaki, hiába van diplomája, ha nem tudja befektetni, megforgatni a pénzét, sosem fog egyről a kettőre jutni. Mások meg érettségi nélkül is élnek, mint hal a vízben, és nem bűnözésből.” (SZ2)

Az alacsony iskolai végzettséget és az iskolából való kimaradást érdekes összevetni a fiatalok iskolához, tanuláshoz, tudáshoz való hozzáállásával, attitűdjével és az attitűdök évek alatt bekövetkezett változásával is.

Az alacsony iskolai végzettség és a nagy számban jellemző kimaradás mellett akár lehetne az a feltételezésünk, ami a fenti interjúrészletekben is megjelent, hogy a fiatalok jelentős része gyerek-, ill. fiatalkorában nem szeretett iskolába járni. Ezzel szemben az interjúalanyok válaszaiból az derül ki, hogy „csak” 29,1 százalékuk volt mereven elutasító az iskolával szemben, és 61,8 százalék felelt határozott igennel azon kérdéseinkre, hogy annak idején szeretett-e iskolába járni. 7,3 százalék hozzáállása változó: hol igen, hol nem teljesítette szívesen iskolás kötelességeit. Természetesen ezen adatok mellett az a kérdés is felvetődhet, mivel indokolták válaszaikat a fiatalok, miért is mentek szívesen iskolába. Legnagyobb részük, majd a választ adók fele (44,8 százalék) a társaságot, közösséget, barátokat említette meg fő indokként, 24,1 százaléknál jelenik meg a tudás és tanulás fontossága. Kisebb

számban egyéb okok is szóba kerülnek, mint pl. a „hülyéskedés”, rosszkodás, gyakorlat, hogy elfoglalja magát, „iskolában jobb, mint otthon”, tapasztalatszerzés.

„Mindig jártam rendszeren iskolába. Kora reggel mentem rabolni, hogy időben beérjek. Jól éreztem ott mindig magam, mindenben részt vettem, szívesen szervezkedtem, mindenféle közösségi feladatokat is elvállaltam.” (SZ9)

„Szerettem közösségben ill. emberek között lenni. Szerettem a versenyhelyzetet, persze, ez akkor még nem tudatosodott bennem, csak most, később fogalmaztam meg. Szellemi szempontból a tapasztalatszerzés miatt volt jó az iskola. Ami érdekelt a tantárgyak vagy a tanulni valók közül, abban elmélyedtem, de a száraz dolgokkal, ami nem annyira volt érdekes számomra, nem foglalkoztam annyit.” (SK5)

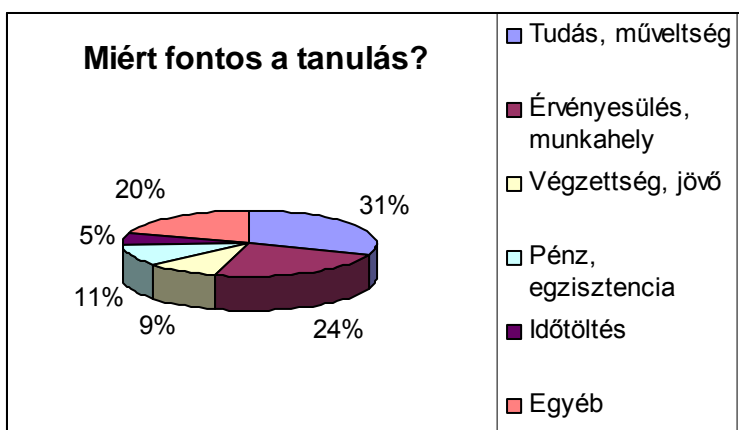
„Mindig is szerettem tanulni, hogy elfoglaljam magam.” (MN2)

„Igen, igen, jó buli volt. Húztuk a tanárokat, lehetett hülyéskedni a tanárokkal is. Jó hangulat volt az iskolában”. (GY1)

„Igen, szerettem iskolába járni, de elsősorban a társaság, és csak másodsorban a tanulás miatt. A sport miatt kényszerültem bele a tanulásba.” (BP4)

„Pozitív (ti. a viszonyom a tanuláshoz), a mai napig tanulok minden nap, most pl. angol nyelvet. Az az elvem, hogy nem múlhat el úgy egy nap hasznosan, hogy nem tanultam valamit.” (BP3)

A fenti adatokból tehát az derül ki, hogy évekkal ezelőtt az iskolához pozitívan hozzáálló fogvatartottak 24,1 százaléka tartotta a tanulást, tudást értékesnek, fontosnak. Ugyanakkor az azóta eltelt időszak alatt jelentős attitűdváltozás következett be náluk, hiszen ma már a választ adók (nem csak az iskolához régebben pozitívan viszonyulók!) 87,5 százaléka (42 fő) vélekedik úgy, hogy a tanulás fontos az életben. Részben fontosnak tartja 3 fő (6,25 százalék), és mindössze 3 fő (6,25 százalék) jelenti ki egyértelműen, hogy a tanulásnak semmi értelme szerinte. Természetesen nagyon érdekes kérdés, mi lehet e mögött, mi játszhatott szerepet véleményük ily mérvű megváltozásában, de ez, sajnos, az interjúk során nem derült ki, mivel nem szerepelt kérdéseink között.

Mint a diagramból láthatjuk, azon kérdésünkre, hogy az interjúalanyok a tanulást miért is tartják fontosnak, legtöbbször a tudást, a műveltséget emelték ki (17 fő – 30,9 százalék).

„... jó érzés tudni, mi van a dolgok mögött, a beszélgetésekhez hozzá tud szólni az ember, más szinten lehet társalgásokat folytatni. Ez az ember önértékelését, önbizalmát is növeli.” (SZ9)

„A tanulásnak mindenképpen van értelme, amit az ember megtanul, az az övé, megismeri ezáltal a világot.” (SZ6)

„Ne legyek buta, a szabadulás után tudjak komolyabb dolgokhoz hozzászólni, művelt, normális embernek láthassanak. Ha munkahelyet keresek, fontos a megjelenés, beszélni kell. Szeretnék tanultabb, műveltebb emberekkel találkozni és beszélgetni.” (MN5)

„A tanulás természetesen fontos. Legjobb dolog a világon az emberi elmét mindig tovább fejleszteni, magasabb fokra feltornáztatni. Szeretek új dolgokkal megismerkedni.” (GY1)

„Fontos, mert az ember így lehet bölcs, gondolkodó ember.” (BP6)

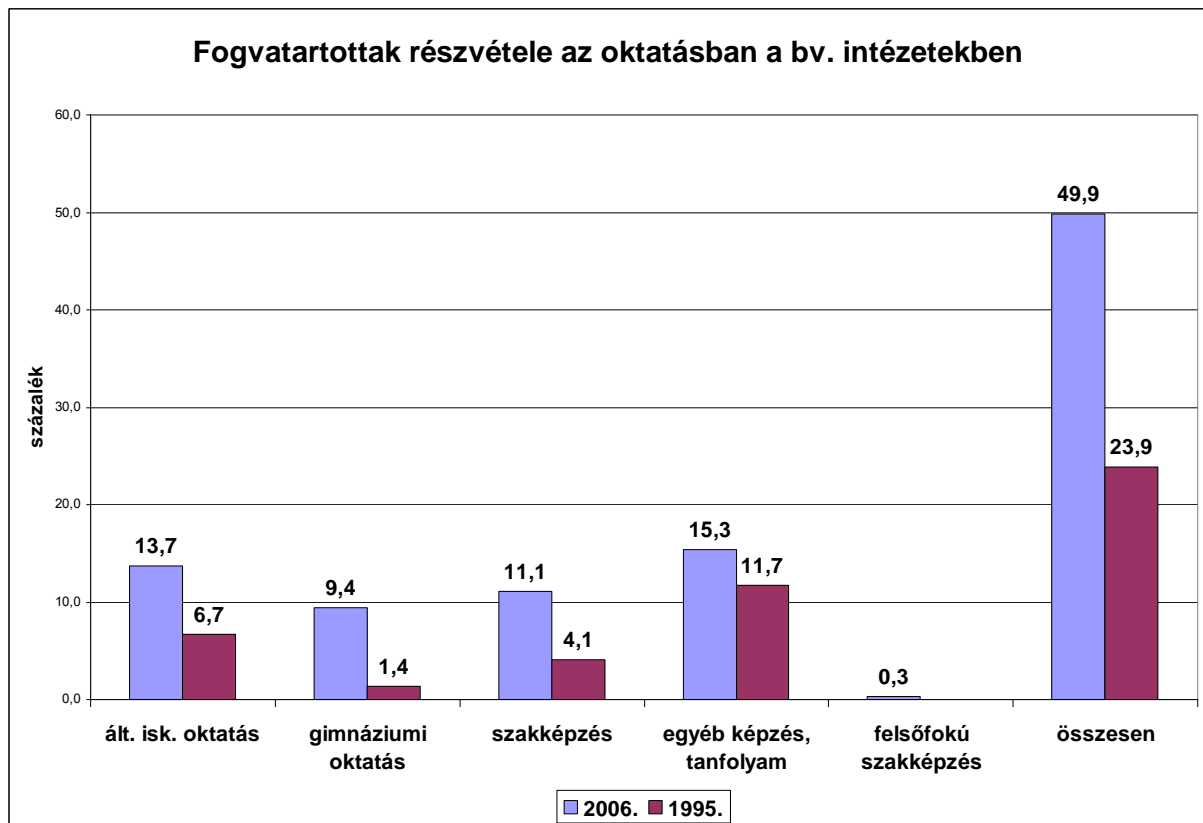
Ha pusztán csak a fiatalok hozzáállását nézzük, és egy pillanatra figyelmen kívül hagyjuk, hogy az oktatás, képzés a (re)integráció egyik kulcseleme, alappillére, már akkor is azt a következtetést vonhatjuk le, hogy mindenképp érdemes és szükséges a büntetés-végrehajtásnak az oktatásra, képzésre különös hangsúlyt fektetni.

A büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet (Bv. kódex.) céljai között szerepel, hogy elősegítse az elítéltek a szabadulása után a társadalomba történő beilleszkedését. Ezen cél eléréséhez az egyik fontos eszköz az oktatás, képzés, az iskolai végzettség növekedése.

A Bv. kódex szerint a büntetés-végrehajtás az elítéltek számára biztosítja az alapfokú oktatást és a szakirányú képzést, és az elítélt indokolt esetben jogosult középfokú, valamint felsőfokú tanulmányok folytatására, a vizsgákra való felkészüléshez tanulmányi és vizsgaszabadságra. A büntetés-végrehajtás az alapfokú iskolai végzettség megszerzését különösen ösztönzi és támogatja. A középfokú oktatásban való részvételt és a felsőfokú tanulmányok folytatását a parancsnok engedélyezheti.

A Társadalmi Bünmegelőzés Nemzeti Stratégiája rövid, közép- és hosszú távú céljainak végrehajtásával kapcsolatos kormányzati feladatokról szóló 1009/2004. (II.26.) kormányhatározat alapján a büntetés-végrehajtási intézetekben lévők társadalmi integrációjának elősegítése érdekében meg kell szervezni az oktatás, a szakképző, az OKJ-s képesítést adó, köztük az informatikai szakirányú képzési programokat és a kapcsolódó felnőttképzési szolgáltatásokat.

A kérdőívek összesítéséből a következő kép tárul elénk:

Az interjúk során megkérdezték még többen tanulnak vagy tanultak fogvatartás alatt, 2/3-uk (66,1 százalék - 37 fő) vett vagy vesz részt valamilyen oktatásban, képzésben, és a nemmel válaszolók (33,9 százalék - 19 fő) majdnem fele (47,4 százalék - 9 fő) is tervezi, ill. szeretne. De ezen adatoknál mindenképp szem előtt kell tartanunk, hogy az interjúk során megkérdezt 56 fiatal közül 8 fő szabadult fiatal az Alapítvány segítségével készül vagy készült fel az érettségi vizsgáira, és ez a tény az eredményekre mindenképp torzítóan hat - pozitív irányba.

Az adatok kedvező változása - a '95-ös adatokhoz képest - mögött szerepe lehet annak, hogy az oktatás erősödött a börtönökben, köszönhetően a büntetés-végrehajtási intézet és a civil szervezetek erősödő aktivitásának. Ezt a trendet erősítette az is, hogy az uniós és hazai társfinanszírozási források egyre nagyobb mértékben állnak – elsősorban a külső szervezetek – rendelkezésére.

Ugyanakkor azt se feledjük, hogy kutatásunkban a nagyítóes, 16-30 éves fiatalokat kérdeztük meg, akik feltételezhetően tanulás szempontjából aktívabbak és motiváltabbak, mint az idősebb korú, rövidebb ítéletet töltő fogvatartotti populáció.

„Mindig is fontosnak tartottam a tanulást, de igazán itt kezdtem igazán fontosnak érezni. Fontos, hogy miután nagy az ítéletem, a szellemi kondícióm egyben maradjon a 8 év alatt, és egyébként is választani kellett a munka és az oktatás/tanulás között, úgy ítélt meg, hogy a tanulás állandóbb, biztosabb. Szeretnék fejlődni, haladni, lépést tartani a többiekkel, szeretem a versenyhelyzeteket, mint már mondtam, és igazán más nevelés itt nincs is.” (SK5)

„A mentálhigiénés tanfolyamon sokat humorizáltunk. A haszna az volt, hogy lekötött, elbeszélgettünk. Jó volt idegennel találkozni, aki nem ilyen ruhában van, mint én. Magasabb szintű beszélgetést is lehetett folytatni.” (GY1)

„Nagyon jónak találom a benti képzéseket. Mert így hasznosan el lehet tölteni az időt, ha már itt van az ember. Kinn ez nagyon hasznos lesz a számomra. Örülök neki, hogy ilyen is van.” (K4)

„Nagyon jó, ha van tanfolyam, mert kevesebb a balhé, lekötik az emberek energiáit.” (SZE1)

„A tanulásért kapok ösztöndíjat is, ami azért is fontos, mert pénzt küldök ki a feleségemnek. Azért akarok tanulni, hogy majd jobban kapjak munkát, ha egyszer szabadulok.” (SZE2)

„Bármiben szívesen részt vennék, hogy teljen az idő, és tanuljak valami értelmeset.” (BP4)

„Ami jó a gimnáziumban, hogy a tanárok beszélgetnek velünk, fenntartás nélkül.” (SK5)

Mint az interjúrészletekből is kiderül, a büntetés-végrehajtási intézetben folytatott tanulás háttérben sok esetben az időtöltés, az idő strukturálása áll. Adott esetben a hosszú ítélet letöltéséhez szükséges túlélési stratégia része lehet, hiszen a tanulás olyan tevékenység, mely a bent töltött időnek keretet és értelmet adhat. Ezen túl számos egyéb előnye is van: ismeretekre, tudásra tehet szert általa az ember, megmozgatja, felpezsdíti a gondolkodást. Ugyanakkor lehet civilekkel találkozni, velük beszélgetni, és ez mindenképp ingert, történést, eseményt jelent a szürke, unalmas hétköznapiakban.

Ugyanakkor az oktatás terén erősödő tendenciák és a jogszabályi törekvések mellett azt is leszögezhetjük, hogy olykor az is előfordul, hogy az elítéltek számára komoly küzdelemmel jár, hogy tanulási törekvésüket érvényre juttassák. Sok esetben problémát jelent, hogy a

fogvatartottnak választania kell, tanul vagy dolgozik, mely nem éppen a legszerencsésebb kérdés, hisz mind a két tevékenység rendkívül fontos lenne a hosszú ítélet letöltése alatt.

„Nem tanulok, mert itt azt mondják, hogy túlképzett vagyok. Nem mehettem vagy az iskoláim miatt, vagy az ítéletem miatt, vagy azért mert szőke vagyok és fiatal. Ez egy ördögi kör. Ha akarják, akkor tudnának segíteni, sokakat ismerek, akik rendelkeznek szakmával, de van lehetőségük tanulni.” (K5)

„Általában lekések róla. Mire beadom a papírt, már nem lehet jelentkezni.” (SZE4)

„Amit szeretnék, arra nincs lehetőség. Ami van, ahhoz nincs kedvem.”(K1)

„Nagy sérelmem volt, hogy nem engedtek tanulni. 4 éven keresztül nem tudtam azt elintézni, hogy bármit tanuljak. Akartam gimnáziumba jelentkezni, számítógépes tanfolyamra, még kazánfűtőnek is jelentkeztem, de 4 évig semmi. Utána tudtam megcsinálni a 9-10. osztályt, majd jelentkeztem a X Programba, hogy a 11. osztályt is elkezdhessem. Szerintem ez a nemtörődömségnek, és annak volt köszönhető, hogy csak a vasmzerekre¹⁸ figyelnek, övék az elsőbbség a képzésekben, programokban. Amikor mondtam, hogy szeretnék tanulni, a nevelő 10 percig röhögött. Ők nem bíznak abban, hogy valaki változni akar.” (SZ4)

„Vagy dolgozunk, vagy iskola.” (SZE2)

„A börtönben lévő tanfolyamok nem érdekeltek, mert csak olyan szakmákat lehetett tanulni, amelyek nem piacképesek (pl. kosárfonás, népijáték-készítés). Egyedül a számítógépes tanfolyam érdekelt, de az pont akkor volt, amikor dolgoztam.” (SZ3)

„Elkezdtem egy benti szervezésben indult angoltanfolyamra járni, de az örök meghíúsították, hogy ezt folytassam. Nem akartak átkísérgetni egy másik körletbe.” (SZ9)

Emellett természetesen pozitív vélemények is megjelennek a büntetés-végrehajtásban folyó képzésekről:

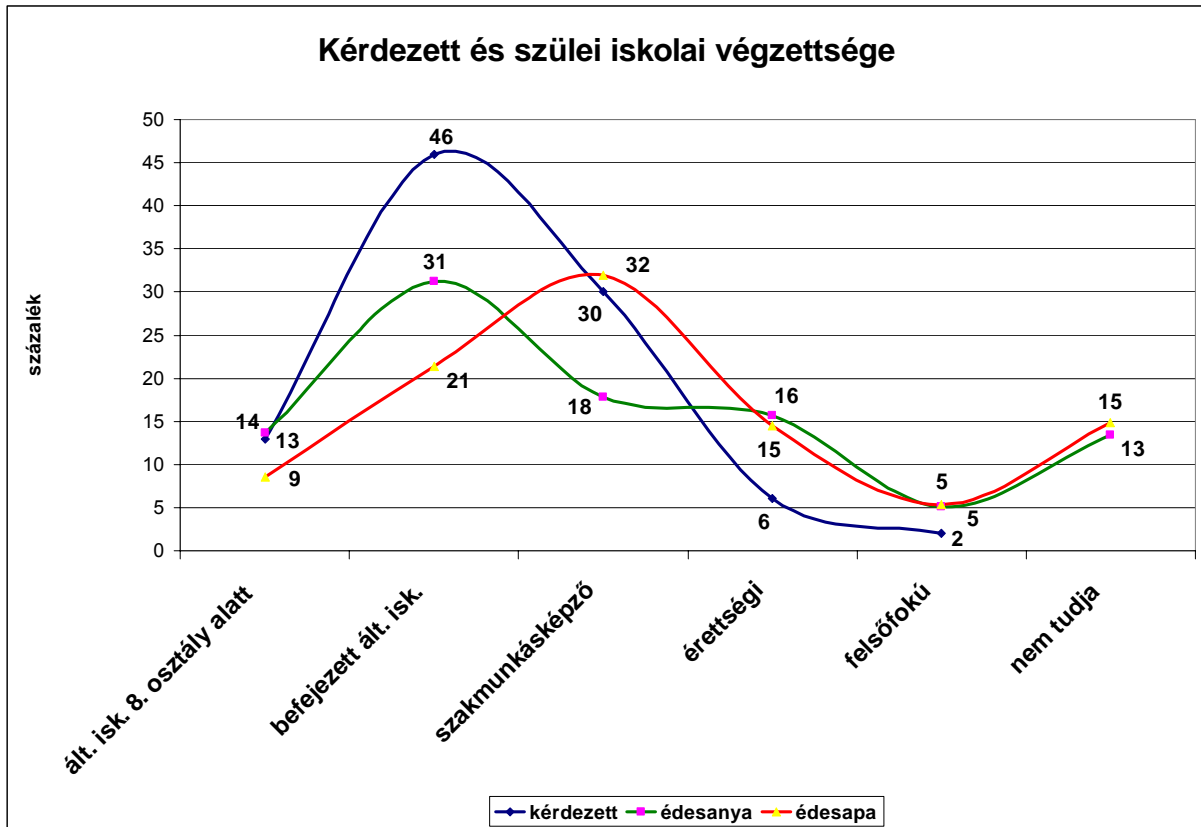
¹⁸ Besúgó, aki a börtön személyzetnek információt szolgáltat többi fogvatartott társáról.

„Járok gimnáziumba. Meg vagyok vele elégedve. A bv. tulajdonképpen segít benne, tankönyveket, füzeteket biztosít. A bv. az oktatást rendszeren támogatja. A tanárok is korrektek, én mindenkivel megtaláltam a hangot.” (SK3)

„Szerintem a börtön ad lehetőséget, hogy szakmát végezzünk, tanuljunk, csak tudni kell élni a lehetőséggel. Én ezt úgy veszem, hogy a börtön ezt segítségként nyújtja. Jó, ha az ember képzést/tanítást kap.” (GY4)

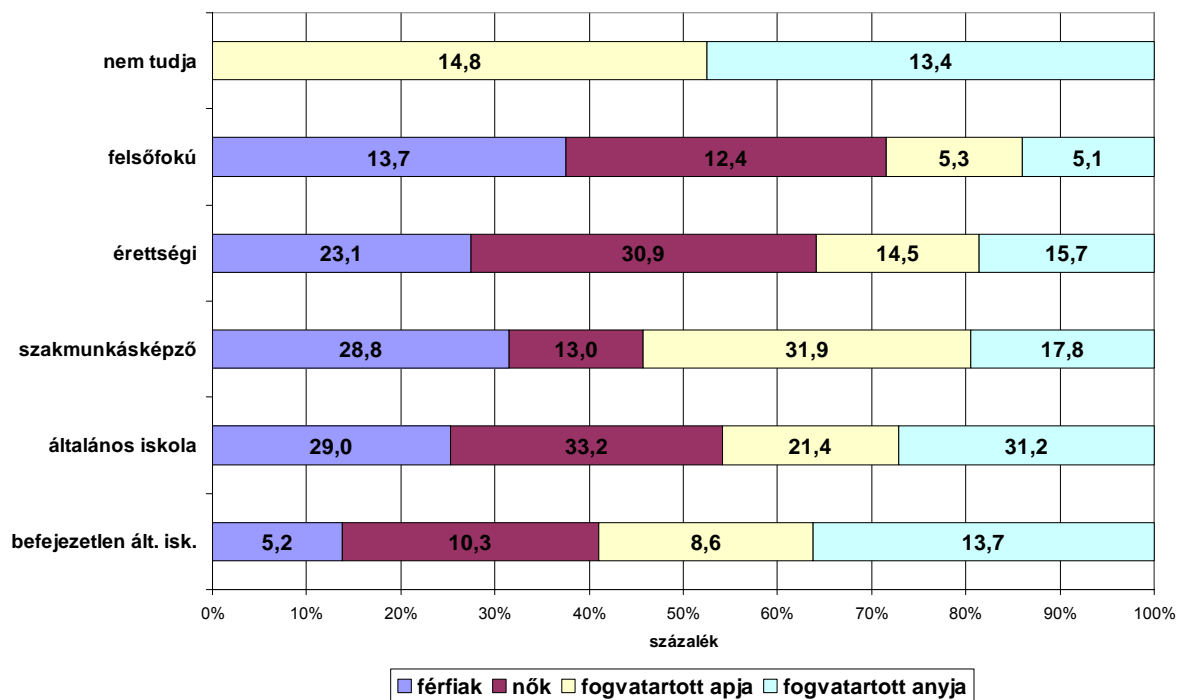
Szülők iskolai végzettsége

Az iskolázottság esetében említettük, hogy a szakadék az érettségi bizonyítvánnyal rendelkezők illetve nem rendelkezők között jelentkezik legerősebben. A következő adatsorban (kérdőíves feldolgozás) a kérdezett és a szülők iskolai végzettségét hasonlítottuk össze. Figyelemre méltó, hogy a fogvatartottak 15 százaléka nem tudott a kérdésre válaszolni. A fogvatartottak és szüleinek iskolai végzettsége közelít egymáshoz, ha feltételezzük, hogy a nagyfokú adathiány erősíti az alacsonyabb iskolai végzettséget. Emellett erős törésvonal figyelhető meg az érettségizett szülők és az alacsonyabb, az elemzések szerint döntő többségében (50 százalék) szakmunkásképzőt végzett gyerekek között.

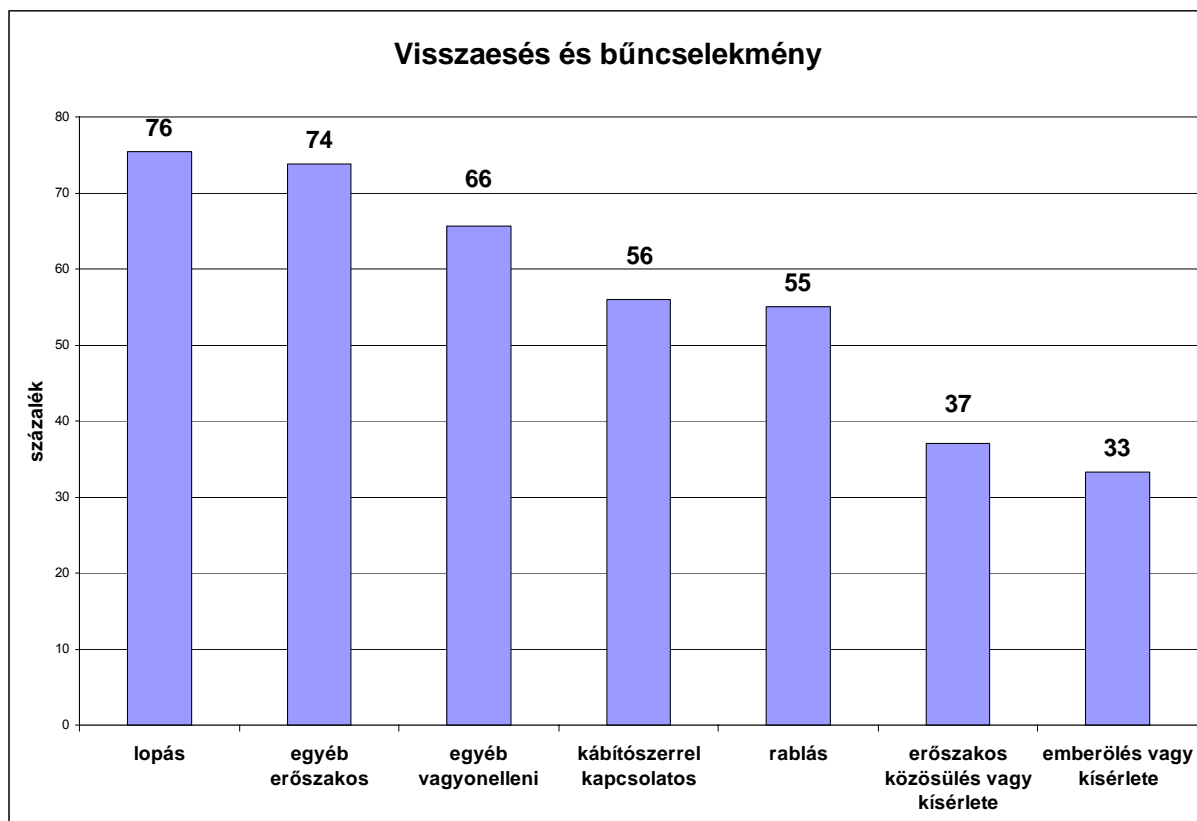
A fentiek alapján vélelmezhető, hogy az össznépességhez képest alacsonyabb iskolai végzettség nem csupán a fogvatartotti populációra, hanem szüleikre is vonatkoztatható. A következő táblázat megerősíti hipotézisünket. A 15 év feletti magyar lakosság és a fogvatartottak szüleinek iskolai végzettsége összevetésénél kiderül, hogy mindkét nemnél a befejezetlen és befejezett általános iskola, valamint a szakmunkásképző esetében a fogvatartottak szülei felülreprezentáltak, még úgy is, hogy a válaszhiányokat nem érvényesítettük. Az érettségizett és a felsőfokú kategóriában – hasonlóan a gyerekekhez – megfordul az előbbi megállapítás: itt a szülők jelentősen alulreprezentáltak, hozzáátéve azt, hogy a felsőfokú kategóriánál nem zárható ki a felfelé torzítás lehetősége sem.

A 15 év feletti lakosság nemek szerint és a fogvatartottak szüleinek iskolai végzettsége

Kriminalitás és előélet

A kérdőíves feldolgozásban a hosszúidős fogvatartottaknál a visszaesők magas arányban vannak jelen, hasonlóan a teljes börtönnépességhez: a visszaesők aránya 54 százalék. A bűncselekmények megoszlásánál a sorrend a teljes populációt követi, függetlenül az ítélet hosszabb voltától. Vezet a lopás, megelőzve az egyéb erőszakos (testi sértés, garázdaság stb.), valamint az egyéb vagyoneelleni cselekményeket. A kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények – igaz, csupán egy százalékkal – megelőzik a rablást. Fontos megjegyezni, hogy a bűncselekmények egy része halmozott: lopás és rablás, rablás és egyéb erőszakos a jellemző kombinációk. Az erőszakos közösülés és az emberölés jelentős részt önállóan jelentkezik, míg a kábítószerrel kapcsolatos esetekben fele-fele az önállón, illetve más bűncselekményekkel (általában vagyoneelleni) együtt történik. Bár ebben a kutatásban ezt adatokkal nem tudjuk alátámasztani, de nagy a valószínűsége annak, hogy a „bűnözői karrier” elsősorban a vagyoneelleni bűncselekményi kategóriáknál viszonylag stabilak. Tehát a lopásért elítélt jó eséllyel ebben a kategóriában visszaeső, ez jellemző a rablásra is, mely nagy mértékben szokott egyéb erőszakos cselekménnyel (testi sértés, garázdaság stb.) kombinálódni. Az emberölések esetében a 20-25 évvel ezelőtt szinte kizárólag a szituatív, „hirtelen felindulásos” elkövetések léteztek úgy, hogy az elkövetőnek előzőleg semmilyen kriminológiai előzménye nem volt. Mára ez az elkövetési háttér jelentősen csökkent: egyre nagyobb számú a (többszörösen) minősített, anyagi haszonszerzést célul kitűző, gyakran fegyverhasználatot felmutató eset. Ezt erősíti az is, hogy ennek a csoportnak a harmada visszaeső, tehát valamilyen kriminális előélettel rendelkező.

A visszaesők vizsgálata azt a kutatói képet támasztja alá, mely szerint a fiatalkori bűnözés megnöveli a „karrierbűnözővé” válás esélyét. Az életkor emelkedésével egyre magasabb a visszaesők aránya, és ami az előzőekhez kapcsolódva igazán figyelemreméltó, hogy a fiatalkorúak több mint egyharmadát korábban már elítélték.

„12 évesen már loptunk az IKEÁ-ból, heti rendszerességgel különböző boltokból, pl. OBI, PRAKTIKER. Úgy, mint az összes többi lakótelepi gyerek. Az egészben az érdekes a bűncselekmény lefolytatásának technikai oldala volt, a részletekre való odafigyelés, nem az anyagi haszon. 15 évesen már szívtam, rendszeresen. Ezek a kezdőpontok.” (GY3)

„Kilencévesen, mikor magamra maradtam (anyám a húgaim születése után hónapokig volt kórházban) kezdtem el csokit lopni, aztán biciklit, később autókat törtem fel. Tizennégy évesen vettem meg az első géppisztolyomat.” (SZ9)

„Nálam korán kezdődött. 14 évesen már pártfogó felügyelőt kaptam – kirakatbetörés miatt. Ekkor még meg lehetett volna állni. 17 évesen csoportos rablásért kaptam ítéletet – valójában

itt kezdődött minden. Nem voltam ráutalva ezekre, szinte nem is kellettek azok a dolgok, amiket elhoztunk... Tetszett, hogy velük (ti. haverok) mentem... megkértek, hogy csináljam meg a balhékat, mert ők nem merték vagy nem tudták megcsinálni... segítséget kértek, hogy én csináljam meg... Persze, tudták, ha ittam, bármit megcsináltam. (Mennyit kellett ehhez innod?) Keveset... elég volt 2 feles Hubertus.” (SK6)

„Kb. 9-10 évesen kezdődött, rá voltam utalva, mert én soha nem kaptam semmit. A T környéki kempingházakat fosztogattam, nagyon megérte! (Ezt hogy hívják, ezt a bűncselekményt?) Besurranás.” (SÁ1)

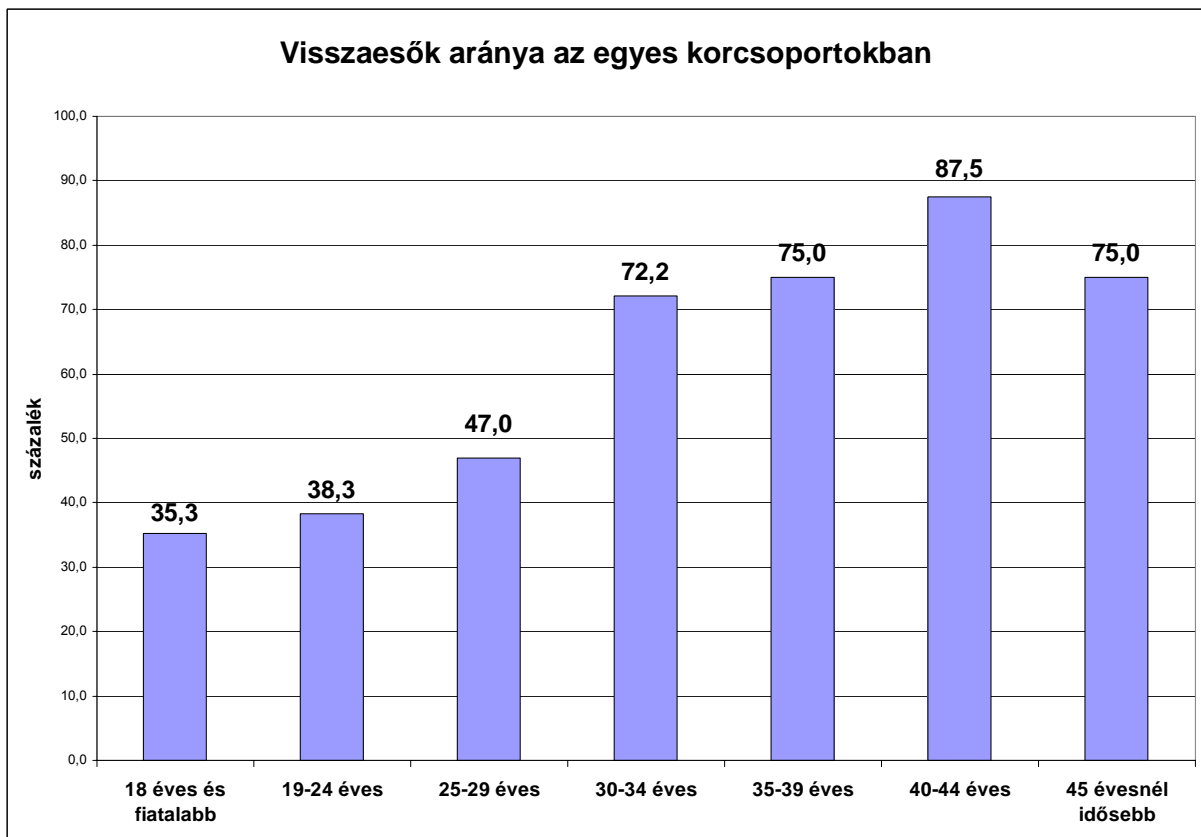
„Tizenéves koromban kezdtem el csavarogni, 2 év felfüggesztett fogházat kaptam garázdaságért és testi sértésért, majd bekerültem a fiatalkorúak javítóintézetébe 5 évre rablásért, később plusz 1 évet kaptam még lopásért, a fiatalkorú ítéleteimből meg még maradt 6 hónap.” (V5)

„10 éves koromtól lopkodok. Már alsó tagozatban elkezdtem a csavargást a nővéremmel. Iskolába is azért nem jártam, nem is tudtam befejezni a 8 általánost.” (SZE2)

„15 éves korom óta rablások, lopások, kocsifeltörések. Mivel nagyok voltak az igényeim, és munkából nem tudtam volna fedezni a költségeim, bűnöztem.” (SÁ3)

„Mindig rossz gyerek voltam. 12-13 éves koromban már Aszódra kerültem. Csavarogtam, a barátaimmal lógtam. Játékgépeztem, erre kellett a pénz és a disco-ra. Persze, a szüleim is adtak, de az nem volt elég. Ezért bűnöztem: biciklilopás, betörés stb.” (SÁ6)

„Csavargással kezdődött minden. 13-14 évesen elszökdöstem. Sok helyre besurrantam, pénzt és aranyat vittem el.” (BP2)

A visszaesők önmagában problematikus helyzetét tovább nehezíti az a tény is, hogy arányuk a nagycsaládokban magasabb, mint azoknál, akiknek nem, vagy csupán 1-2 testvérük van. Ez is alátámasztani látszik a rossz szociális helyzetben levők „megélhetési bűnözésből” adódó „bűnözői karrierjét”. A visszaesők nagyobb részt kerülnek ki az – önmagában is – alacsonyabb végzettségű csupán nyolc általánost, vagy azt sem elvégzők közül. Emellett említésre méltó az a tény is, hogy az élettársi kapcsolatban levő hosszúidősök csoportjában többségben vannak a visszaesők, míg a nőtleneknél ez pont fordított.

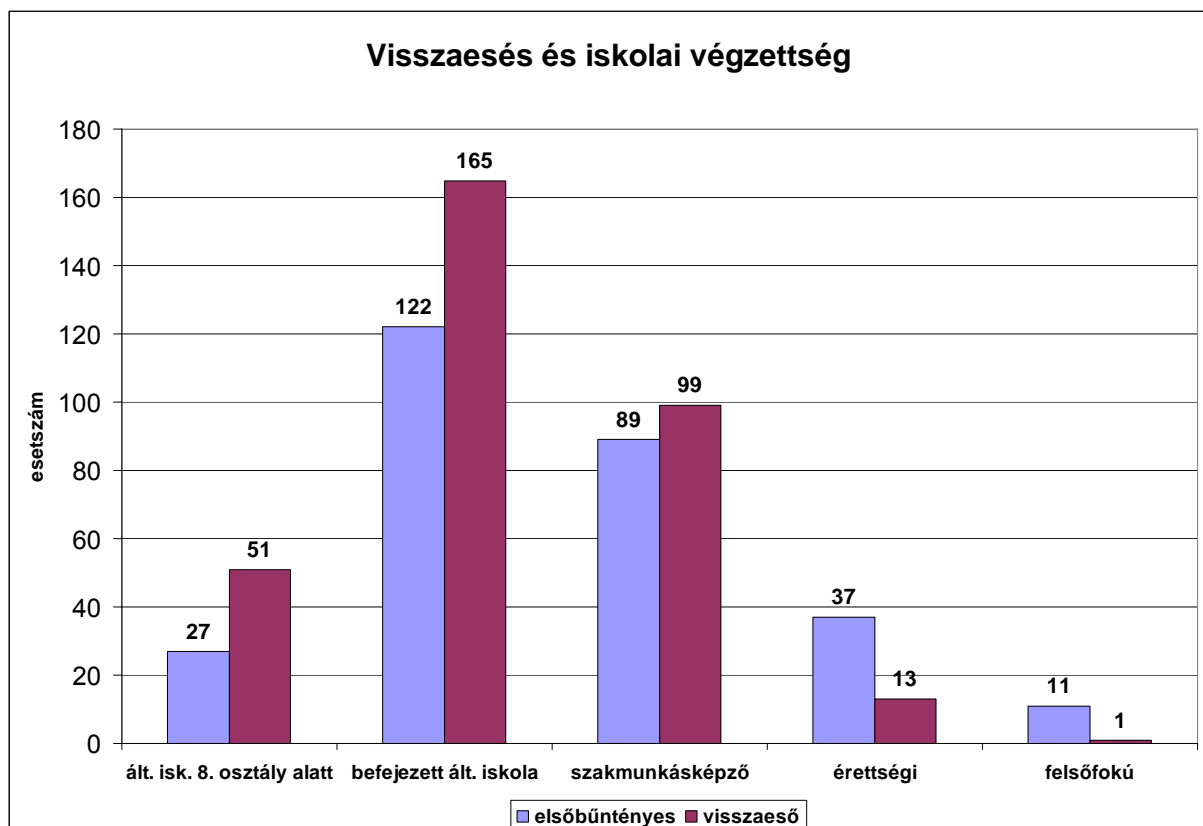
„A pénz miatt kezdtem el bűnözni, mert láttam, hogy akik ezt csinálják, mennyivel jobban élnek. Legális munkával nem tudtam volna ezt a pénzt megkeresni ennyi idő alatt. Eldöntöttem a szakmunkásvizsga után, hogy ezt fogom csinálni, csak arra nem gondoltam, hogy el is kaphatnak. Ha találok olyan munkát, amivel ezt a pénzt, amit bűnözéssel szereztem, meg tudtam volna keresni, nem csinálom. Így volt autóm, jól öltözködtem, és naponta költhettem el sok-sok pénzt. Pedig dolgoztam volna. De így: 10-15 év kell ahhoz, hogy rendes munkából vehessek egy házat!” (GY5)

„Először a szükség vitt rá. 18 évesen az intézet után el kellett döntenem: vagy dolgozok, vagy bűnözök. Piti dolgokkal kezdtem.” (MN1)

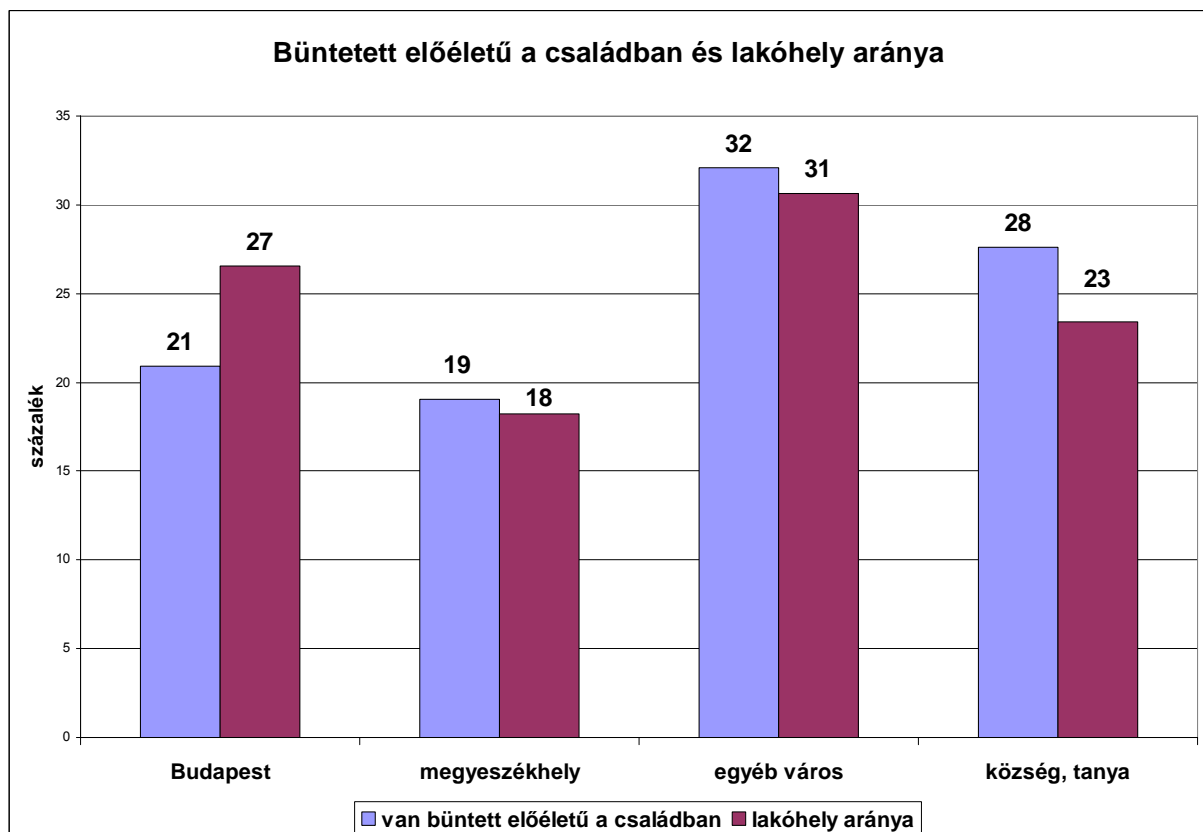
„A lakás, amiben laktunk, nagyon sokba került, a fenntartása. Nem tudtuk kifizetni a számlákat.” (SK2)

„Hát sorban, ahogy az kell: először alumínium lopás, utána autófeltörések a magnó és a telefonok miatt, aztán már házakba betörések, rablások. Mindez az én felelősségem: ha nem akartam volna, nem csinálom. Persze, ha van állandó munkahelyem, és a családom normálisan tud élni, nem kényszerülök rá.” (MN5)

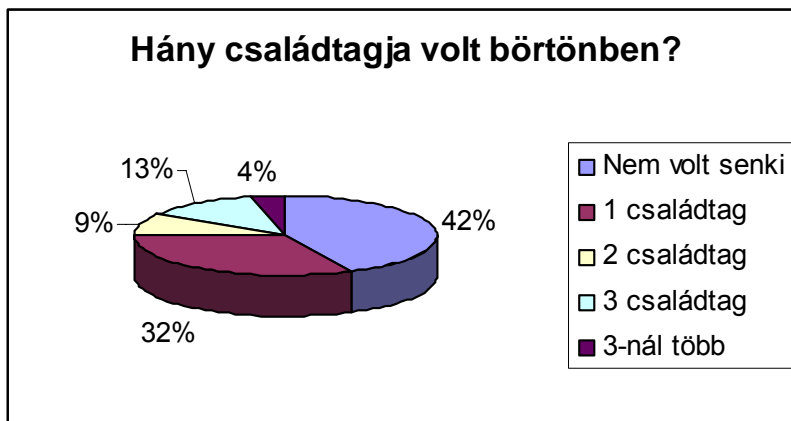
„Lopásokkal kezdtem. (Miért loptál?) Hogy legyen pénz. (Mire kellett a pénz?) Hogy legyen, aztán majd az az én dolgom, hogy mire költöm. Azért kell, hogy jó legyen. Majd lesz belőle valami... jól élni.” (V3)

A visszaesés vizsgálatok a szociális státusz fontossága mellett a közvetlen környezet, család által közvetített mintát is hangsúlyozzák a kutatók: ahol a családban jelen van a kriminalitás, ott jóval nagyobb az esélye a bűnelkövetésnek, majd egy következő „karrierponton” a visszaesésnek. Ezt támasztja alá az az aggasztó megállapítás, hogy időben és csoportonként jelenik meg a különbség: míg az 1995-ös teljes populáció 34 százaléka számolt be arról, hogy van büntetett előéletű személy családjában, addig ma a hosszúidősök csoportjában ez meghaladta a 42 százalékot. Amennyiben a bekerülés előtti lakóhelyet hasonlítjuk össze, láthatjuk, hogy számarányhoz képest a főváros alulreprezentált, míg a többi településtípus – nagyon kis mértékben ugyan – de felülreprezentált. Kivétel ez alól a községek, tanyák, melyek lakosai közt már jóval nagyobb arányban van büntetett előéletű a családban.

Interjúalanyainktól is megkérdeztük, hogy a családjából volt-e már valaki büntetve. Többségük (57,1 százalék) felelt erre a kérdésre igennel. Ha az igenes válaszokat tovább boncoljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy az igennel felelők 43,8 százalékának több családtagja is volt már börtönben.

„Nem sok jót láttam otthon. Az volt a természetes lopni, csalni, kurvázni.” (SK1)

„A véremlen van, apám is bűnözött. Nem álltam, hogy ne egyenek, muszáj volt, nem volt kenyér. Azért mentünk (ti. bűnözni), hogy a családot eltartsuk. A nővérem is azért jött.” (SZE2)

„Szüleim elváltak, anyám a négy fiával kiköltözött N-be. Majd egyesével mind a négyen visszatértünk apánkhoz Magyarországra. Legelőször is én. Bár az apám nem is az igazi apám, de én mindig annak tartottam. Előtte, amíg együtt éltünk, elég furcsa életünk volt. Apám dolgozott, anyám csak alkalmanként. Alapjában véve nem volt rossz, utcagyerekként nőttem fel, sokat csavaroghattam. A szegénység nagyon rányomta a bélyeget az életünkre. Valószínűleg emiatt kezdtem el bűnözni is, mert én is szerettem volna olyan cipőt, műszaki cikkeket, mint amilyen az osztálytársaimnak volt. (SZ1)

„Kicsit furcsán éltünk. 4-5 éves lehettem, amikor nálunk lakott még 8-10 kurva. A szüleim akkor különváltak. Jól bántak a lányok velem.” (SK1)

Az interjúalanyoktól megkérdeztük azt is, hogy családjukban előfordultak-e komoly problémák. Erre a kérdésre 12 főtől (21,4 százalék) azt a választ kaptuk, hogy a családjában nem fordult elő ilyen, 3 fő nem tud arról, hogy lett volna, 4 főtől pedig nem kaptunk választ kérdésünkre. 37 fő (66,1 százalék) említ valamilyen problémát, összesen 48-at. Közülük legnagyobb arányban az alkohol fordul elő (10 főnél az említett problémák 20,8 százaléka). Ez szinte teljesen megegyezik a 3-as kérdésnél (*Hogyan élt a család, milyen volt otthon a*

hangulat? Hogyan bántak egymással a családtagok?) adott válaszokkal, ott a családi hangulat jellemzésénél 11 fő említette. A második leggyakrabban említett probléma a szegénység, az anyagi gondok, mely 9 főnél (az említett problémák 18,8 százaléka) jelenik meg. 5-5 fő említette a bűnözést, börtönt, ugyancsak 5 fő valamilyen betegséget, és 5 fő említette meg saját magát, mint a legfőbb problémát a családban.

Többen említették kriminális karrierjük kezdőpontjaként vagy okaként a kortárskapcsolatokat, saját személyiségüket ill. „intézeti” múltjukat:

„Szórakoztunk a bűntársammal és szól, hogy lenne ez a buli. De igazából ez az egész a személyiségemre vezethető vissza. Agresszív voltam, könnyen ugrottam, de idebent megváltoztam.” (BP6)

„Szerintem ott kezdődött, hogy bekerültem az intézetbe. Szerintem ott csak csibészséget tanul az ember.” (MN8)

„Először intézetbe kerültem, kb. 12 évesen. Nagyot fordult velem a világ. Másképp gondolkodtak bent. Tetszett az az élet. Betörések meg ilyesmi.” (BP1)

„Barátok, kapcsolatok, csavargás. Így kezdődött. A baráti környezet határozta meg, hogy a zsebeléstől eljutattam a rablásig. Hiába kaptam sok jó tanácsot otthonról. Öntörvényű, önparancsoló voltam.” (GY4)

Kitértünk a kriminális karrier és a drog- és alkoholfogyasztás, egyéb szenvedélyek közötti összefüggés vizsgálatára is. A kérdéssor 24. kérdése a következő volt: *Börtönbe kerülése előtt fogyasztott-e alkoholt, kábítószer, kábító hatású gyógyszert? Egyéb függőség előfordult-e az életében (pl. játékszenvedély stb.)?* Az 56 főből 50 százalék (!) válaszolta azt, hogy életében fogyasztott már kábítószer. Közülük 8 fő esetében van átfedés az alkohol és kábítószer, valamint a játék és a kábítószer között. A drog és az alkoholfogyasztás gyakoriságára 36 fő válaszolt, ebből a naponta fogyasztók 19,4 százalékban, a folyamatosan/rendszeresen fogyasztók 41,6 százalékban, a hétvége fogasztók 13,8 százalékban képviseltetik magukat. Ha a folyamatos/rendszeres és a naponta fogyasztókat összeadjuk, 61 százalékot kapunk, vagyis ennyien fogyasztottak nagy állandósággal drogot és alkoholt. Emellett azonban csak 1 fiatal vallotta magát függőnek (heroin). 42,7 százalék

volt a cannabis/amphetamin fogyasztóknak az aránya – ők mindkét anyagot említették. Az eredményekből az vált világossá, ha valaki az egyiket kipróbálta/használja, nagy valószínűséggel a másikat (cannabis+amphetamin) is használja/használta. 12,5 százalék említett egy anyagot (LSD, gyógyszerek stb.), 7,1 százalék identifikálta magát „mindenevőnek”¹⁹. A heroint használók aránya alacsony: 3,5 százalék (2 fő).

Vagyis leszögezhető, hogy a kriminális karrier nagy százalékban drogkarriert is jelent. A büntető igazságszolgáltatásnak fel kell készülnie a drogfogyasztókkal történő speciális foglalkozásokra, kezelésekre. Ráadásul úgy, hogy ezek a fogyasztók nem heroin függők, akiknek kezelésében több hosszútériás rehabilitációs intézetnek, civil szakembernek már jelentős tapasztalata van. A mintánkban megjelenő fiatalok (és eddigi tapasztalataink is azt mutatják), hogy ezek a fiatalok elsősorban cannabist, amphetamint és szintetikus drogot használnak, azt viszont rendszeresen. Ez indukálja nemcsak azt, hogy a büntetés-végrehajtás sajátos rendszeréhez igazodó speciális drogprogramokat dolgozzunk ki, hanem azt is, hogy az eddig komoly heroin függők kezelésére kitalált programokat szakmailag át kell dolgozni az újfajta kihívás (anyag) megjelenésére.²⁰

Összességében leszögezhető, hogy szoros kapcsolat van a halmozottan hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés között. Az alacsony iskolai végzettség, az alacsony jövedelem, a szakképzettség hiánya, a magas gyermeklétszám, az alkoholizmus stb. mind kriminogén faktorok, bűnözésre hajlamosító tényezők. A bűnelkövetők, különösen az ismételt vagy visszaeső elkövetők körében magas az egyes hátrányos helyzetet jelző kriminogén faktorok

¹⁹ Bármely kábítószer, drogot fogyaszt, nem köteleződik el egyik irányában sem.

²⁰ Kutatási eredményeink megegyeznek Elekes-Paksi: Kutatási beszámoló a „Szabadságvesztés büntetést töltők kábítószer-fogyasztással kapcsolatos rizikócsoportjainak feltárása” című kutatásról (Bp., 1997. kézirat) című munkájában foglaltakkal. E szerint a tiltott szerek használata az elítéltek körében a bekerülésük előtt magasabb volt, mint a normál populációban. Azaz a deviáns, kriminális karrier nagy százalékban drogkarriert is jelent. Az ESPAD vizsgálat is a fentieket bizonyítja. Ez egy alapvetően feltáró jellegű felmérés, melynek célja a fogvatartott populáció drogfogyasztás szempontjából való érintettségének feltárása, az elítéltek körében a drogfogyasztás börtönbe kerülés előtti és utáni prevalenciájának becslése. A vizsgálat 10 magyar bv. intézetben folyt, és az eredmények alapján a büntetésének megkezdése előtti időszakban a fogvatartottak 33,6 százaléka fogyasztott rendszeresen drogot. Az alábbi tulajdonságokkal rendelkező elítéltek fogyasztottak leginkább valamilyen kábítószer „kinti”, civil életükben:

- 19-25 év közé esők (!);
- munkahellyel nem rendelkezők (!);
- jövedelmüket nagyobb arányban bűncselekményekből szerezték;
- nem fogyasztó társaiknál több jövedelemmel rendelkeztek;
- hamarabb kezdtek el dohányozni és alkoholt fogyasztani;
- nagyobb arányban kíséreltek meg öngyilkosságot büntetésük előtt ill. a börtönben is.

A megkérdezett fogvatartottak egynegyede/egyharmada a tiltott szereket beszerezhetőnek tartja a börtönben is, ezen belül is legnagyobb arányban az extasyt, az amphetamint, valamint a marihuánát.

jelenléte, s igen gyakran ezek halmozódása figyelhető meg. Természetesen, a nem hátrányos helyzetűek is követnek el bűncselekményeket, mint az interjúinkból is kiderült.²¹

²¹ Szinte teljesen megegyeznek eredményeink az ELTE Kriminológiai Tanszéke 1980-as évek közepén folytatott kutatási eredményeivel: Vigh J.-Tauber I. – Madácsi L. 1988. In: Vigh József: Bűnismétlők, visszaesők, veszélyes bűnözők. In: Szerk.: Gönczöl Katalin-Korinek László-Lévai Miklós: Kriminológiai ismeretek. Bűnözés, bűnözéskontroll. Bp., 1999. Corvina. A vizsgálat külön kitér arra, hogy a halmozottan hátrányos helyzet mellett a hátrányos helyzet egyes tényezői kisebb-nagyobb mértékben összefüggést mutatnak a bűnözéssel, és a vizsgált tényezők közül kiemelkedik a gyermeklétszám és az iskolai végzettség szerinti hátrányos helyzet.

Börtönbüntetés előtti és alatti munkavégzés és pénzkezelés. A munka mint (re)integrációs esély

Társadalmunkban a munkát a munkahellyel, a munkavállalással, a keresetet biztosító tevékenységgel azonosítják. A formális, hivatalos munkaviszonyban, társadalmilag a piacon keresztül hasznosnak elismert és ezért megfizetett munka biztosítja az egyén megélhetését, társadalmi státusát, identitását, számos jogát és kötelezettségét (Simonyi, 1997).²²

A munka olyan tevékenység, amely a humán szükségletek kielégítésének adekvát módját és lehetőségét jelenti. Szükségyszerűségről beszélünk akkor, ha mechanikus, monoton, az egyén elképzeléseinek és képességeinek nem megfelelő a tevékenység, a munkavégzés a „valamiből élni kell” motivációból ered. Motivációtól függetlenül alkalmas arra, hogy megteremtse az alapot az egyén szükségleteinek biztosításához és kapcsolatát a társadalommal.

A munka minden ember számára fontos, mert:

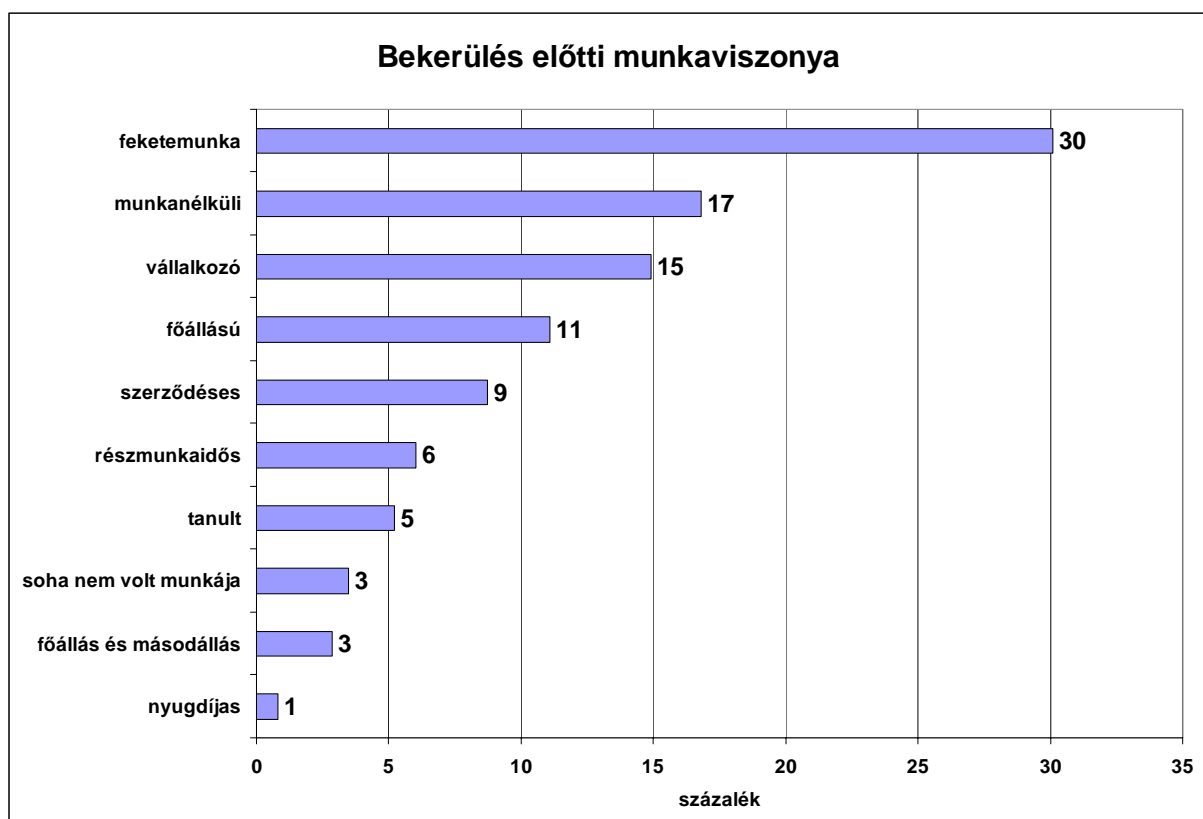
- hiánya megbetegíthet (nincs értelmes időstrukturálás, „haszontalanság” érzés merülhet fel a munkánélküli egyénben);
- a munkából szerzett jövedelem biztosítja az anyagi javakat;
- biztosítja az ember szociális kapcsolatait;
- az önmegvalósítás lehetséges módja;
- stimulálja a személy fejlődését (fizikai, intellektuális és szociális értelemben folyamatos teljesítményre motivál);
- a foglalkozási szerep az egyén önmeghatározásának, identitásának lényeges része, mely jelentősen befolyásolja társadalmi, gazdasági státuszát a társadalmi hierarchiában. (Czike-Tausz, 1996).²³

Mindezek miatt a kutatás egyik igen fontos kérdéssora volt a börtön előtti munkahelyzet vizsgálata. Ez szorosan összefügg a szociális helyzettel, kirekesztéssel, valamint a kriminális karrierrel, életúttal is. Kétségtől ez a kérdéskör volt a legnehezebben elemezhető a kérdőíves feldolgozásban. Egyrészt az átlagnál valamivel nagyobb adathiány jellemezte, másrészt definícióink és a fogvatartottak válaszai sok esetben nyilvánvalóan nem estek egybe. Ez az oka annak, hogy ezt a részt kellő kritikával kell fogadnunk, ám megkerülhetetlensége miatt ezeket a változókat kellett a legintenzívebb vizsgálat alá vetnünk.

²² Simonyi Ágnes: Munkaszociológia. Bp., 1997. Széchenyi István Főiskola. Kézirat. 6-7.o.

²³ Czike Klára-Tausz Katalin: Gyorsjelentés a szegénységről. Bp., 1996. Szociális Szakmai Szövetség

A bekerülés előtti munkaviszony elemzésénél az arányokon talán lehet, a sorrenden azonban felesleges vitatkozni: a kérdezettek közel fele vagy látens – feketemunkát végző – vagy tényleges munkanélküli. Véleményünk szerint ez az arány a valóságban nagyobb lehet, az eltérés egyik oka nyilvánvalóan az általános, a társadalom egészére kiterjedő gyakorlat, hogy a munkával, jövedelemmel kapcsolatos kérdésekre vagy nem válaszolnak, vagy erősen alul- illetve felülreprezentálják helyzetüket. Ez utóbbi jelenhet meg a vállalkozók viszonylag magas arányánál is (15 százalék). A szerződéses munkaviszony 9 százaléka pedig jelentős részt a valóságban – feltételezhetően – feketemunkát takar.

A kint dolgozó kérdezettek több mint fele nehéz fizikai munkát végzett, és viszonylag magas azok aránya (15 százalék), akik szellemi munkavégzést jelöltek meg – magyarázat esetükben az, hogy jelentős részük a bűnözést ebbe a kategóriába sorolta, mint az a korábbi válaszaikból kiderült.

Az interjúk esetében a megkérdezett 56 fő 26,7 százalékának (15 fő) van szakmája. A 15 főből 4-nek több is (1 főnek kettő, 1 főnek három, 2 főnek négy). A 15 főből négyen tanultak

szakmát a börtönben, mégpedig a következőket: szerszámkészítő, kőműves, szakács, alapfokú számítógép-kezelő és -felhasználó, könnyűgépkészítő, cipőfelsőrész-készítő. Meg kell jegyezni, hogy ezek a szakmák jelenleg keresett, ún. hiányszakmáknak minősülnek.²⁴

A továbbiakban az interjúban megjelenő fogvatartottak kint szerzett szakmái is mind – a virágkötő kivételével, melyre nem találtunk adatot – a 2006-os munkaerő-piacon a keresett szakmák közé tartozik (autószerelő, kőműves, bútorasztalos, cipész, szerszámkészítő, szakács, alapfokú számítógépkészítő és –felhasználó, könnyűgépkészítő, cipőfelsőrész-készítő, szobafestő-mázoló, tapétázó, személy- és vagyonőr, ápoló). Megjegyzendő, hogy a két, érettségihez kötött megjelenő szakmát – külkereskedelmi ügyintézőt és építőgépsz technikust – kevésbé keresett szakmaként jelölik.

Az interjúban megjelenő munkák 63,8 százaléka segédmunka (pl. árokásás, csákányolás, kubikolás, útépítés, általában építőipari munkák stb.). A 47 válaszadóból csak 4 fő végzett szakmunkát (8,5 százalék).

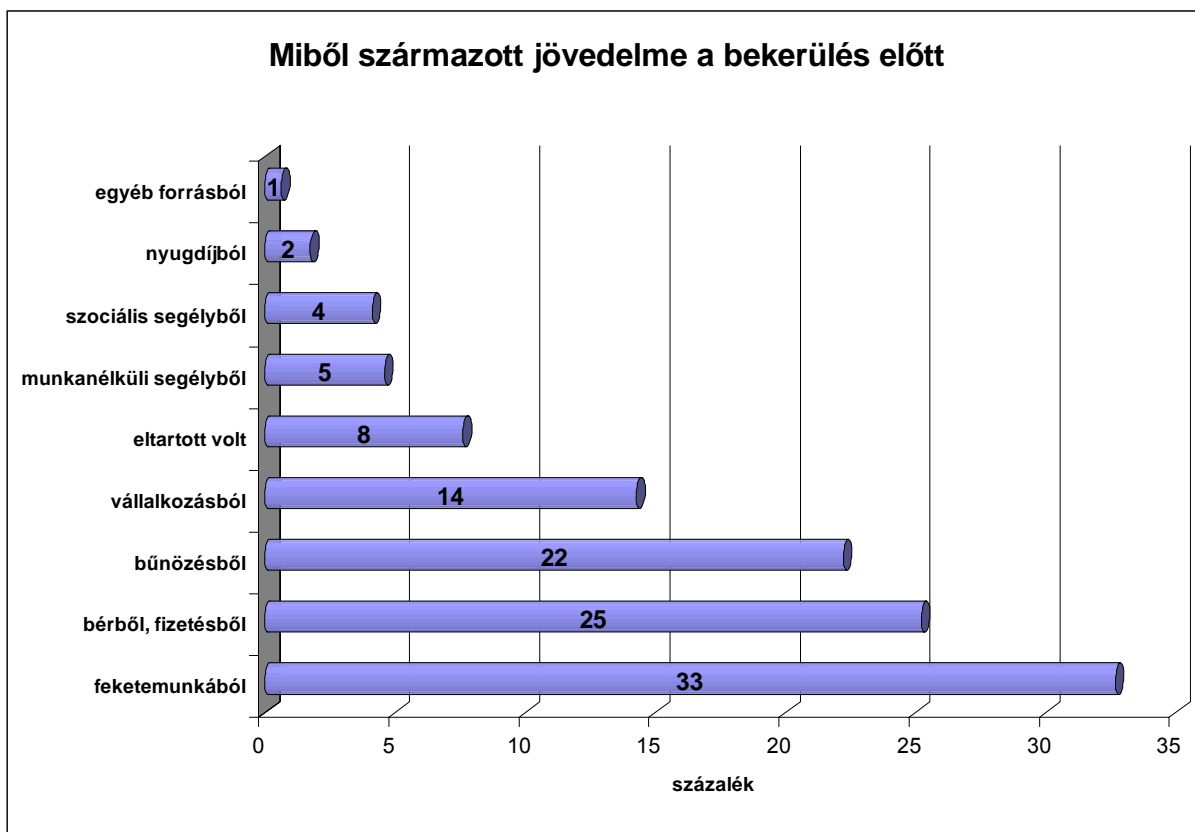
A továbbiakban a 45 válaszadóból 88,8 százalék (40 fő) szerette munkáját, és csupán 4-en válaszolták azt, hogy nem szerették azt, amit dolgoztak. A munkatársakkal, főnökükkel való kapcsolatot is sokan jónak ítélték meg (65,3 százalék), míg csupán 4 százalék tartotta rossznak a munkahelyén megjelenő szociális kapcsolatait. Érdekes viszont, hogy egynegyedük főnöke ismerős/barát, vagy családtag volt.

Ha a munkában eltöltött idő hosszát vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy a legjellemzőbb a néhány héttől fél évig eltöltött idő egy munkahelyen, ez az interjúalanyok 50 százalékát jelenti. 5 évnél hosszabb időt egy munkahelyen az interjúalanyok csupán 11,1 százalék említ. Összességében erre a csoportra a gyakori munkahelyváltás jellemző, ez megegyezik a segéd- vagy fizikai munka és az említett alkalmazások jellegével is.

Arra a kérdésre, hogy „*miért nem dolgozott?*”, a megkérdezettek 37,5 százaléka válaszolta azt, hogy tanult, és 29,1 százaléka bűnözött. A fennmaradó aránynál vegyesek az indokok: vita a főnökkel, elbocsátás, eltartják, gyereknevelés stb.

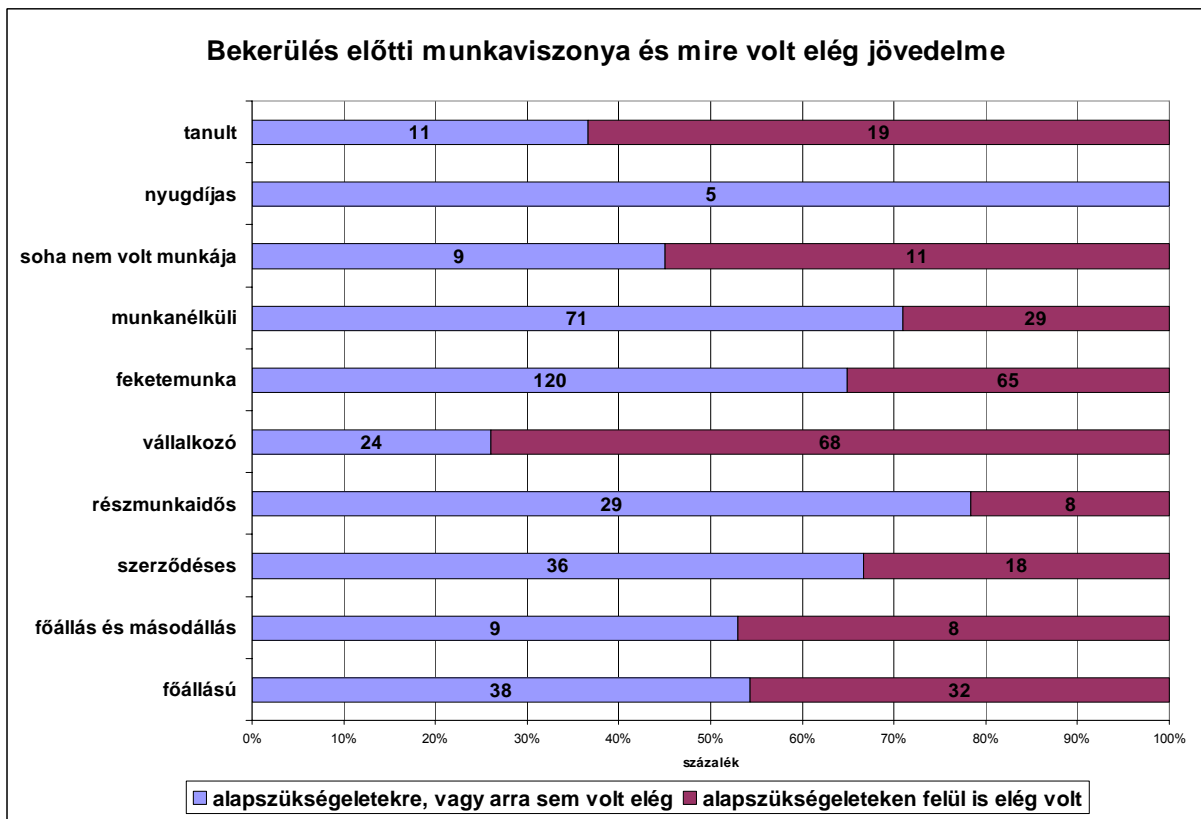
A jövedelem származását mutatja a következő tábla a kérdőíves feldolgozásból:

²⁴ www.afsz.hu

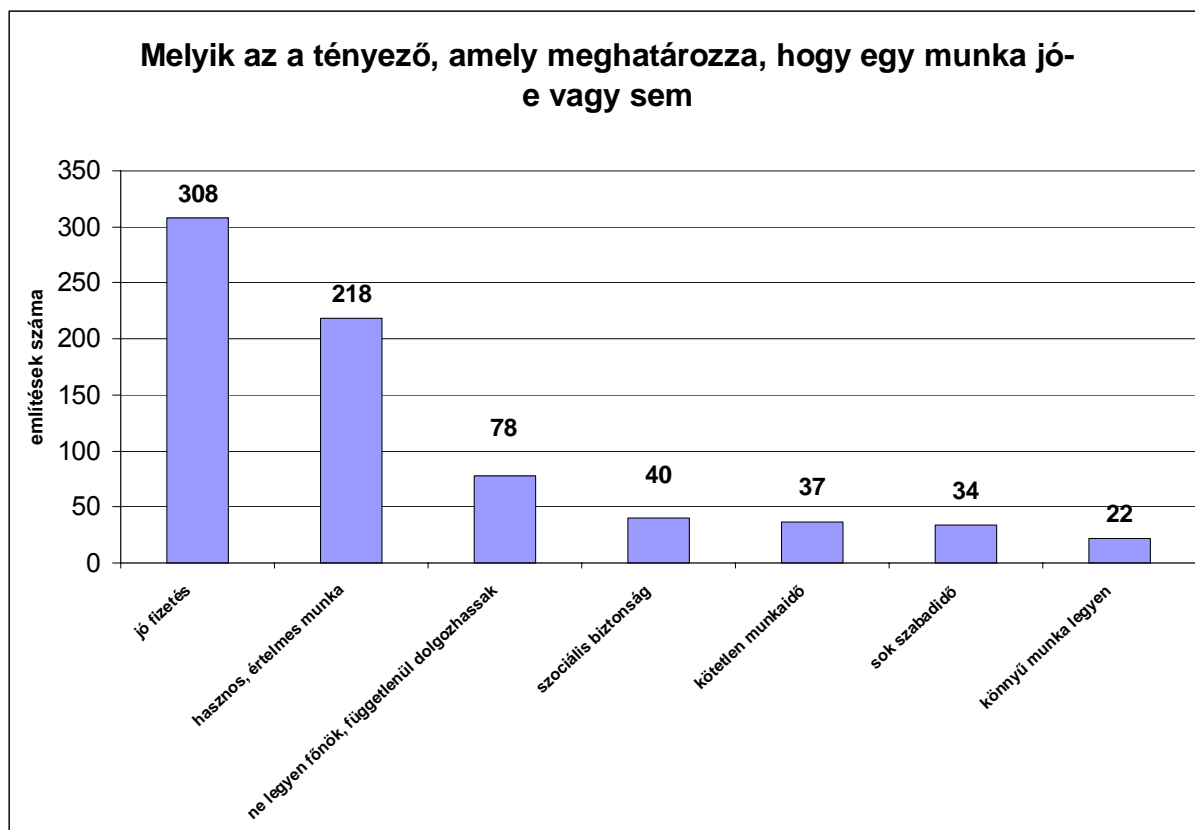

Míg a kérdőíves feldolgozás a bűnözésből élők 22 százalékát jeleníti meg, addig a helyzet az interjúalanyoknál sokkal drámaibb: 34,5 százalékuk élt bűnözésből, és 27,2 százalék munkából és bűnözésből, azaz a munkából szerzett jövedelem nem volt elégséges számukra – objektíven vagy szubjektíven – a megélhetéshez.

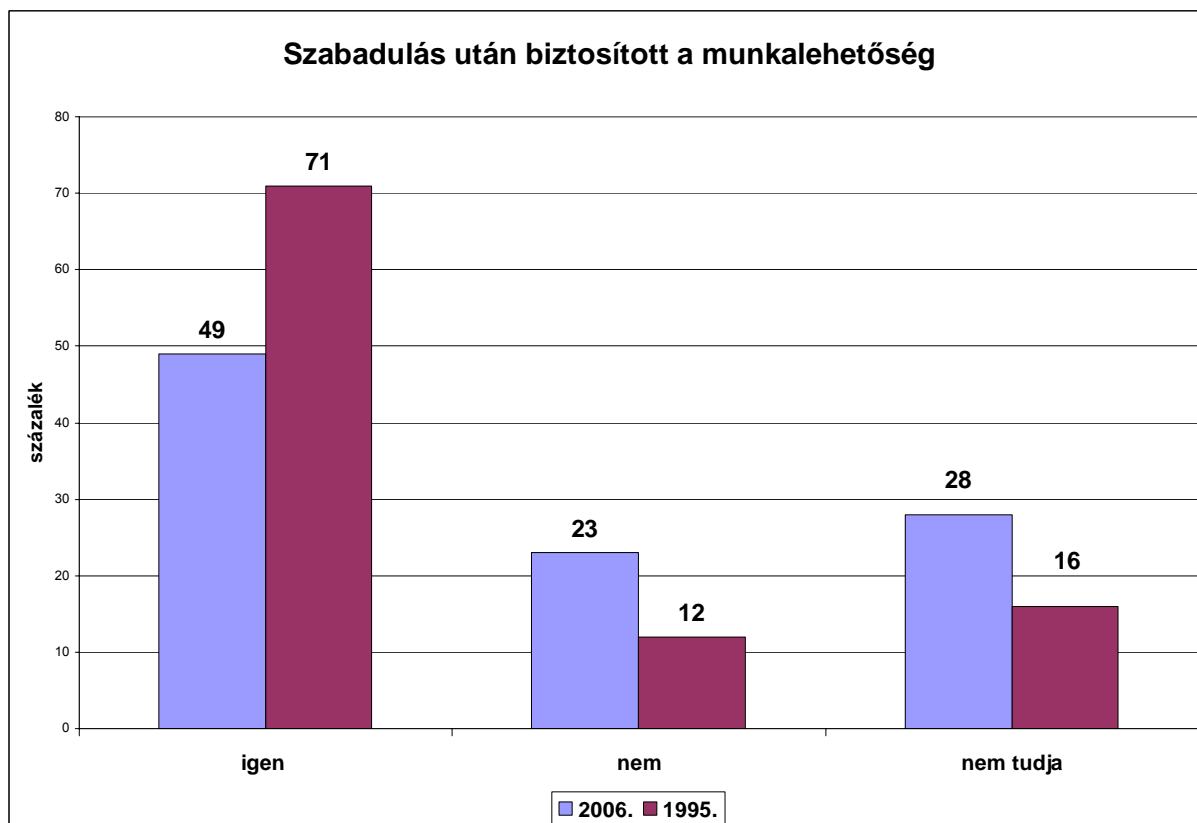
Akármilyen következtetésre jutunk a megszerzett jövedelem forrását illetően, az közelebb visz minket a „kinti” szociális helyzet megítélésében, hogy mennyire tartották elégségesnek jövedelmüket a kérdezettek (kérdőív) – nem tagadva azt, hogy ebben a kérdésben is vannak torzító tényezők. A kérdezettek több mint fele (57 százalék) válaszolta azt, hogy jövedelme csak az alapszükségletekre, vagy arra sem volt elég. Ez a megállapítás egyaránt igaz azokra, akik vagyonelleni bűncselekményért töltik büntetésüket és azokra is, akik erőszakos cselekményért: a belső arányok szinte teljesen megegyeztek. Ha megnézzük a jövedelem forrását és a megélhetési szintet, megállapíthatjuk, hogy három csoportban voltak többségben azok, akik azt állították, hogy az alapszükségletek megszerzése után is jó anyagi helyzetben voltak: ezek a tanulók, a magukat vállalkozónak megjelölők és azok, akiknek soha nem volt munkájuk. A legrosszabb helyzetben lévők a nyugdíjból élők (rokkantnyugdíjasok), a részmunkaidőben dolgozók és a munkanélküliek voltak.

A kevés jövedelem és az élethelyzetükkel való viszonylagos elégedetlenség azonban nem feltétlen jelenti azt, hogy munkakörülményeikkel elégedetlenek lennének kérdeztetteink: kétharmaduk átlagosan, vagy átlag feletti mértékben volt elégedett munkakörülményeivel. Ettől függetlenül azonban a jövedelem megléte illetve nagysága központi kérdés a megélhetés szempontjából. A fogvatartottak jelentős hányada (közel felük) a „jó fizetést” jelölte meg mint döntő tényezőt, amely meghatározza, hogy egy munka jó-e vagy sem.

A szubjektív szegénység problematikája ennél a csoportnál is megjelenik, keveredve a büntetésüket töltők értékvélságával: döntő vélemény az, hogy ma Magyarországon nagyon nehezen, illetve szinte lehetetlen munkából megélni (57 százalék) és alig 17 százalékuk szerint lehet sok munkából biztosítani a megélhetést. Ehhez kapcsolódva, de általánosságban – a reszocializáció szempontjából – is fontos kérdés az, hogy a szabadulás után biztosított-e számukra a munkalehetőség. A válaszokból kiderül, hogy a kérdezettek jóval szkeptikusabbak, mint a hasonló helyzetben lévők voltak 1995-ben. Akkor közel kétharmaduk válaszolt a kérdésre igennel, ma kevesebb mint felük. Ezzel párhuzamosan megnőtt a bizonytalanok aránya is: 2006-ban arányuk 28 százalék volt, míg tizenegy évvel korábban csupán 16 százalék.

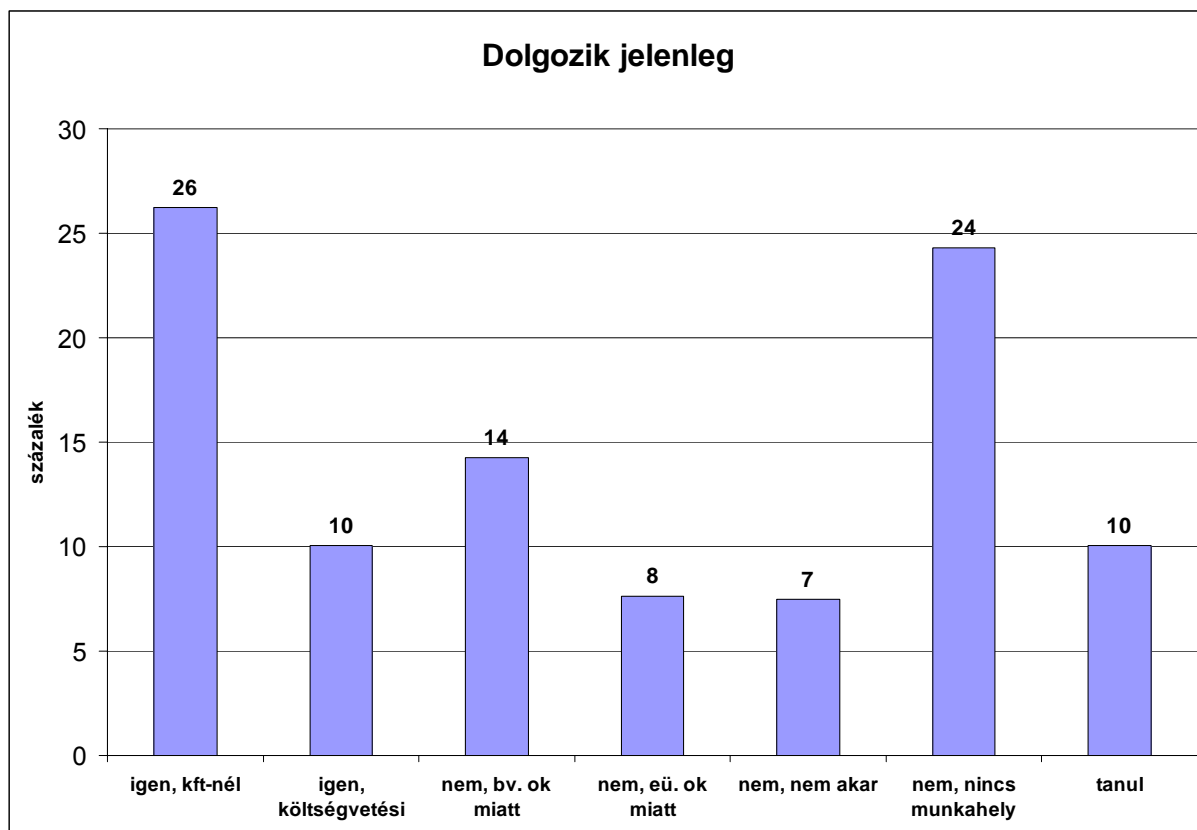

A szabadulás utáni munkavállalás esélye és lehetősége szorosan összekapcsolódik/összekapcsolódna a büntetés alatti foglalkoztatással. Az elítéltek munkáltatásának célját a bv. kódex 44.§ (1) bekezdésében határozza meg: „Az elítéltek munkáltatása a szabadságvesztés végrehajtásának fontos része. Célja az, hogy elősegítse az elítélt testi és szellemi erejének fenntartását. Lehetőséget adjon a szakmai gyakorlottság megszerzésére és fejlesztésére és ezáltal megkönnyítse, hogy a szabadulás után a társadalomba beilleszkedjenek.”²⁵ A rendszeres munkavégzés segíthet a börtönkárosító hatások csökkentésében, gátolhatja a fogvatartottak testi-lelki kondíciójának hanyatlását, és a munka eredményéből fakadó sikerélmények és anyagi-erkölcsi elismerések növelik pénztartalékát (még ha virtuálisan is), fokozzák önbizalmát. A munkavégzés, a munkatapasztalat, lehetőség szerint a munkaszocializáció – különösen, ha szakmai gyakorlottság megszerzésével és fejlesztésével is jár –, alkalmassá válhat egy rendezettebb, anyagi és létbiztonságot is kínáló életmód előfeltételeinek megteremtésére.

²⁵ Bv. kódex: a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. számú törvényerejű rendelet.

Ugyanakkor a kérdőíves feldolgozás azt tükrözi, hogy a hosszúítéleteseknek csak 36 százaléka dolgozik (kft., ill. költségvetési munkáltatás keretében).²⁶ A munkáltatás megoldása ennél a csoportnál – elsősorban biztonsági okok miatt – a legnehezebb. Ezt az 1995-ben felvett adatokkal történő összehasonlítás is megerősíti: míg 1995-ben a teljes fogvatartotti populáció közel kétharmada dolgozott valamilyen formában, addig ma ez az arány a hosszúidőseknél pont fordított, alig több mint egyharmaduk (36,2 százalék) végez munkát. A jellemző munkáltatási forma továbbra is a kft.-k keretében történő foglalkoztatottság (a teljes hosszúidős állomány negyede), de a költségvetési keretek között végzett munka is meghaladja a tíz százalékot. Ha ezekhez hozzáadjuk a tanulók szintén tíz százalék körüli arányát, elmondhatjuk, hogy a hosszúidős fogvatartottak közel fele hihetetlen méretű időtöbblettel rendelkezik. Idejük eltöltésére a szabadlevegőn tartózkodás, az időszakos és rövid beszélők, telefonbeszélgetések, illetve nevelői foglalkozások maradnak. A szigorú rezsimszabályok – melyek éppen ezt a csoportot sújtják – csak súlyosbítják azt a helyzetet, melyet a tétlenül eltöltött idő nagysága okoz: ezek a körülmények önmagukban nehezítik a sikeres reszocializáció esélyét, és erősítik a börtönártalmak amúgy is romboló hatását. Ezen a tényen ráadásul az objektív körülmények is rontanak. A zárt intézeti, szigorúbb szabályokkal működő fegyházias rezsim eleve jóval szűkebb lehetőségeket ad a munkáltatásra ennél a csoportnál, mint a rövidítéletes fogházias, vagy akár börtönös mezőgazdasági, kolóniajellegű intézeteknél, és akkor még nem is beszéltünk a büntetés-végrehajtási kft.-knél lassan egy évtizede zajló mély recesszióról, melyek fokozatosan, egyre kevesebb munkalehetőséget nyújtanak a fogvatartottaknak.

²⁶ A büntetés-végrehajtási intézeten belül két alapvető formában valósul meg a munkáltatás: a büntetés-végrehajtási intézetben, a költségvetés keretén belül és a gazdasági társaságokban (kft.).

Az 53 fő válaszoló interjúalany 41,5 százaléka dolgozik/dolgozott a bv. intézetben, 58,4 százaléka pedig nem. Többen dolgoznak konyhán vagy takarítóként,²⁷ még többen pedig betanított munkát végeznek (cipővarrás, asztalosmunka, cipőkészítés, varrodai munka), és találkoztunk ún. bizalmi, kiemelt munkákkal is (raktáros, könyvtáros). Egyetlen esetben sem fordult elő azonban, hogy valaki a szakmájának megfelelő munkakörben dolgozott a bv. intézeten belül.

A 31 fő nem dolgozóból 11-en tanulnak (35,4 százalék), 2-en egészségügyi okok miatt nem tudnak dolgozni (6,4 százalék), 4-en említették, hogy leadták őket, mert nem teljesítették a normát (12,9 százalék), 7 főt pedig egyáltalán nem foglalkoztattak büntetése alatt (22,5 százalék). A további indokok vegyesek: volt főiskolás, aki a tanulás miatt nem tudott/akart

²⁷ A munkáltatás fogalmát a bv. szabályzat 101.§ (1) bekezdésében adja meg: „munkáltatásnak minősül az elítélt szervezett foglalkoztatásának az a formája, amikor a munkavégzés rendszeresen, díjazás ellenében történik.” A munkáltatás tehát rendszeres, díjazással elismert tevékenység. Ezzel szemben, mint azt a bv. szabályzat 102. § (1) bekezdésében kiemeli, „nem minősül munkáltatásnak az elítéltnak a bv. tvr. 33. §-a (1) bekezdésének e) pontja alapján, az intézet tisztán tartásában és ellátásában való díjazás nélküli, kötelező részvétele”. Jelen kutatásban azonban, amikor az interjúalanyokat kérdeztük, ők munkának értelmezték a takarítást, valamint az ételosztást is, így ezt mi is így dolgoztuk fel. Ugyanakkor ez nem minősül tehát „igazi” munkának, hiszen nem társul hozzá jövedelem, azaz a munka tevékenység jellege, időstrukturáló tényezője, hasznossága és szükségszerűsége emelődik ki. (Bv. szabályzat: az igazságügy-miniszter 6/1996. (VII. 12.) IM rendelete a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól)

munkát vállalni, volt olyan, aki 5000 Ft-ért nem kívánt dolgozni, és olyan is akadt, aki a korai kelést nem bírja, így inkább nem vesz részt a foglalkoztatásban.

A börtönbéli munkákról a fogvatartottak meglehetősen negatívan nyilatkoznak, és elsősorban az időtöltés, az unaloműzés az, ami motiválja őket arra vonatkozóan, hogy dolgozzanak:

„Itt némelyik munka fizikailag töri meg az embert, a másik lelkileg, ez a monoton munkavégzés nem nagyon kedvez nekem. A szakmámban, asztalosként nem tudok dolgozni. 10 napot dolgoztam benn eddig. Tranzisztorokat kellett szerelni. A 3. nap már tranzisztorokkal álmodtam, láttam, hogy ez lelkileg megtöri az embert, ez így nem lesz jó. Rettentően unalmas volt.” (GY1)

„Két munkahelyen is dolgozom. Délelőtt terítőt hímzek, délután őri takarító vagyok. Nagyon egyhangú, unalmas (a terítőhímzés), minden nap ugyanaz történik. Púpos leszek, mire kimegyek. (Van-e valamilyen előnye a munkának?) Hogyne lenne, kinn vagy, nem zárkán, eltelik az idő, megy vele az idő.” (K4)

„Cipővarrásban vagyok. Nehéz munka és nagyon keveset fizetnek. 110 Ft / cipő. Van olyan, aki egy nap alatt csak egyet tud megcsinálni. Kell dolgozni, nem tehetek mást.” (V2)

„A börtönben nem dolgoztam, mert nem volt olyan munka, amit értelmesnek találtam volna (pl. seprűkészítés, labdavarrás). Nem fogom tönkretenni magam 5000 Ft-ért. Ezek a munkák olyanok, hogy gyakran sérül meg az ember keze. Mivel leszoktam a cigarettáról és a kávéról, nem volt szükségem sok pénzre. Valaki vagy a pénz miatt, vagy az unalom miatt dolgozik a börtönben.” (SZ4)

„Dolgozom, asztalosmunkát végzek, mert az apám asztalos, és úgy gondolták, én is konyítok hozzá valamit...”. (BP4)

„Két műszakban dolgozom a 'kész cipőnél'. Kint nem végezném, mert igen lassú és unalmas, de itt megszerettem a gépközeliséget, így ha szabadulok, nem lesz idegen a gép. Ez ún. beugró állás, ha valaki hiányzik, én végzem el a munkáját. Havi kb. 20. 000 Ft-ot keresek, ami itt elég jónak számít.” (GY4)

„Konyhás voltam, konyhai kisegítő. Ez ugye, csókos²⁸ munkahely, sok előnye van, ezek pozitívak, de a nyári időszakra esett, a 70 fokok konyhában kellett dolgozni. És nagyon sokat kellett dolgozni, hajnaltól késő estig talpon voltam.” (SK5)

„Raklapüzemben gépkezelő voltam 1 évig, de leadattam magam. (Miért?) Havi 10-12 ezer forintért dolgoztunk, és ha a normán felül teljesítünk, azt mondták, azt is kifizetik. Ha nagyon dolgoztunk se sikerült a normán felül teljesíteni. Mondták a külsősök is, hogy a kinti emberek nem csinálnak annyit, mint mi... Ezért cserébe ennyi pénzt kapunk. Miért nem ugyanazt a fizetést kapjuk? Ebből elegendő lett.” (SK6)

„A börtönön belül egy labdaüzemben dolgoztam - bőrlabdákat varrtunk össze. Szerintem ez kényszermunka aránytalanul kevés fizetéssel. Szabadulásomkor 16.000 forintot kaptam, a négy és fél évnyi munkámért. De azért érdemes volt dolgozni, az unalom elkerülése végett, valamint a pluszokért (így naponta lehetett fürödni, stb.). (SZ1)

Kutatási tapasztalatunkból összegzésként elmondható, hogy a börtönbeli munka az idő eltöltésére, időstrukturálásra, talán az unaloműzésre alapoz, azaz a munka lényegéből ezen két tényezőt használja ki, de még ezt sem teljesen a hosszúítéleteseknél. A börtönben a jövedelemhez jutás – még ha azt virtuális jövedelemnek is tekintjük – fontosabb, mint a szabad életben. A szociális státusz ebben a zárt, hierarchikus, szigorú hivatalos szabályokkal és sajátos belső normarendszerrel rendelkező intézményrendszerben még hangsúlyosabb szerepet kap, mint a szabad életben. A szakadék a börtönben mélyebb: az alacsony státuszú fogvatartottak itt még alárendeltebb helyzetben találják magukat, míg a „menők”²⁹ hatalmi pozíciói itt jóval erősebben jelentkeznek. A jövedelem gyűjtésére vagy munkáltatásból, vagy a hozzátartozók által a letét számlára beküldött pénzből van lehetőség. A fogvatartottak jelentős többsége alapvetően nem a szabadulás utáni életkezdéshez gyűjt, hanem a benti élet megkönnyítése érdekében: mivel hivatalos pénzforgalom nem lehetséges (bár egyértelmű, hogy van rá példa), ezért a bankjegyek szerepét elsődlegesen (mint legális tőke) a kávé, a cigaretta és a telefonkártya játssza, míg másodsorban – illegálisan – az arany ékszer, a pénz és a mobiltelefon a fő valuta. A kiétkezések („spájz”) során a fogvatartott letéti számlájáról tudja

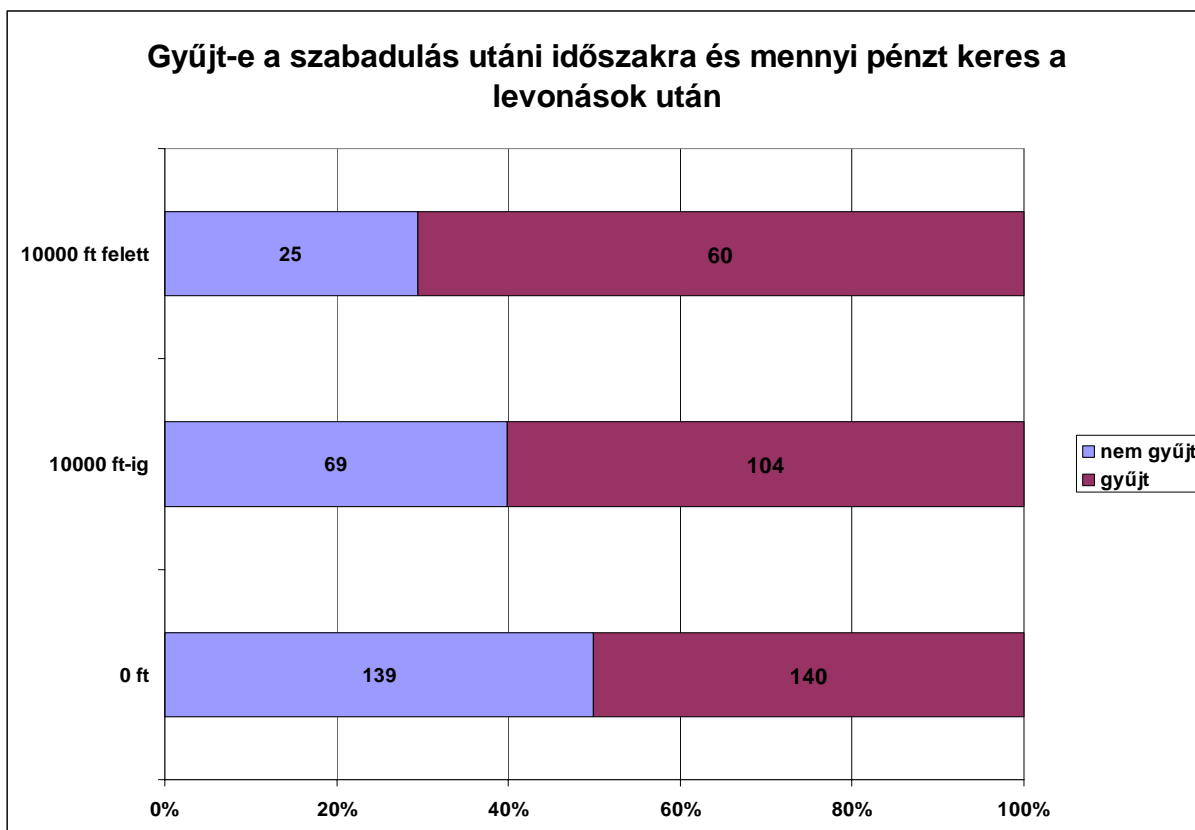
²⁸ Kiemelt, bizalmi, jónak minősülő, nem mindenki jut hozzá.

²⁹ Magasabb hatalmi helyzetű, státuszú fogvatartott a börtön társadalmában, melyet elsősorban fizikai erejével ér, ritkábban szociális kapcsolataival, kompetenciájával, vagy a kettővel együtt.

a fent említett legális árucikkeket megvásárolni, melynek egy részét maga használja fel, más része pedig belső kereskedelmi alapot képez.

A jövedelemhez jutás a pénzkezelés elsajátításával is összefügg: az, akinek van jövedelme, módot és lehetőséget kap, hogy ezt – még ha szűkösek is a lehetőségek – valamilyen módon beossza. Ez még akkor is döntő, ha a pénzkezelés virtuális. A szabad életben való, a többségi társadalom érték- és normarendszerének megfelelő életvitel kialakításában igen jelentős tényező a megfelelő pénzkezelés. Ennek gyakorlására kevés mód adódik a bv. intézeteken belül, és a hosszútávúaknak meg a kevés rutinjuk is megszűnik a börtönök alatt – különösen tehát, ha még csak nem is dolgoznak, és így nem jutnak jövedelemhez.

A szabadulásra való gyűjtés jó alapot ad arra, hogy következtetni tudjunk a bekerülés előtti szociális helyzetre: a szabadulásra gyűjtők nagy valószínűséggel rosszabb helyzetben voltak kint, mint akik ezt nem teszik. A megkérdezett fogvatartottak (kérdőív) 46 százaléka jut munkáltatásból vagy tanulmányi ösztöndíjből jövedelemhez, de a kérdezettek 55 százaléka mondta azt, hogy gyűjt, tehát vélelmezhető, hogy a minimális arányban a különbséget jelentőknek jut más forrásból (családjától) pénz. Egyértelműnek látszik, hogy aki dolgozik, az nagyobb arányban is gyűjt: minél magasabb a munkáltatásból származó jövedelme, annál nagyobb ez az arány.

A szabadulásra való gyűjtés még egy szempont miatt döntő: ez pedig a tervezés. Eddigi tapasztalataink alapján a visszaesés megelőzésének egyik kulcsa, ha a fogvatartott minél konkrétabb tervekkel szabadul. Emellett az első hónap(ok) anyagi nehézségeihez is – még ha igen csekély mértékben is –, de hozzájárul a börtönben gyűjtött pénzösszeg. Továbbá a pénzkezelés egyik fontos tényezője is a gyűjtés (lsd. fentebb).

A családi állapot, úgy tűnik, hogy ebben a kérdésben kevésbé szegregál. Nincs drámai különbség az egyedülállók és a párkapcsolatban élők között, bár nyilván a házások, élettársi kapcsolattal rendelkezők nagyobb része tesz félre, mint a többi csoport tagjai, az eltérés azonban alig tíz százalékos.

A börtönmunka jelenlegi formái tehát nem tesznek eleget kielégítő mértékben a törvényben előírt célnak. A büntetés-végrehajtási intézetek kevesebb munkát, feladatot tudnak biztosítani, mint ahány fogvatartott van, továbbá a munkák jellege is csak néhány fajtára korlátozódik, ami gyakran nem veszi figyelembe a fogvatartottak képzettségét, szakmáját ill. egyéb készségeit. A további fejlődésnél is akadályok merülnek fel: a munkák jelentős része betanító jellegű, viszonylag kevés rutinkészséggel elsajátítható, azaz a fogvatartott számára nem jelenti

piacképes tudásának és készségeinek növekedését/bővülését. Így a megszerzett készségek hasznosíthatósága kevésbé döntő tényező a fogvatartottak munkavállalásánál, tehát a törvényi előírás legfontosabb célja – a társadalmi beilleszkedés elősegítése – kevésbé érvényesül.³⁰

A börtönmunkával kapcsolatban még egy probléma felmerül, amit azonban interjúalanyaink nem említettek: a börtönben végzett munka időtartama nem számít bele a társadalombiztosítási rendszer által nyilvántartott időbe. Azaz a börtönbüntetés ideje alatt a fogvatartottakat nem biztosítja a társadalombiztosítási rendszer, ennek megfelelően fizetésükből nem vonnak társadalombiztosítási járulékot sem. Ez jelentős hátrányokat jelent számukra, mivel számos juttatás (pl. álláskereső támogatás) ettől függ. Továbbá a nyugdíjalaphoz való hozzájárulás is a társadalombiztosítási rendszer által nyilvántartott idővel arányos.³¹

³⁰ A kutatási tapasztalatok szinte teljesen azonosak a női fogvatartottak körében végzett vizsgálatokkal. MIP kutatási eredmények, Magyarország. Rövid összefoglaló. Tóth Herta, Zentai Violetta és Krizsán Andrea támogatásával. Bp., 2005. CEU, kézirat. http://cps.ceu.hu/mip_reports.php. Tóth Herta-Krizsán Andrea-Zentai Violetta: MIP National Report. Hungarian country report. (MIP). Bp., 2005. CEU. http://cps.ceu.hu/mip_reports.php

³¹ Erre a problémára kitér a Magyar Helsinki Bizottság tanulmánya, valamint a MIP kutatási összefoglaló is. Kettős mérce Börtönviszonyok Magyarországon. Szerk.: Kőszeg Ferenc-Kádár András Kristóf. Bp., 2002. Magyar Helsinki Bizottság; MIP kutatási eredmények, Magyarország. Rövid összefoglaló. Tóth Herta, Zentai Violetta és Krizsán Andrea támogatásával. Bp., 2005. CEU, kézirat. http://cps.ceu.hu/mip_reports.php. Tóth Herta-Krizsán Andrea-Zentai Violetta: MIP National Report. Hungarian country report. (MIP). Bp., 2005. CEU. http://cps.ceu.hu/mip_reports.php

Kapcsolatok

„A társadalomba csak úgy lehet beilleszkedni, ha vannak külső, napi kapcsolatok.” (MN6)

Civil, külső – társadalmi – kapcsolatok

A börtönben eltöltött idő szempontjából kiemelkedő hangsúlyt kap a fogvatartottak kapcsolattartásának mennyisége, minősége és rendszeressége, hiszen az egyetlen kapocs a külvilággal a hozzátartozók, barátok.

Az ENSZ Minimum Szabályok 61. pontja szerint *„az elítéltek iránti bánásmódnak nem a közösségből való kirekesztésükre, hanem abban való további és folyamatos részvételükre kell irányulnia”*. A 80. pont szerint, pedig *„a büntetés-végrehajtás kezdő időpontjától figyelmet kell fordítani az elítélt szabadulás utáni jövőjére, és támogatni és ösztönözni kell olyan kapcsolatok fenntartására és kiépítésére az intézeten kívüli személyekkel vagy szervekkel, amelyek előmozdítják családjának vagy saját társadalmi rehabilitációjának érdekeit.”*

Nem meglepő, hogy a kapcsolattartás fontossága és szerepe az interjúk több válaszában is előkerült, és nemcsak azoknál a kérdéseknél, ahol kifejezetten erre voltunk kíváncsiak.

K: Milyen segítségre van / lenne szüksége?

„Anyám szeretetére, ez hiányzik. Kapcsolattartóra. Civil életről hallani, gondolataimat megosztani valakivel, beszélgetni.” (SÁ5)

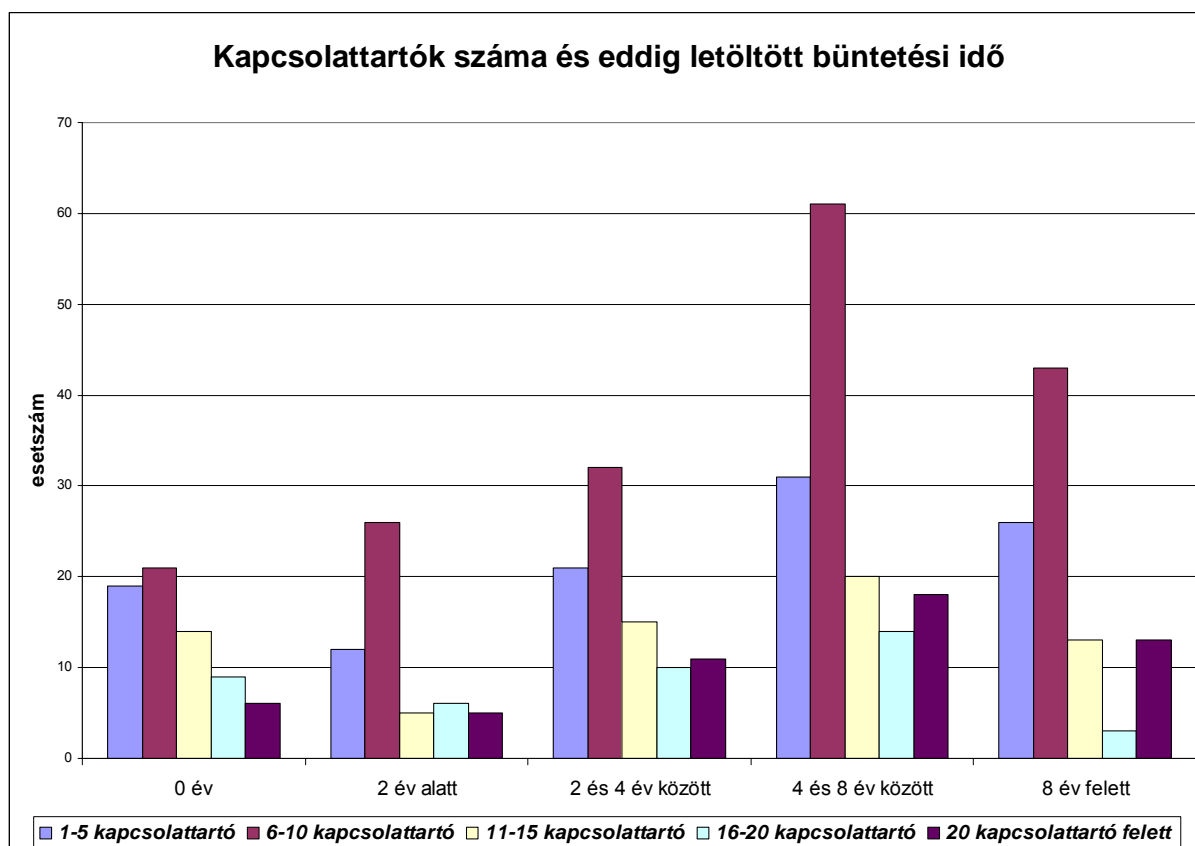
„Amire szükségem van, mindent megkapok. Hazai, csomagok, levelek, biztatás. Ennyi elég nekem.” (SK4)

„A kisfiammal szeretnék egy közös fényképet, de nem tudom, hogy lehet ezt elintézni. Nagyon nehéz.” (GY4)

„Stabil kapcsolattartás lenne nekem most a segítség.” (SÁ1)

A kérdőíves vizsgálat eredményeit nézve azt láthatjuk, hogy az engedélyezett kapcsolattartók számának átlaga 11,6, míg a ténylegeseké 8,8. Alapvetően azt gondolhatnánk, hogy a hosszúidős fogvatartottak esetében az idő múlásával egyre nagyobb mértékben csökken a kapcsolattartók száma. A táblázat azonban azt mutatja, hogy ez nem igaz: minden

idő kategóriában stabilan vezet a 6-10 kapcsolat, bár az is igaz, hogy a kevesebb kapcsolattartó-szám belső arányaiban emelkedik az idő előrehaladtával. Bizonyos fokú lemorzsolódás tehát van, ám a helyzet mégsem olyan drámai, mint azt a hipotézis alapján vártuk volna.

Ugyanakkor, ha az interjúk válaszait nézzük, némi kételkedés és néhány kérdés merülhet fel bennünk a fenti adatokat illetően. Az interjú több kérdése is megpróbálta feltérképezni a fogvatartottak emberi kapcsolatait. A család mellett rákérdeztünk baráti kapcsolataikra, és ezen belül arra is, hogy börtönbe kerülésük után azok ténylegesen megmaradtak-e.

Az 55 fő válaszadóból 41,8 százalék ítélte meg úgy, hogy a bekerülés előtt sok barátja volt, míg csupán 9 százalék mondta azt, hogy a börtönbe kerülés előtt sem voltak barátai. 21,8 százalék úgy érezte, hogy baráti kapcsolatai átértékelődtek: akit régen barátjának tartott, mára már nem az. 21,8 százalék pedig inkább haveri kapcsolatokról számolt be, mintsem baráti viszonyokról. Mint általában mindenkinek, így a fogvatartottaknak is az iskolákból, munkahelyekről, szomszédságból, lakóhelyről stb. származtak barátai – ebben semmi eltérés

nem mutatkozott összevetve a nem fogvatartottakkal. Azok a tevékenységek, melyeket az emberek – vagy inkább fiatalok kortársaikkal – barátaikkal tesznek, szintén „átlagos” cselekedetek: közös sportprogramok, beszélgetések, szórakozás, közös játékok, mozi stb. Interjúalanyaink 28,5 százaléka említi, hogy barátaival – kortársaival – közösen bűnöztek, követtek el bűncselekményeket, azaz itt megfigyelhető eltérés a nem fogvatartottakkal összevetve.

Tény, hogy a baráti kapcsolatok jelentősen meglazulnak a fogvatartás alatt: az interjúban résztvevő fogvatartottak több mint a fele – 56,3 százaléka – nyilatkozta azt, hogy a régi baráti kapcsolatai megszakadtak. 43,6 százaléknak ugyan megmaradt – többségében – egy barátja, és csak 5 fő (20,8 százalék – a barátokkal rendelkezők számához viszonyítva) említ kettő, 2 fő három (8,3 százalék) és 1 fő (4,1 százalék) négy barátot.

Interjúalanyaink reálisan látják baráti ill. kortárskapcsolataikat:

„Haverból rengeteg, barátból kevés, tudod, hogy van ez...” (GY3)

„A bekerülés jó próba arra, hogy az ember megtudja, ki a barát. Az igazi barát ui. ilyenkor is mellettem áll. Megkérdezték, miben tudnak segíteni... A többiek elkoptak, elmarasztaltak... ők nem barátok igazából.” (BP3)

„Haver az, akivel bulizok, szórakozom, beszélgetek. A barát esetében döntő az őszinteség, a bizalom, a lelki támogatás, egymás meghallgatása. A barátira lehet számítani.” (BP4)

„Nem mondhatni, hogy voltak barátaim. Nem mindig jók a barátok – mindig ezt mondta apámnak... nem szabad barátkozni. A testvérek... azokra lehet csak számítani. (És itt, a börtönben sincsenek barátaid?) Nem barátok ezek, zárkatársak. (V3)

Ugyanakkor megjelennek a vágyak, igények is az – igen pontos és átgondolt – barátságdefiníciókban:

„Nem voltak barátaim, csak 1-2 haveri kapcsolatom volt. (Miért nem voltak barátaid?) Egyrészt az élettársammal mindent meg tudunk beszélni, igazi társam volt. Másrészt nem találkoztam olyan emberrel, aki a barátságkövetelményemnek megfelelt volna. (Miért? Mi a Te barátságkövetelményed? Hogyan definiálnád a barát szót?) Hát, közhelyesen: 2 ember között lelki kapcsolat, ami feltétel nélküli, anyagiak és hangulat nem befolyásolja. Bár ezen

még nem gondolkoztam mélyen, csak valami meditatív állapotomból jöhet ez a megfogalmazás. (Említetted, hogy feltétel nélküli... Miért, a szerelem nem feltétel nélküli?) Hát, amikor a barátságról beszéltem, természetesnek vettem, hogy két férfi között... Női barát... az mintha nem lehetne... a barátság és a szerelem között a különbség a szexualitás. A szerelem szerintem nem feltétel nélküli, a hűség követelmény, az egy feltétel.” (SK5)

„(Ki az igaz barát?) Hasonló a gondolkodása, meg tudom osztani vele a dolgokat, új dolgokat tud nekem mondani, és főleg, megbízható.” (GY4)

„Őszinte, korrekt, nem kifordulós³² típus, nem beszél ki a hátam mögött, nem érdekbarát, a hátam mögött is kiáll. Saját éneket tiszteli és szereti.” (MN5)

„Fontos, hogy számítson ezeknek az embereknek a véleménye, bizalommal legyen irántuk és kölcsönösen, sértődés nélkül megmondhassuk egymásnak őszintén a véleményünket. A barátok előtt lehet gyengének lenni.” (SZ3)

A baráti kapcsolatok mellett a másik, e témakörhöz kapcsolódó kérdésünk arra vonatkozott, hogy az interjúalanyokat ki és milyen gyakorisággal látogatja. Az 56 válaszadóból 15 főt (26,8 százalék) nem látogat senki, közülük 2 főnek ez a saját döntése, kérése, 7 fő hozzátartozója számára pedig a távolság jelent akadályt. A többiektől nem kaptunk magyarázatot ennek miéértjére. 41 főt (73,2 százalék) látogatnak rendszeresen, mindegyiküket a családja, és közülük 11 fő az, akihez nemcsak a család, hanem a barátok is járnak beszélőre (ők az összes válaszadó 19,6 százaléka). Természetesen ezen adat mögött az is áll, hogy többségében a fogvatartottak elsősorban családjukat részesítik előnyben, mert a havi egy-két rövid látogatás idejében elsősorban őket szeretnék látni, velük kívánnak találkozni.

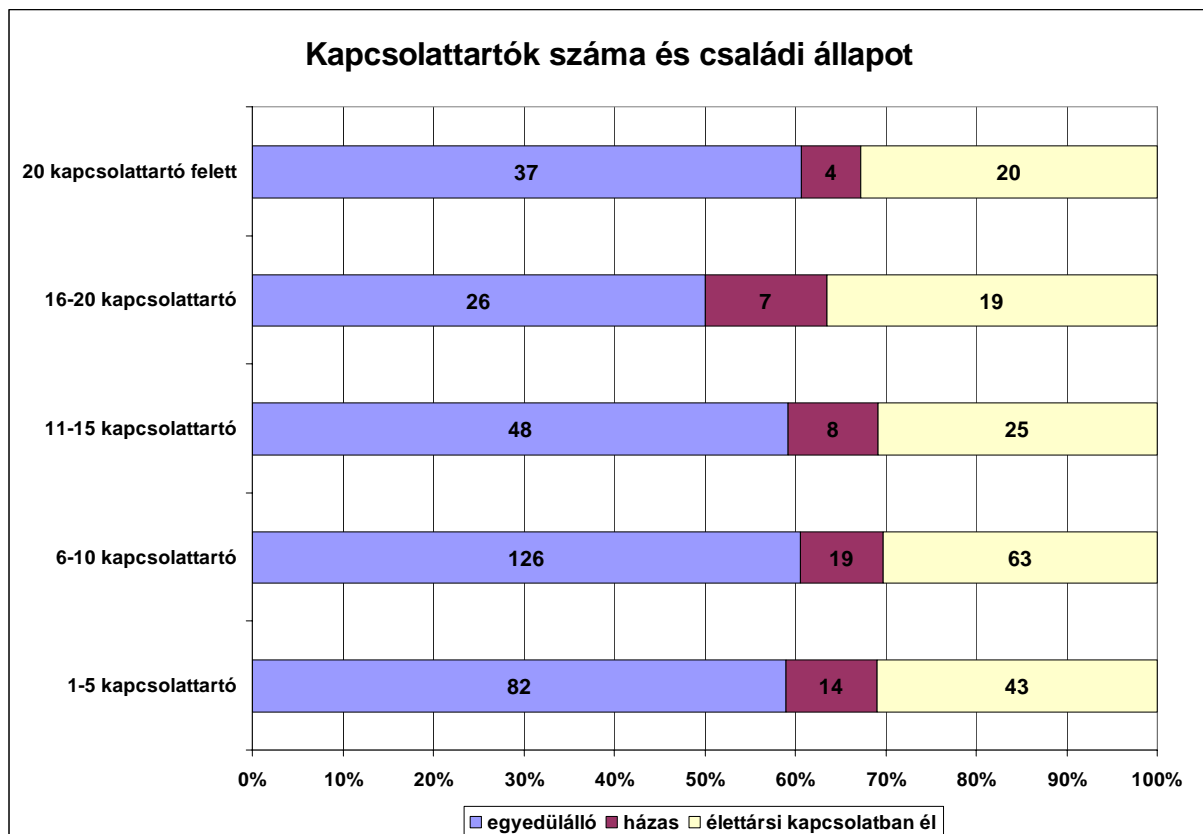
„Minden beszélőre jönnek hozzám. Rossz, mert nem tudom, mikor kit hívjak be, hogyan osszam be, mindenki jönne hozzám.” (K4)

A harmadik szempont, ami miatt kérdéses lehet számunkra a tényleges és valódi kapcsolattartók száma, az az, hogy az interjúban mindössze 10 fő, a válaszadók 20,9 százaléka mondta azt, hogy számíthat barátaira, ismerőseire, mely számadat szinte teljesen

³² Nem változtatja meg a véleményét, csak nyomás ok miatt. Nem kétszínű.

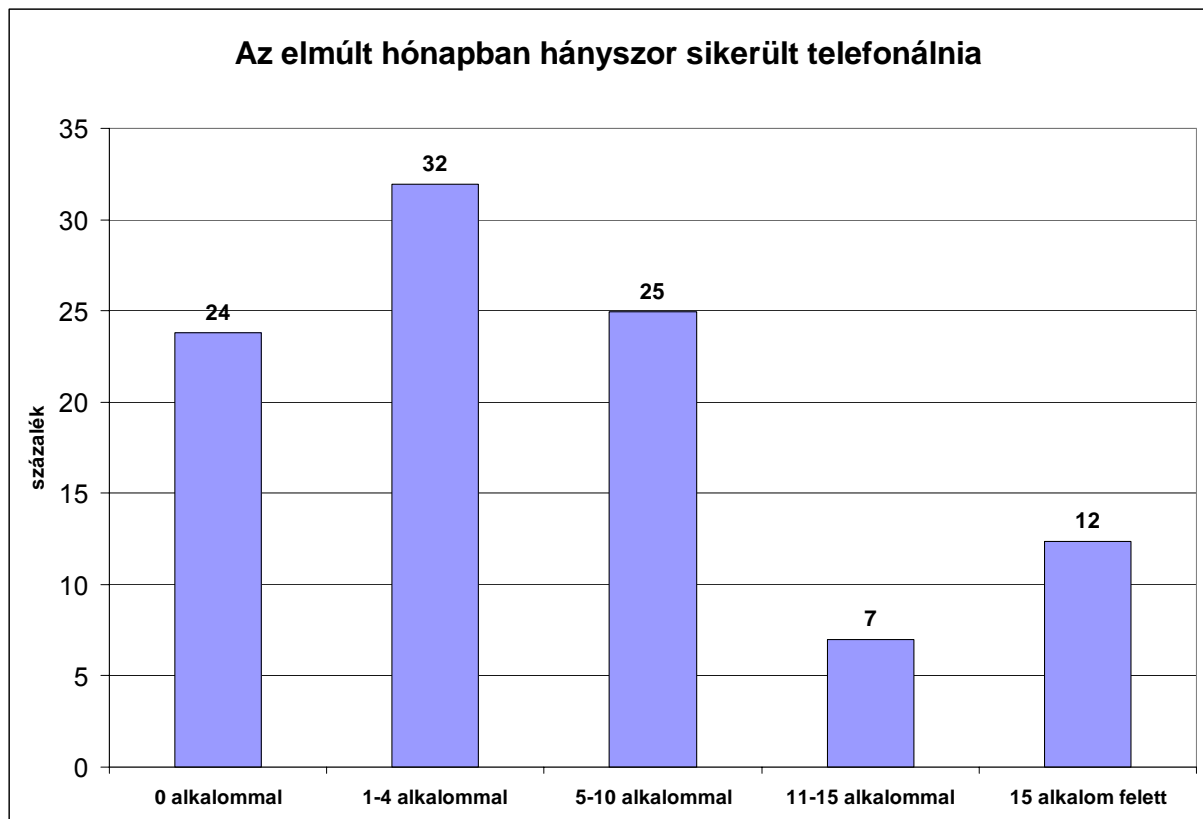
megegyezik az arra a kérdésre kapott eredménnyel, hogy hány főt látogatnak a válaszadók közül barátai.

Visszatérve a kérdőíves vizsgálat eredményeire, azt tapasztaljuk, hogy trendszerű mozgás fedezhető fel az életkor és a kapcsolattartók száma között: minél fiatalabb az elítélt, annál nagyobb számú emberrel áll kapcsolatban. A legfiatalabb korcsoport kevesebb, mint 20 százalékának van 6-nál kevesebb kapcsolattartója, addig a 40 év feletti korosztálynál ez az arány közelíti a 60 százalékot. Ehhez hasonló összefüggés állapítható meg a visszaesők és az első büntényesek esetében is: utóbbiaknak szignifikánsan több (11 felett), előbbieknél kevesebb (10 alatt) a kapcsolattartójuk. Ha nem ilyen élesen, de állapítható meg határvonal a kérdésben a romák és a nem romák között is. Azoknak, akik romának, vagy romának és magyarnak tartják magukat, nagyobb a kapcsolati hálózata, mint azoknak, akik magyarnak. A családi állapotot hipotetikusán fontos változónak gondoltuk a kapcsolattartók száma tekintetében, az elemzések azonban nem bizonyították ezt. Eszerint szinte minden alcsoportban hasonló arányokat tapasztalhattunk: úgy tűnik tehát, hogy a párkapcsolattal járó nagyobb családi kör nem jelent egyben szélesebb kapcsolattartói háttérrel.

A kapcsolattartás legfontosabb eleme a telefonálás: elméletileg erre minden nap lehetősége lenne a fogvatartottnak. Ennek azonban határt szabnak a fogvatartott anyagi lehetőségei – nem rendelkezik korlátlan számú telefonkártyával, másrészt – mint említettük – a telefonkártya³³ valuta is a börtön falain belül. Ráadásul a gyakorlatban – az anyagiakon túl –, a telefonálásnak technikai, személyzeti akadályai is vannak. Elsődleges problémának azonban a pénzügyi lehetőségek szűkösségét, illetve hiányát tartjuk, ezért csupán a fogvatartottak ötöde számolt be arról, hogy átlag három naponta telefonál kapcsolattartóinak. Ugyanakkor az a megállapítás is igaz, hogy a kapcsolattartók száma is befolyásolhatja ezt az érintkezési formát: minél több kapcsolattartóval rendelkezik valaki, annál többet telefonál. Ez az intenzitás azonban nem feltétlenül azt jelenti, hogy rendszeresen, minden kapcsolattartót hív a kérdezett. A régebb óta töltött büntetési idő, úgy tűnik, kevésbé befolyásolja a telefonálást, az egyes alcsoportokban nincsenek számottevő különbségek, tehát nem látjuk igazoltnak azt a feltevést, mely szerint a börtönben eltöltött idő hosszával párhuzamosan gyengülne a telefonálási kedv – elképzelhető azonban, hogy a kapcsolattartás más formáinál, elsősorban a beszélőnél, az itt megcáfolt hipotézis igaznak bizonyulhat.

³³ A telefonkártyának, mint belső valutának a felszámolására több intézet bevezette azt a módszert, hogy a telefonálás költségei közvetlenül a fogvatartott letéti számlájáról kerüljenek levonásra. Ennek teljes körű bevezetését azonban elsősorban a szűkös költségvetési források akadályozzák.

A kapcsolattartás másik formáját, a levelezést vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy a fogvatartottak több mint kétharmada tíznél kevesebb személlyel tart ilyen módon kapcsolatot. Ennek nyilván egyik oka az, hogy a telefonálási lehetőségek kibővülésével – mely gyorsabb és interaktívabb – ez a forma fokozatosan háttérbe szorul és elsősorban azok a fogvatartottak használják, akik saját és családjá anyagi lehetőségei nem teszik lehetővé a telefonálást és a beszélőt. Meg kell azt is jegyeznünk, hogy mélyebb elemzést egyrészt a már említett háttérbeszorulás, másrészt pedig a pontatlanság miatt – feltűnően kiugró értékeket produkáltak ugyanis az 5, 10, 15, 20-as értékek – nem végeztünk.

„Nekem az a legrosszabb, hogy a szeretteimmel nem lehetek együtt, nagyon ragaszkodom hozzájuk. Nemrég házasodtam, májusban, és augusztusban bekerültem.” (K4)

Szinte mindannyiunk számára fontosak és sokat jelentenek emberi kapcsolataink. A szociálpszichológusok azt tapasztalták, hogy a társas támogatás csökkenti vagy megelőzi a stressz káros hatásait, ugyanis fokozza az önbecsülést és az önbizalmat, közvetlen hatással lehet az érzelmekre, a társas érintkezés bizonyos fokú pozitív érzelmet kelt, és ez megszünteti

a depressziót és a szorongást. Emellett a külső stresszt is kevésbé nyomasztónak érezzük, ha tudjuk, hogy rendelkezésünkre áll támogatás és segítség.³⁴ Ez feltételezhetően nincs másként a fogvatartottaknál sem, sőt a mindennapok egyhangúságában számukra talán még nagyobb a jelentősége ezeknek, nagyobb hangsúlyt kap minden egyes apró mozzanat, elejtett szó, mondat, esemény, interakció.³⁵

Ugyanakkor a fogvatartott kapcsolattartását tekintve is korlátozott, a kommunikáció lehetőségei igen nagy mértékben csökkennek számára. A telefonálás és a beszélő az intézet rendje által előírt időpontban, időtartamban, ellenőrzés alatt zajlik. A levelezés gyakorisága és terjedelme nem korlátozott, de az is kontroll alatt áll. Mindezek hatására a kapcsolatok intimitása jelentősen sérül.

„És beszélni kell, gyorsan beszélni, mert telik az idő... Suttogva indul, majd erősödik, hallják, amit a mellettük levő pár beszél, kapaszkodva a rácsba, lépne közelebb, de szól a felügyelet. Már kiabálnak szinte. Feszít az adni és kapni akarás. Örömet, bánatot, élményt, információt. Valamit magukkal vinni, valamit megőrizni, hogy a többi mind elviselhető legyen. De csak közhelyek jönnek, és a konkrét nehézségek, amiket nem is akart elmondani. Sírni sem akart... 'Apukám, majd megírom levélben!' – az idő lejárt.”³⁶

„A beszélő nem fontos, úgyis mindenki megjátssza magát... Ugyanaz, vagy talán még jobb a levél és a telefon. Akkor őszintébbek az emberek. Nekem a családommal elég évente egyszer találkoznom.” (SK6)

³⁴ Forgács József: A társas érintkezés pszichológiája. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1994.

³⁵ A beszélők, a fogvatartottak és emberi kapcsolataik megjelenésének, viszonyoknak, stb. irodalmi feldolgozására is akad példa (Lev Tolsztoj: Feltámadás. Ford.: Szöllősy Klára. Több kiadás). A beszélő hangulatának szemléletes példája a következő rész: „Megkísérlem filmszerűen bemutatni, hogyan érzékeli egy fogoly az idő múlását. Próbálja meg elképzelni, milyen az első év, amikor a látogatásokat még felvidítják a gyerekek. Jönnek, előreszaladnak, mögöttük feltűnik néhány szép, fiatal nő... fürge mozgásúak... aztán jönnek a szülők, a testvérek, az apósok meg az anyósok, lassabban, nehéz csomagokat cipelve. Néhány év múlva minden megváltozik. Elöl jönnek a fiatalok – már nem gyerekek, hanem tizenkét, tizenhárom, és tizennégy éves kamaszok. Utánuk az immár középkorú nők tűnnek föl, túl a harmincon, másképp mozognak, más az arckifejezésük is... s akik negyven-ötven évesek voltak, azok most már a hatvan fele vagy azon is túl járnak... messze lemaradva, lassan közelednek... s ahogy a látogatások jellege változik, úgy változik a látogatók öltözete is. Sötétebb ruhát viselnek, kevesebbet gesztikulálnak, hangjuk mélyebb, elmaradnak a tréfák, az anekdoták, a történetek, csak a legszükségesebbekről esik szó. A látogatások szomorúbbak, kevesebb a szó, nincs már öröm... Ami meg a rabokat illeti: megöszültek, megráncosodtak, foghíjasak lettek...” In: Nils Christie: A fájdalom korlátai. Bp., 1991. Európa Könyvkiadó. 20-21.o.

³⁶ Lukács Tibor: Börtönártalmak. In: Beilleszkedési zavarok. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Dr. Illyés Sándor – Darvas Ágnes. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.

„Férjemmel egyszer volt házi beszélő³⁷, de ez még jobban felzaklatott. Fél órát kaptunk, plexi, telefon, és amikor vége lett, akkor sem érhattünk egymáshoz. Nagyon félek, hogy a hosszú idő alatt nem távolodunk-e el egymástól.” (K4)

K: Melyek azok a helyzetek, melyektől a leginkább fél, vagy amelyek a leginkább aggasztják szabadulása után?

„Talán egy párkapcsolat, ami komoly. Abba félnék belemenni. Itt ugyanis az emberek meg vannak fosztva egy alapvető biológiai szükséglettől. Ezt nem én találtam ki, ez létezik. Hogy ettől megfosztják az embereket, ezt nem tartom egy korrekt dolognak.” (K5)

Ezen problémák enyhítésében, a családi kapcsolatok ápolása és fennmaradása terén segítséget jelenthetnek az intézeteken kívüli, kontroll nélküli találkozások. Ezzel kapcsolatban az Európai Börtön szabályok 43. pontjának 2. bekezdése kimondja: *„a külvilággal való kapcsolattartás előmozdítása érdekében szükség van a jelen szabályok IV. részében megfogalmazott célokkal összhangban álló, a börtönből való eltávozást lehetővé tevő rendszerre.”* Az Európai Börtön szabályok követelményeivel összhangban a hatályos magyar jogszabályok is lehetővé teszik, hogy az elítélt különböző jogcímenek hosszabb-rövidebb időre elhagyja a büntetés-végrehajtási intézetet. Ilyenek a rövid tartamú eltávozás³⁸, a kimaradás³⁹, a szabadságvesztés félbeszakítása⁴⁰, az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazása⁴¹, valamint az átmeneti csoportba⁴² való helyezés. E lehetőségek azt szolgálják, hogy elősegítsék az elítélt

³⁷ Ha az elítélt hozzátartozója is szabadságvesztés büntetését tölti, vagy előzetes letartóztatásban van, a Bv. szabályzat 89. § (8) bekezdése alapján ún. házi beszélő keretében találkozhatnak egymással. A „házi beszélő” lehetőséget nyújt a fogvatartott és szintén börtönben levő családtagja közti találkozóra, míg a rendes beszélőn a nem büntetésüket töltő kapcsolattartókkal vehetik fel a kapcsolatot.

³⁸ Rövid tartamú eltávozás jutalomként – azaz az elítélt példamutató magatartásáért, a munkában elért eredményéért, a tanulásban tanúsított szorgalmáért, az elítéltek eredményes nevelésében való eredményes közreműködésért, élet vagy jelentős anyagi érték megmentéséért vagy súlyos veszély elhárításáért – adható. A Bvtvr. 41. § (3) (Bv. kódex: a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. számú törvényerejű rendelet) bekezdése értelmében tartama évente 5-15 nap lehet a bv. intézet fokozatától függően.

³⁹ A kimaradás az elítélt családi kapcsolatainak fenntartása, a szabadulás után a munkahelyről és a lakásról való gondoskodás elősegítése érdekében engedélyezhető jutalmazási forma.

⁴⁰ A Bvtvr. 22. § (1) (Bv. kódex: a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. számú törvényerejű rendelet) bekezdése értelmében a szabadságvesztés végrehajtása fontos okból – közérdekből, illetőleg az elítélt személyi, családi körülményei, egészségi állapota miatt – félbeszakítható. A félbeszakítás tartama a szabadságvesztésbe nem számít bele.

⁴¹ Az EVSZ intézményét a Bvtvr. 28. §-a (Bv. kódex: a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. számú törvényerejű rendelet) szabályozza. Az EVSZ intézménye során szintén lehetősége lehet az elítéltnak az intézet elhagyására.

⁴² Átmeneti csoportba az a fegyház vagy börtönfokozatban büntetését töltő elítélt kerülhet szabadulása előtt két évvel, aki a büntetéséből már legalább öt évet letöltött. A Bvtvr. 29. § (Bv. kódex: a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. számú törvényerejű rendelet.) értelmében engedélyezhető az átmeneti

visszailleszkedését a társadalomba, és nem kétséges, hogy ezen találkozásoknak mind a fogvatartott, mind a hozzátartozó számára óriási jelentősége van. Az intézet elhagyásának jelentőségét többen is kiemelték az interjúkban is:

„Szeretnék átmeneti csoportba kerülni, a városi beszélők és a hazaengedések miatt. Szeretetre és nyugalomra lenne szükségem.” (K2)

„Elsősorban lelki segítségre lenne szükségem. Ezt a család tudná biztosítani, pl. ha engednék, hogy egy hétvégén látogathassanak.” (BP4)

„Az segítség, ha valaki hazajár, de ez 100 emberből 5.” (SZE3)

„Több eltáv⁴³ kellene, hogy jobban be tudjon illeszkedni az ember.” (SZE5)

„Eltávozás jó lenne, a kapcsolat fenntartása miatt.” (SZE5)

Az interjúrészletekben is megjelenik, hogy az intézet elhagyása sok esetben és sok fogvatartott számára csak a vágyak és kívánságok szintjén marad. Bár azt a törvények lehetővé teszik, és fontossága az elvek szintjén is megjelenik, a '90-es évekhez képest ezen a területen jelentős visszalépés figyelhető meg, az intézetekből való kilépések száma határozott csökkenést mutat. Természetesen, mindez bv. intézettől is függ, hiszen van, ahol ezzel a lehetőséggel jobban és többet élnek, míg más intézet kevéssé alkalmazza. Magyaránként elsősorban biztonsági, őrzési szempontok merülnek fel. Való igaz, ha egy bv. intézetet néhány órára vagy napra elhagyó elítélt „bajt csinál”, a média szenzációéhsége igazi „ügyet” duzzaszt ebből. Így biztonságosabb és – az elítélten és emberi kapcsolatain kívül – mindenki számára megnyugtatóbb, ha nem hagyja el a bv. intézetet szabadságvesztéses büntetése alatt. Majd ha szabadul...

csoportba elhelyezett elítélt számára, hogy eltávozzon a büntetés-végrehajtási intézetből 24 órát meg nem haladó időre, továbbá jutalomként ezt meghaladó időre, és részt vehet az intézeteken kívüli munkában.

⁴³ Eltávozás, lásd 38. lábjegyzet.

Kapcsolatok a börtönben: a nevelő. Gondozás/nevelés a büntetés-végrehajtásban

A nyugat-európai államokban a 70-es évek közepétől az elítéltek egyoldalúan pszichológiai-pedagógiai alapú kezelésétől való elfordulást követő időszakban a társadalomba visszailleszkedést elősegítő szociális nevelés koncepciója került előtérbe. E szemléletváltásnak az volt az oka, hogy a szakértők felismerték: a börtönben lévő, többségében hátrányos szociális helyzetüekből kikerült elítéltek társadalomba visszavezetéséhez személyiségük és az azt körülvevő szociális közeg együttes figyelembevételére van szükség. Az új koncepció lényege, hogy az elítélttel együttműködve megkísérli azokat az életlehetőségeket és erőforrásokat megkeresni, amelyek növelik társadalmi érvényesülésének, boldogulásának esélyét. A nemzetközi szakirodalomból kiderül, hogy az elítéltek szociális kompetencia-fejlesztése azokban a bv. intézetekben a legsikeresebb, ahol összehangolt munka folyik az elítéltek szabadulásra felkészítésében, és ahol ez a tevékenység a befogadástól a szabadításig áthatja a fogvatartottak képzési programjait és a személyes ügyeikkel való foglalkozást.⁴⁴

Jelenleg ma, Magyarországon a hatályos jogszabály, a bv. kódex az elítéltek nevelése címszó alatt a következőt határozza meg: „(1) *A szabadságvesztés végrehajtásának feladata, hogy fenntartsa az elítélt önbecsülését, fejlessze a felelősségérzetét, és ezzel elősegítse, hogy felkészüljön a szabadulása utáni, a társadalom elvárásának megfelelő önálló életre.*”⁴⁵

A nevelés fogalma gyűjtőfogalom: a magyar büntetés-végrehajtási szabályozás a pozitív irányú befolyásolást érti ez alatt. Ide sorolja a jogszabály az elítélt megismerését, foglalkoztatását, önképzését, rehabilitációs és szabadidős programjának szervezését, jutalmazását, fegyelmi felelősségre vonását, a családi és társadalmi kapcsolatok támogatását.⁴⁶

Az elítélt neveléséért, reszocializációjának előmozdításáért a nevelő felel, aki a jogszabály értelmében köteles tájékozódni az elítélt életútjáról, a bűncselekmény elkövetésének okairól és körülményeiről, az elítélt szociális helyzetéről, családi és társadalmi kapcsolatairól, iskolai, szakmai végzettségéről, foglalkozásáról, az elítéltről véleményt készít, és javaslatot tesz a biztonsági csoportba való elhelyezésére, illetve foglalkoztatására. A nevelőnek a kezdeti szakaszban az elítélttel együttműködve kell kialakítania a nevelési tervet, amelyet szükség szerint módosít.

⁴⁴ Büntetés-végrehajtási jog. Szerk.: Dr. Horváth Tibor. Bp., 2003. Rejtjel

⁴⁵ 1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról. 38. § (1) (Bv. kódex)

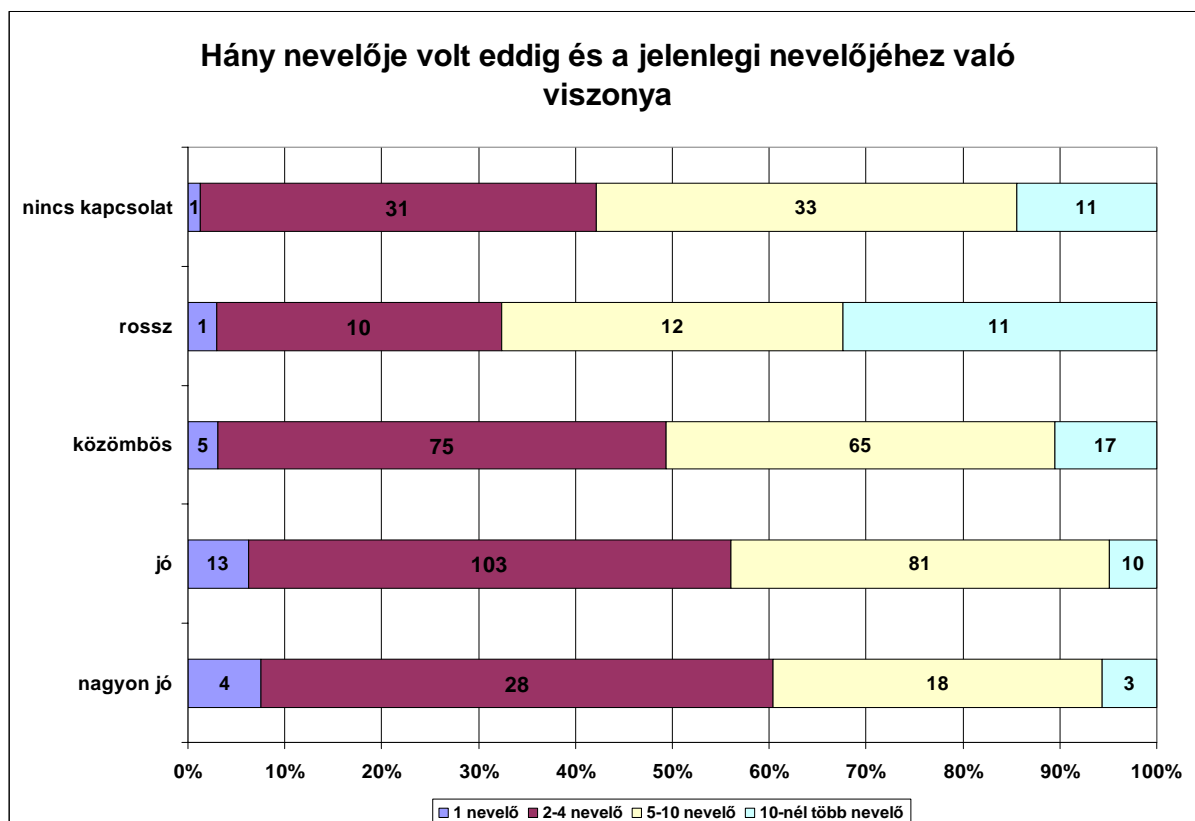
⁴⁶ Az igazságügy-miniszter 6/1996. (VII. 12.) IM rendelete a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól. 68. §. (2) bekezdés (Bv. szabályzat)

A nevelő további feladata, hogy a szabadságvesztés-büntetés letöltése alatt végig figyelemmel kísérje az elítélt helyzetét, személyiségének fejlődését. A nevelő ír értékelő véleményt az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazásának elrendelésére, a feltételes szabadságra bocsátásra, a pártfogó felügyelet alá helyezésre, az átmeneti csoportba helyezésre, a büntetés-félbeszakítási kérelemre, az átszállításra vonatkozó előterjesztésre stb. A nevelő ellenőrzi és kézbesíti az elítélt leveleit, jogosult a leggyakoribb jutalmazási formák alkalmazásáról dönteni, az elítélt a nevelőhöz fordul panaszaival, kérelmeivel. A nevelő tehát kulcsszerepet játszik abban a folyamatban, amelynek jogszabályilag meghatározott célja az elítélt reszocializációja. Kérdés csupán az, hogy a reszocializáció hová és mire vonatkozik? A börtönszocializációra vagy a társadalmi beilleszkedésre? Hiszen a fentebb ismertetett feladatok elsősorban a büntetés-végrehajtás sajátos világához, érték- és normarendszeréhez kapcsolódnak, és kevéssé a „kinti”, civil világhoz.

Ugyanakkor a jogszabályok a szabadulás előkészítése kapcsán is fontos feladatokat rónak a nevelőre. A Bv. szabályzat 196. § (1) bekezdése szerint a *„szabadságvesztés végrehajtása során az elítéltet támogatni kell, hogy felkészülhessen a szabadulás utáni életre.”* A 0116/1998-as országos parancsnok intézkedés ezt részletezi is: *„A nevelő a szabadulásra felkészítés során kellő időben – de legkésőbb a várható szabadulás előtt 6 hónappal – egyéni foglalkozás keretében hívja fel az elítélt figyelmét, hogy szállása, illetve megélhetése biztosítása érdekében tegye meg a szükséges intézkedéseket. /.../ A nevelő folyamatosan kísérelje figyelemmel az elítélt szabadulásra kerülését, ahhoz a szükséges segítséget adja meg.”* Látható, hogy a nevelőnek igen összetett, komplex feladatköre van. A benti élet szervezése, a szabályok betartatása, a fogvatartottal kapcsolatos adminisztratív és a börtönbéli életéhez kapcsolódó ügyek intézése mellett még a szabadulásra felkészítés is. Ez igen felkészült, több területen (oktatás, munkaügy, szociális területek, büntetés-végrehajtás stb.) jártas szakembert kíván, és még akkor sem könnyű feladat, ha minden feltétel adott. A gyakorlatban ui. a nevelők – és ezt kutatási tapasztalataink is alátámasztották – a legjobb szándékuk ellenére sem képesek eleget tenni a törvény által előírt feladataiknak.

A kérdőíves feldolgozásból jól látszik, hogy az öt év feletti ítélet, valamint a személyi állomány fluktuációja következtében a fogvatartottak jelentős részének már több nevelője is volt: egy fogvatartottra átlagosan közel hat (!) nevelő jutott fogvatartása alatt, a leggyakrabban háromról számoltak be a kérdezettek. Ez a szám szinte lehetetlenné teszi, hogy egy nevelő az elítélttel „összeszokjon”, jól megismerhesse ill. megismerhessék egymást, és megalapozott nevelési tervek, koncepciók születhessenek, azaz így szinte képtelenség hatékony segítséget nyújtani a fogvatartottaknak. A nevelővel való kapcsolat milyensége

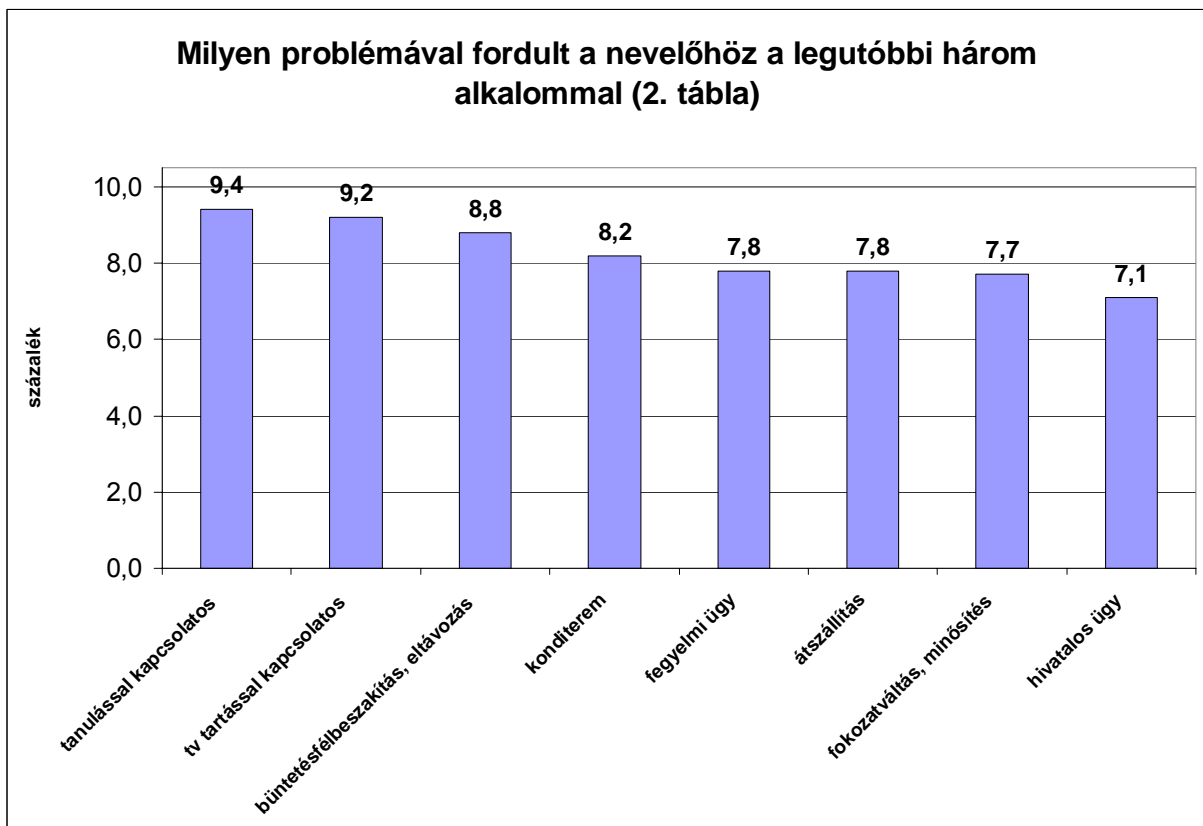
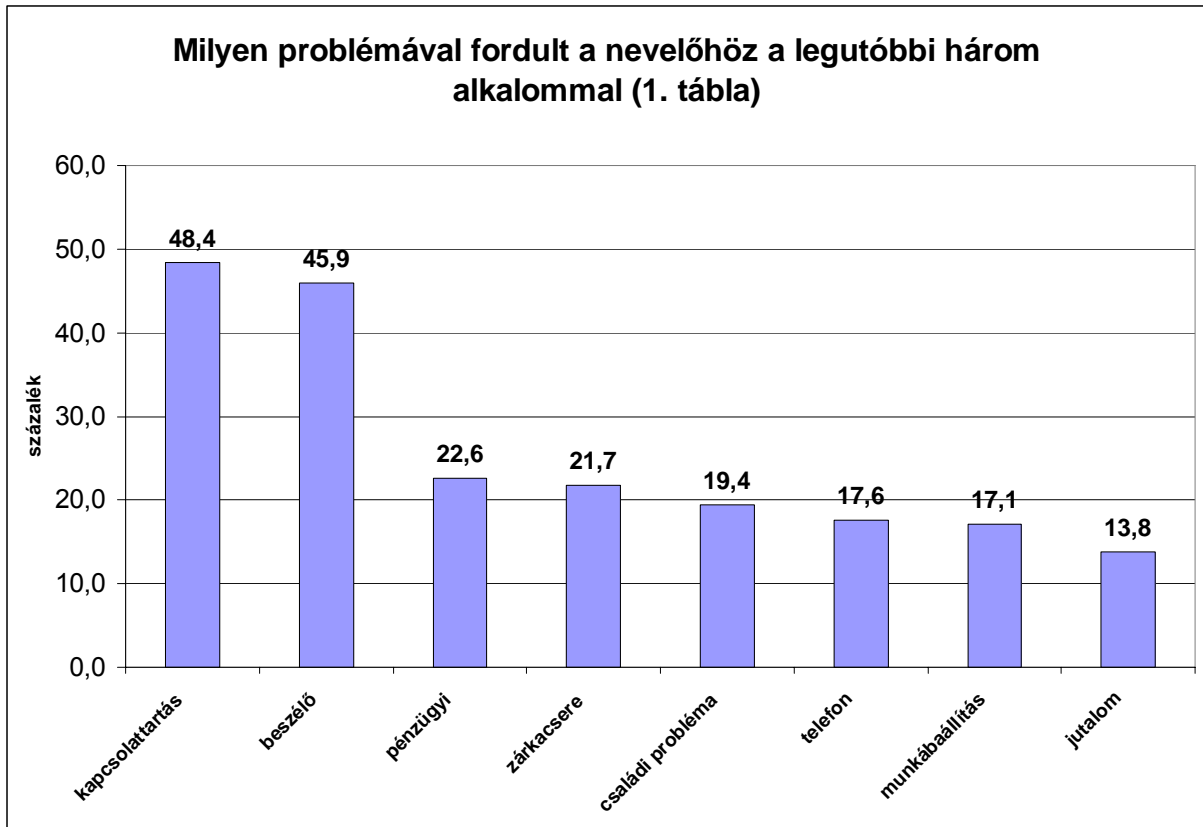
jelentősen meghatározhatja a bent töltött időt. Feltűnő azonban, hogy kisebbségük (47 százalék) számolt be arról, hogy kapcsolata nevelőjével jó, vagy nagyon jó. Szintén említésre méltó, hogy viszonylag magas arányuk (16 százalék) a kérdést úgy jellemezte, hogy „nincs kapcsolatuk”. A részletes elemzésből az is kiderült, hogy minél több nevelője volt a fogvatartottnak, annál negatívabbnak ítéli meg a jelenlegivel való kapcsolatát.

A fogvatartottak egy hónapban – átlagban - közel négy alkalommal (3,7) keresték fel nevelőjüket valamilyen kérdéssel, amelyekből valamivel több, mint minden második esetben nyújtott a személyi állomány segítséget (átlag 2,1), amely arányt csupán ez alapján még jónak is gondolhatnánk. Ezt a megállapítást két probléma azonban árnyékolja: egyrészt az, hogy a szubjektivitás miatt eldönthetetlen, mit nevezünk segítségnyújtásnak, másrészt a válaszadókon belül 26 százalék arról számolt be, hogy egyetlen esetben sem kaptak segítséget nevelőjüktől. Ezen kívül még fontos megjegyezni, hogy az adatokat azért is kell fenntartásokkal kezelni, mert a nem válaszolók aránya viszonylag magas volt (13

százalék). Az átlagok a nagy szórás miatt is félrevezetőek lehetnek: a kérések számának range-e 0-tól 90-ig terjedt.

Árnyaltabb képet kapunk, ha megvizsgáljuk – kapcsolódva már a következő kérdéshez – a konkrét kéréseket is. Megkérdeztük tehát a fogvatartottakat, mi volt az a három probléma, amivel legutóbb megkereste nevelőjét. A kérdezettek közel kétharmada (62 százalék) csak egy kérést jelölt meg (a kérdés nyitott volt), és alig 15 százaléka adott három választ. A felsorolt problémák sorrendje várakozásunk szerint alakult: a kérések nagy része a kapcsolattartásra általában, valamint a beszélőre vonatkozott. Ezeket szinte minden második fogvatartott megjelölte. A pénzügyekkel kapcsolatos kérések, a zárkacsere a kérdezettek majd ötödét jellemezték. Hasonló volt az arány a családi problémák esetében, amely elsőre magasnak tűnhet, ám magyarázatként meg kell jegyeznünk, hogy ez a kategória nagyrészt nem a lelki problémák megbeszélését jelenti a nevelővel, hanem erre hivatkozva kérnek plusz kapcsolattartási (általában normál vagy házi beszélő) alkalmat, illetve eltávozást, büntetés-félbeszakítást, temetésen való részvételt stb. A kategória jelentős részt tehát más témaköröket jelent. A munkába állítás alacsonyabb arányának (17 százalék említette) egyik magyarázata az lehet, hogy a kérdéskör nem a nevelő döntési körében van, ő csupán javaslatot fogalmazhat meg az intézeti MÁB-nak (Munkába Állítási Bizottság), amely a különféle szakterületek képviselőiből áll. Tíz százalék alatti az aránya például a televízió tartással, konditeremmel, átszállítással, letéttel kapcsolatos ügyeknek.

Megállapítható viszont, hogy sem az eltöltött idő, sem az életkor, sem a bűncselekmény típusa, sem pedig a büntetése alatti nevelők száma nem mutat összefüggést a nevelőhöz fordulás gyakoriságával.

Hasonló eredményeket kaptunk az interjúk feldolgozásából. Erre a kérdésre mind az 56 interjúalany viszonylag kimerítő, részletes választ adott. 26,7 százalékuk jónak/normálisnak ítélte meg a kapcsolatát a nevelővel, 30,3 százalékuk egyértelműen rossznak, 12,5 százalék vegyesnek értelmezte, míg a fennmaradó 30,3 százaléknak nincs kapcsolata a nevelővel, vagy ez a kapcsolat semleges. Azonban még azok is, akik jónak ítélik meg a viszonyt, kizárólag börtönbéli ügyekben kérnek segítséget, azaz ezek a kérések elsősorban a benti élet megkönnyítésére, illetve a kapcsolattartásra vonatkoznak.

„X nevelő úr nagyon rendes, akármit kérek, azonnal elintézi. Pl. beszélőpapír, azonnal megcsinálja. Ha valami kérdés van, egyből válaszol. (Milyen kérdésekkel lehet hozzá fordulni?) Pl. tanfolyamról felvilágosít.” (GY2)

„Nagyon jó, eleinte tartottam tőle, mert nem ismertem. Volt, hogy problémáim voltak, éreztem, hogy már nem sokáig fogom bírni, kimentem hozzá, elmondtam neki és nagyon kellemesen csalódtam. (Lelki ügyeket is el szoktál neki mondani?) Nem, az nem rá tartozik, nem merném neki elmondani. (Milyen ügyben kértél tőle segítséget?) Zárkap probléma, otthoni, gond volt otthon, betegségek, haza szerettem volna menni, és hogy ezt lehet-e. (Segített?) Mondta, hogy semmi akadálya. Nem mondott nemet.” (K4)

„Nagyon jó nevelőm van. Mindent elmondott, amit tudnom kell. Őszinte hozzám, a havi beszélőben is segít, a telefonos kapcsolattartás megszervezésében, de ez kölcsönös.” (K6)

„Jó. Az előzőt nagyon szerettem, mert lehetett vele beszélni, de a mostanit is kedvelem. A beszélő hosszabbításban, hazamenetel stb. ügyekben segít. Lehet vele beszélgetni, akár a családról is.” (K2)

Természetesen azok ítélik rossznak a kapcsolatot, akik valamilyen, számukra igen fontos kéréssel fordultak a nevelőhöz, de elutasítással találkoztak:

„Semmilyen, nincs kapcsolat a nevelővel. Itt nem folyik nevelés. Nem találkozom vele, nem hívat ki. A szemlén látom. A 4 év alatt 8 nevelőm volt. Az 1. nevelőm, aki nagyon fiatal volt, támogatott. A többivel nem, vagy rossz volt a kapcsolat, mert nem segítettek.” (BP3)

„A legtöbb nevelő nem csinált a világon semmit. Amiket elintézték (posta, látogatás, másik zárkába költözés stb.), azt az ő is megtehetette volna. Ráadásul nagyon sűrűn változtak, így nagyon nem alakult ki személyes kapcsolat. Két nevelő volt kivétel, segítséget tőlük sem kértem, de ők emberileg rendesek voltak, egyenrangú félként, emberként és nem rabként kezeltek, ami sokat jelentett akkor számomra.” (SZ1)

„Nagyon rossz, nincs meg az alapszimpátia. Még szintet is váltottam azért, hogy váltsak nevelőt. 1 hónapja vagyok az új szinten, de még nem beszéltem az új nevelővel. A régi nevelő olyan ügyekből csinált presztízs kérdést, mint pl. a borotválkozás, ezért 2x meg is fenytett, meg el is különített. Nézni kéne, ki miért kap fegyelmit, pl. ruhabetűrés meg tetoválás miatt minek?” (SÁ2)

„Szerintem nevelőhöz segítségért nem érdemes menni. Inkább hátráltat. 14 nappal korábban szabadulhattam volna, ha a nevelőm nem számítja be az 1 évvel azelőtti fegyelmit. De közben meg olyan embereket hazaengedtek pl. eltávra, akik állandóan halálra rivózták⁴⁷ magukat, talán, mert szabadulni akartak tőlük... Jutalmat is kaptak ezek az emberek, én meg persze sohasem. Nagy volt bent is a szám, ezért is volt sok konfliktusom.” (SZ4)

„Erre nem tudok mit mondani, nem hallgatja meg az embert. Fordultam hozzá a munkabér, a pénzem miatt, de ezek a problémák nem érdekelték a nevelőt. A kapcsolattartásom miatt is. Úgy látom, bezárkózik, nem hallgatja meg az embert, fél a raboktól.” (K3)

A nevelőről vegyes képet közvetítő fogvatartottak a legszkeptikusabbak:

„Kaméleon bácsival? Kb. 5 színű, jobbik esetben. Kaméleon bácsi jónak tartja a kapcsolatunkat. A nevem jól cseng a házban. 28 dicséretem van, egy feddése sincs. Raktáros vagyok, vagyis bizalmi munkakörben dolgozom. Miután itt nincs átmeneti csoport, kértem szabadulásra felkészítést, azaz kimaradást. Kaméleon bácsi felültetett, de nem velem szűrt ki,

⁴⁷ Rivotril nevű gyógyszer szed, melynek nagyobb dózisú hatása a kábítószerkéhez hasonlatos.

hanem a családomat oltotta be kajakra⁴⁸. Vártak, készültek, aztán persze semmi nem volt.”
(GY3)

„Mindegyikkel jó, ami azért itt mást jelent... Hozzáteszem, hogy 3-4 havonta más nevelőm van. Kb. 10 nevelőm volt eddig. Rendben tartom a zárkát, nincs velem probléma... ezt jelenti a jó kapcsolat itt.” (SK5)

„Az én nevelőm olyan, aki számára nem léteznek emberek. Sok mindent kértem már, de nem tudok egyet sem kiemelni. Volt, amiben segített.” (K5)

Néhány illusztráció a semleges kapcsolatra:

„Nem tudom (vállvonogatás). Nem szoktam hozzá járni (ti. nevelőhöz). Ha kér tőle az ember valamit, akkor segítenie kellene. De ez nem úgy van, ahogy a papíron. (Fordultál-e már hozzá segítségért?) Volt egy átszállítási kérelmem, de ezt elutasították, de ő, ha nagyon akarta volna, el tudta volna intézni. (Más ügyben fordultál hozzá?) Kapcsolattartás céljából, amit nem engedélyezett. Mással nem.” (SZE3)

„Nincs vele személyes kapcsolat. A beszélő papírt intézi, meg szemlénél látom. Nem fordultam még a nevelőhöz segítségért. Ami jár alanyi jogon, megkaptam vagy megoldottam.”
(BP4)

„Semmi probléma. Nem vagyok nevelős ember. (Mit jelent ez?) Csak akkor megyek hozzá, ha ő hív ki. Ez itt törvény. Főleg a beszélővel kapcsolatban találkozunk.” (MN5)

„Nincs kapcsolat a nevelővel. Nem lényeges, hogy milyen a nevelő. A levelet kiosztja, néhány ügyet elintéz vagy nem intéz, más nem kell tőle.” (SK6)

Egyértelműnek látszik, hogy a nevelők munkájának megítélése a célcsoport – fogvatartottak – felől meglehetősen problematikus. Az elvárások és a lehetőségek – még ha segítőkész szándékú is a nevelő – nem esnek egybe. Legnagyobb problémának azt láttuk, hogy a börtönbe kerülő fiatalok jelentős többségénél szocializációs hátrányok, komoly szociális problémák merülnek

⁴⁸ Tényleg, valóban, nagyon.

fel. Miután igen fiatalon kerülnek büntetés-végrehajtási intézetbe, ezeket még lehetne kezelni, azaz szükséges lenne a hatékony intervenció. A büntetés-végrehajtás fő feladata azonban a büntetés-végrehajtása, foganatosítása, azaz az őrzés, a biztonság megteremtése stb., még akkor is, ha a törvényi szabályozás „második” helyen említi a társadalmi beilleszkedés támogatását. Továbbá a büntetés-végrehajtás célja és feladata az a fajta reszocializációs munka, melynek során a fogvatartott/elítelt – bekerülvén a karcerszervezetbe - reszocializálódik, azaz elsajátítja a zárt intézet sajátos érték- és normavilágát, megtanulja annak szabályrendszerét.

Így a börtönökben nincs gondozás, és a szociális kompetencia fejlesztés is csak csekély mértékben valósul meg. Bár az évek során sok érzékeny, segíteni akaró nevelővel találkoztunk, és a fogvatartottak egy része is pozitívnak ítéli meg a nevelő és közte lévő kapcsolatot, a nevelők nem szociális munkás végzettségűek, ill. nem jártasak a segítő tevékenységekben. Nem is biztos, hogy ez a feladatuk, hiszen jelentős adminisztrációs tevékenységet kell végrehajtaniuk, szintjükön/körletükön nagy létszámú emberrel/fogvatartottal dolgoznak, ill. saját, egyéni belátásuktól függ, hogy mikor, mennyire, és kinek segítenek. Mindazonáltal informatív, hogy sem a kérdezettek, sem az interjúalanyok közül sem volt egyetlen egy sem, aki azt említette volna, hogy nevelőjével lelki/etikai kérdéseket beszélt volna meg, ami mind a mentálhigiéné, mind pedig a reszocializáció szempontjából jelentős lenne.

Kapcsolat a börtön személyzetével

Interjúalanyainkat megkérdeztük a börtön más szakszemélyzetével való kapcsolatukról is. Erre a kérdésre majdnem minden esetben a felügyelet, az őrszemélyzet került a fókuszpontba, azaz csak néhány esetben történt említés a lelkészre (1 esetben), a pszichológusra (4 esetben), az orvosra (1 esetben), ill. munkáltatás keretében a „főnökre” (1 eset).

„(Kapcsolatunk) semleges, nem kérek semmit, nem adnak semmit. (Ez direkt így van?) Igen. Miben tudnának segíteni?” (SK4)

„Igyekszem elkerülni őket. Nem kérek semmit, és nem is nyújtok semmit. Szürke senki vagyok, nincs probléma, nincs hír. Nem egy oldalon állunk.” (BP3)

„Különösebb kapcsolatról nem beszélhetünk... nem ellenséges. (Pszichológus?) Egyszer-kétszer az édesapám halála után beszéltem vele. Jó volt valakivel beszélgetni ezekről a dolgokról, de a pszichológusnővel nem voltak túl hosszúak és mélyek a beszélgetések. Inkább magamban oldottam meg ezt is.” (SK5)

„A fegyőrökkel jó. Nem állunk más oldalon, egy oldalon vagyunk, de nekik ez a munkájuk... ha olyan az elítélt, több dolgot megengednek. Jobban szeretik a zsványokat,⁴⁹ mint a vamzereket. A vamzerok ui. nemcsak az elítélttársakat, hanem az öröket is vamzerolják. Ezt nem szeretik. Ha őket nem piszkálja senki, ők sem piszkálnak senkit. Rendszeresen beszélnek velünk, hülyéskednek, szórakoznak velünk...” (SK6)

„Azokkal sem jó. Van 1-2 normális azért. Ha jelzem a problémám, nem lépnek. Amúgy semmi baj az örökkel, a felettesek adják ki a parancsokat. Egyébként a levelek nem érkeznek meg megfelelően. A kérelmi lapok aláírása sokszor nem történik meg. A pszichológus 1x hallgatott meg az irodájában, 1x meg a folyosón, két héttel azután, hogy jeleztem, hogy beszélni akarok vele. Mondtam, most már nem kell.” (V3)

„Változó. Volt, aki embernek tekintett minket, és volt, aki csak egy rabnak. Ez meghatározta a hozzájuk való viszonyulásom is. (SZ7)

Miután tehát az őrszemélyzettel vannak a fogvatartottak valójában napi kapcsolatban, ezért elengedhetetlen a felügyelet megfelelő képzése, felkészítése, kommunikációja, emberi magatartása, a fogvatartottakkal szembeni tisztelet megadása részükről.

⁴⁹ 1. A fogvatartottak általában. 2. A beleváló fogvatartottak itt.

Kapcsolat a szociális ellátórendszerrel és külső segítő szervezetekkel

„... nem tudnának nekem segíteni, de nem is akarnak.” (BP3)
„Civilekkel érintkezni: maga a szabadulásra felkészítés.” (SZ4)

A fogvatartottakra jellemző, hogy jelentős részük bizalmatlan bárkivel és bármilyen szervezettel szemben, aki benti, illetve szabadulás utáni életét megkönnyítendő kíván segítséget nyújtani. A büntetés-végrehajtással szembeni elzárkózás a szervezet küldetését ismerve még érthető is lehet a fogvatartottak szempontjából, ám a civil és egyházi szervezetekkel szemben is vegyes vélemények tapasztalhatóak.

Megkérdeztük interjúalanyainkat, hogy milyen segítségre van/vagy lenne szükségük. Megdöbbsentünk, mert a fogvatartottak nagy része (42,8 százalék) nem tudott választ adni erre a kérdésre, azaz meg sem tudták fogalmazni problémáikat.

Voltak azonban igen átgondolt válaszok is, és jellemző, hogy ezekben elsősorban a szabadulás utáni életre koncentráltak a fogvatartottak:

„A továbbtanulás nagyon jó dolog lenne. Az érettségi megszerzése. Szabadulásra felkészítés, nagy szükségem lenne rá. (Mit értesz ezalatt?) Papírokat beszerezni, információk, mik azok a szabályok, amiket be kell tartani. Mik a korlátok, a lehetőségek. Munkahely, ha lenne.” (GY1)

„Hogy érted hogy segítség? Jó lenne, ha lenne valaki, akivel nyíltan tudnál beszélni, el mernél neki mindent mondani. Aki közel áll hozzád, és mindent el tudnál neki mondani. Hogy ne kelljen félni semmitől, hogy ha ő megtudja, akkor gondok lesznek.” (K4)

„Nem sokra, egy-két jó szóra, mondjuk a nevelőktől. Mire lenne még szükségem? Civil életről hallani, gondolataimat megosztani valakivel, beszélgetni.” (SÁ5)

„Biztos lesz nehézségem. Az alkalmazkodás. Nem lesz csengő, nem mondják meg, hogy mit kell csinálni, hanem nekem kell tudnom.” (BP6)

„A szabadulásra való felkészülésben segíthetnének.” (SK2)

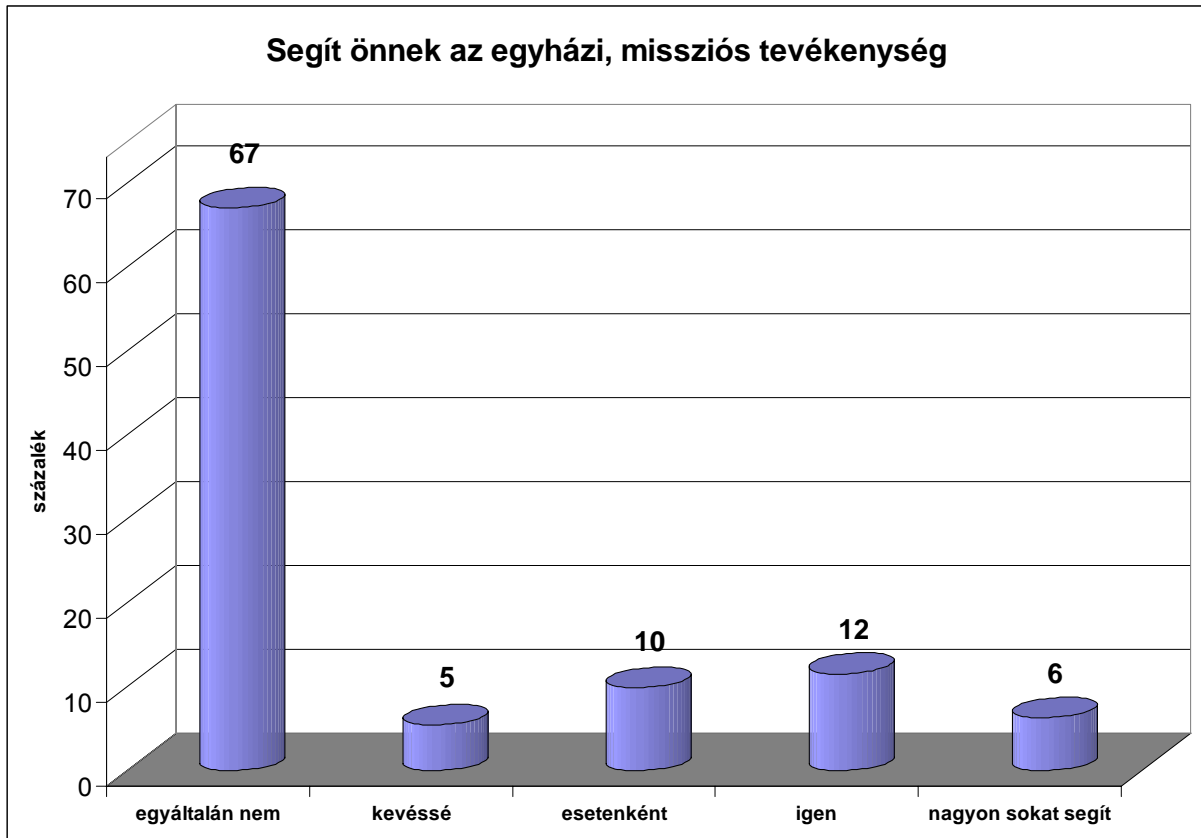
„Leginkább arra, hogy visszamehessek az életbe. Szerintem nem lesz problémám az integrálódással. (Mire alapozod ezt?) Először is, ismerem magam, tisztában vagyok a képességeimmel, lehetőségeimmel. Ezek eddig is adottak voltak, csak nem használtam ill. nem használtam ki őket. Ezek ráadásul olyan lehetőségek, amivel az életszínvonalat nem adom lejjebb.” (SK5)

Egy esetben konkrét, a szociális ellátórendszert is érintő probléma fogalmazódott meg:

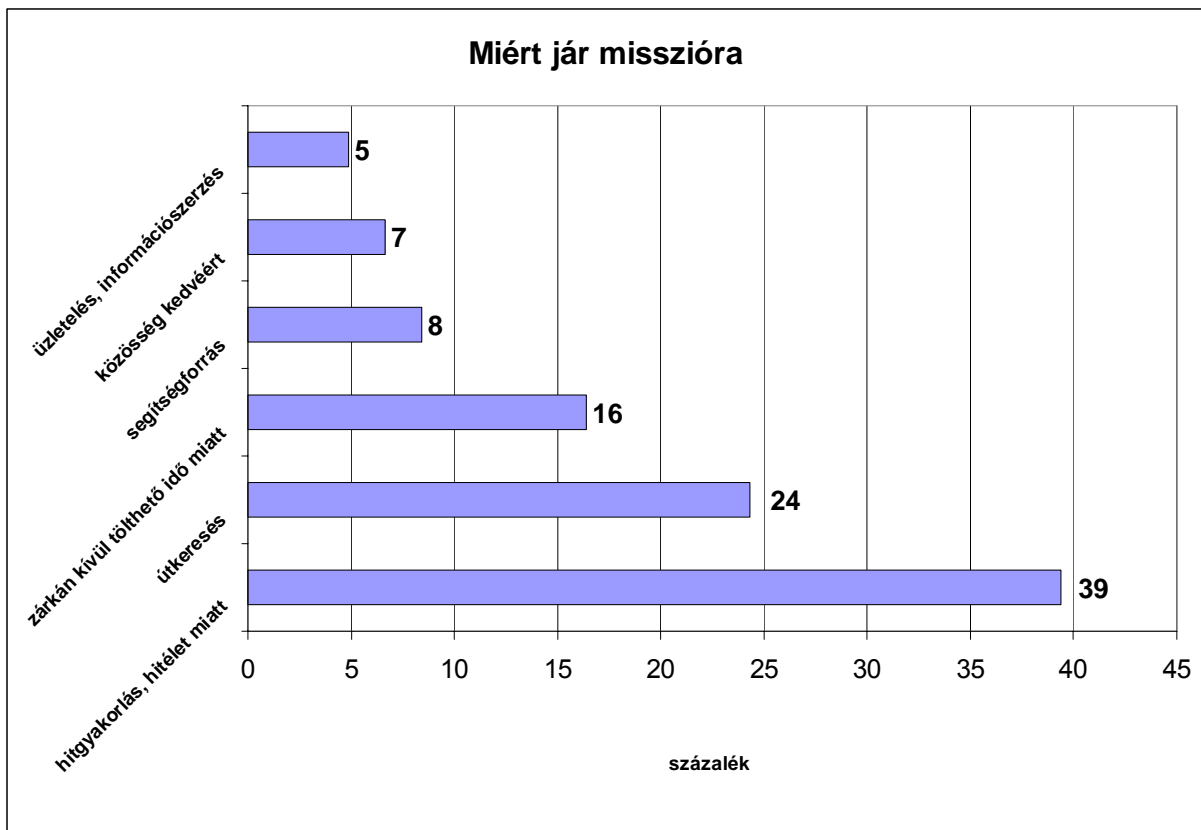
„A leszázalékolást, a rokkantnyugdíjat szeretném elintézni. Nem tudom, hogyan kell, már kint is próbálkoztam, de nem ment. (A nevelő nem segít ebben?) Eszembe sem jutott megkérdezni.” (V4)

Interjúalanyaink 66 százalékának semmiféle segítő szervezettel nincs kapcsolata, míg 34 százalék említette, hogy van kapcsolata, elsősorban egyházi szervezettel, misszióval. 47,3 százalékuknak (segítő szervezettel kapcsolatban állók számához viszonyítva) a Váltó-sáv Alapítvánnyal volt/van kapcsolata, ez az összes szabadult interjúalanyt jelenti, valamint még egy főt, aki jelenleg fogvatartásban van, de – saját kérésére – megszakadt kapcsolata az Alapítvánnyal.⁵⁰ A fogvatartottak közül egy fő említi a Criminon szervezetet (ő egyébként a Váltó-sáv Alapítvánnyal is kapcsolatban volt), ill. egy fő említi egy olyan szervezetet, amely az egyenlő bánásmóddal foglalkozik (a szervezet nevét nem tudta pontosan).

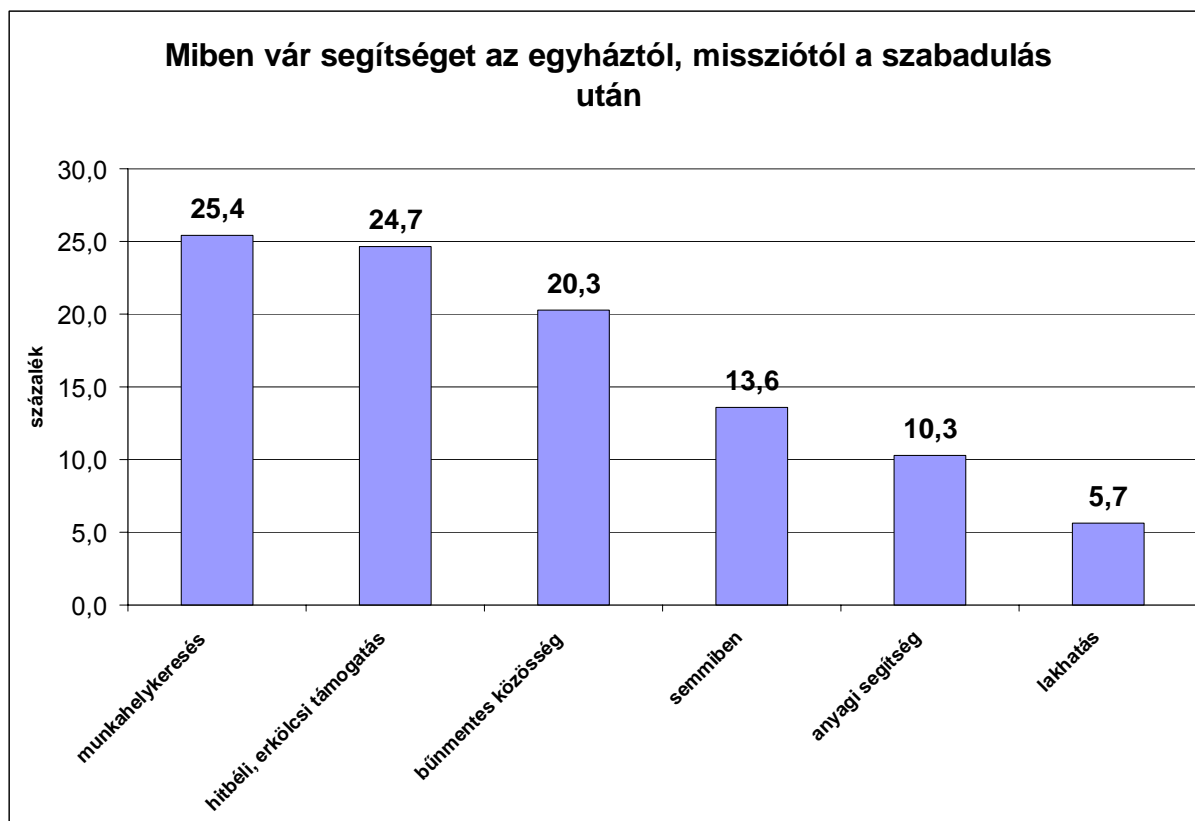
⁵⁰ Teljes életútinterjút lásd a mellékletben!

A kérdőívek feldolgozásánál azt tapasztaltuk, hogy az egyházak börtönbeli működését közel egyharmad-egyharmad arányban tartják nem, közepesen vagy nagyon fontosnak, úgyhogy közel harmaduk jár valamilyen egyházi vagy missziós foglalkozásra. Az egyházi foglalkozásokon való részvétel alapvetően az egyház működésének alapjait jelenti: a fő motiváció az útkeresés és a hitélet gyakorlása. Ötödüket viszont ennél világiasabb érdekek vezénylik, jelesül az üzletelés és a zárkán kívül eltölthető idő.

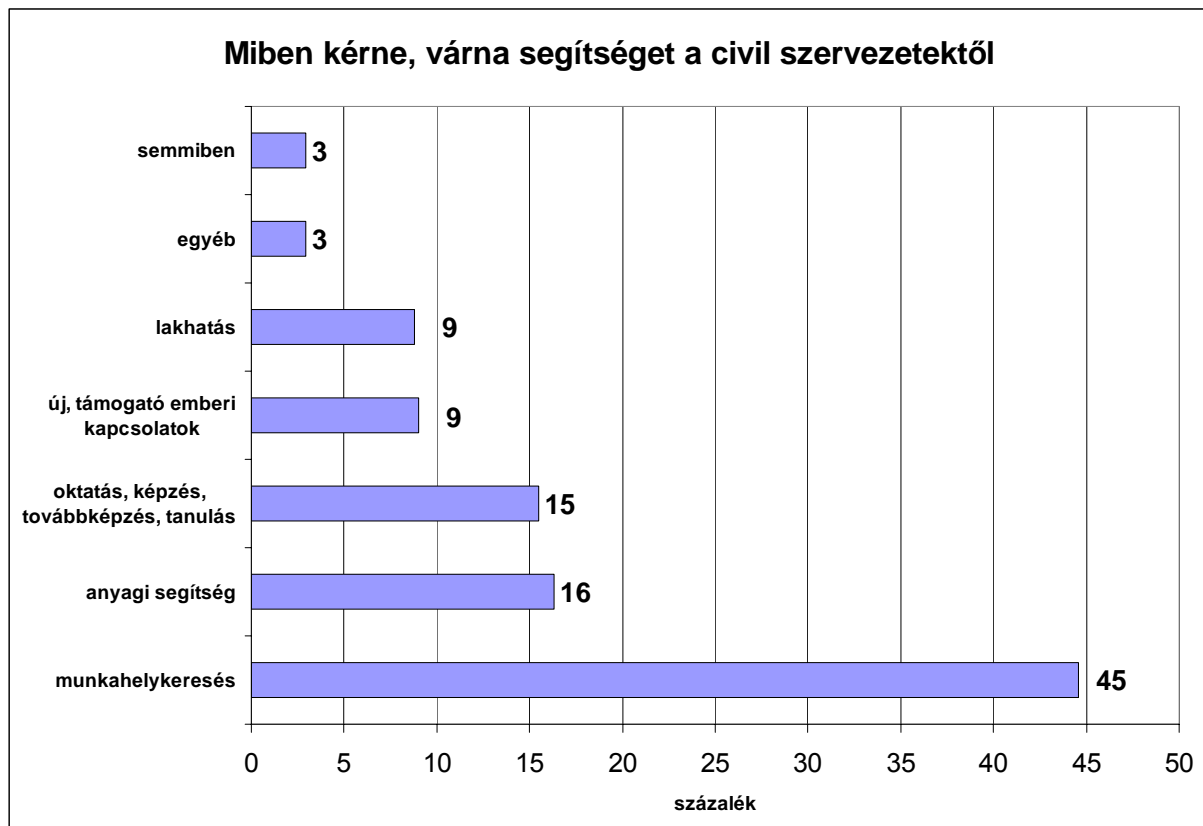

Az egyházi foglalkozások hatékonysága a fogvatartottak véleménye szerint viszont már megkérdőjelezhető: csak 18 százalékuk válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy segít-e neki a missziós, egyházi munka, és kétharmaduk szerint egyáltalán nem. Bár a kérdezettek közel fele úgy gondolja, hogy szabadulása után biztosított számára a munkalehetőség, negyedük elsősorban ebben a kérdésben vár segítséget, hasonló arányban azokhoz, akik hitbéli és erkölcsi támogatásban bíznak. Feltűnő volt, hogy 13 százalékuknak mereven elutasító az álláspontja az egyházi segítségnyújtással kapcsolatban, ők semmit sem várnak tőle. Ez azért meglepőbb a vártnál, mert a válaszkategóriák közt ez nem szerepelt, ezt a választ a kérdezettek írták a kérdőívre.

A fogvatartottak szintén kétharmada úgy vélte, hogy szabadulása után nem kér segítséget egyházi szervezettől és csak 7 százalékuk válaszolt igennel erre a kérdésre. Ez az elutasító álláspont azonban nem kizárólag az egyházakkal szemben jelenik meg, általában elutasító a válasz, legyen szó bármilyen szervezetről.

A kérdezettek negyede számolt be arról, hogy ismer olyan civil szervezetet, mely az intézetekben vagy a szabadulás után nyújt segítséget a fogvatartottaknak. Az ismertség mellett megkérdeztük, hogy áll-e kapcsolatban ilyen szervezettel (vagy korábbi szabadulása után állt-e), és az igen válaszok aránya 13 százalék volt. Az egyházak mellett ezeknek a civil szervezeteknek is a munkahelykeresésben lenne elsődleges feladatuk – legalábbis a fogvatartottak véleménye szerint. A munkahelykeresés itt jóval nagyobb arányban (45 százalék) szerepelt válaszként, mint az egyházaknál (25 százalék). Úgy tűnik, hogy az egyházak szerepe még mindig inkább a hitbéli kérdésekhez kötődik a fogvatartottak szemében - hitbéli, erkölcsi támogatást és bűnmentes közösséget választók aránya 45 százalék volt.

A bizalmi tőke a civil szervezetek mellett azonban némileg nagyobbak látszik, mint az egyházaknál: a válaszolók aránya előbbieknél 72 százalék, utóbbiaknál csupán 59 százalék volt. A szabadulás után a munkahelykeresés a reszocializáció egyik kulcsmomentuma, ebben mindenki egyetért – a válaszok alapján ez a kérdés legalább ugyanolyan fontos a fogvatartottak számára is, mint a kérdéssel foglalkozó szakembereknek. Visszatérve a szervezetekkel kapcsolatos bizalom kérdésére, a civil szervezetek után a fogvatartottak leginkább a pártfogótól várják el, hogy a kérdésben segítséget nyújtsanak. A büntetés-végrehajtás harmadik helye – ismerve a szervezet és a fogvatartottak közti viszonyrendszert – meglepő, ám véleményünk szerint jelentős részben a büntetés alatti munkáltatást értik ide a kérdezetek.

Interjúalanyainkat arról is megkérdeztük, hogy szabadulás után jogosultak-e vagy fognak-e kapni valamilyen támogatást, szociális ellátást? 51,1 százalék azt válaszolta, hogy nem, 6,4 százalék szerint lehet, hogy kap, 38,3 százalék nem tudott erre a kérdésre válaszolni, és csak 4,3 százalék mondott egyértelmű igent. Az önkormányzatot és a pártfogót 2 fő említi mint segítségforrást, ezen kívül 1-1 fő megemlíti még a Vöröskeresztet, a munkaügyi központot, a

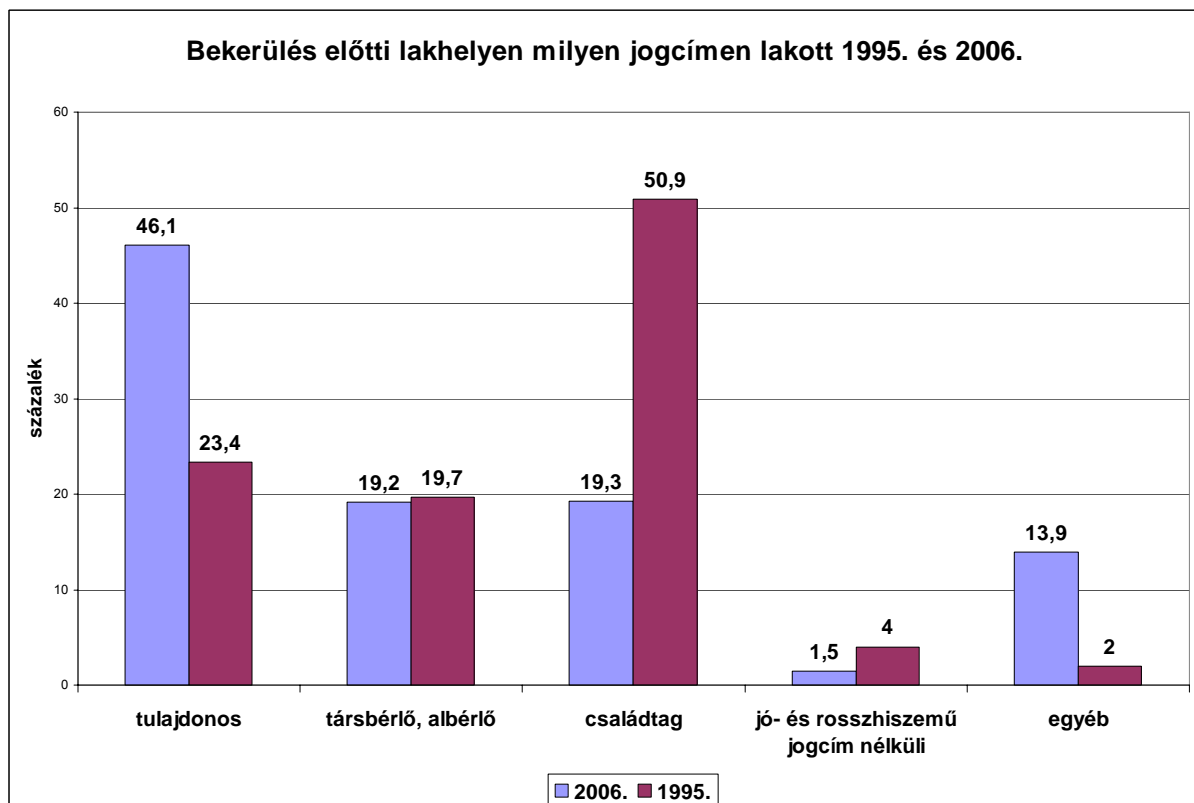
gyámügyet; 1 fő otthonteremtési támogatásra számít, 1 fő pedig a rokkantnyugdíjra való jogosultságát nevezi meg.

A segítség, támogatás területén tehát akad tennivaló bőven.

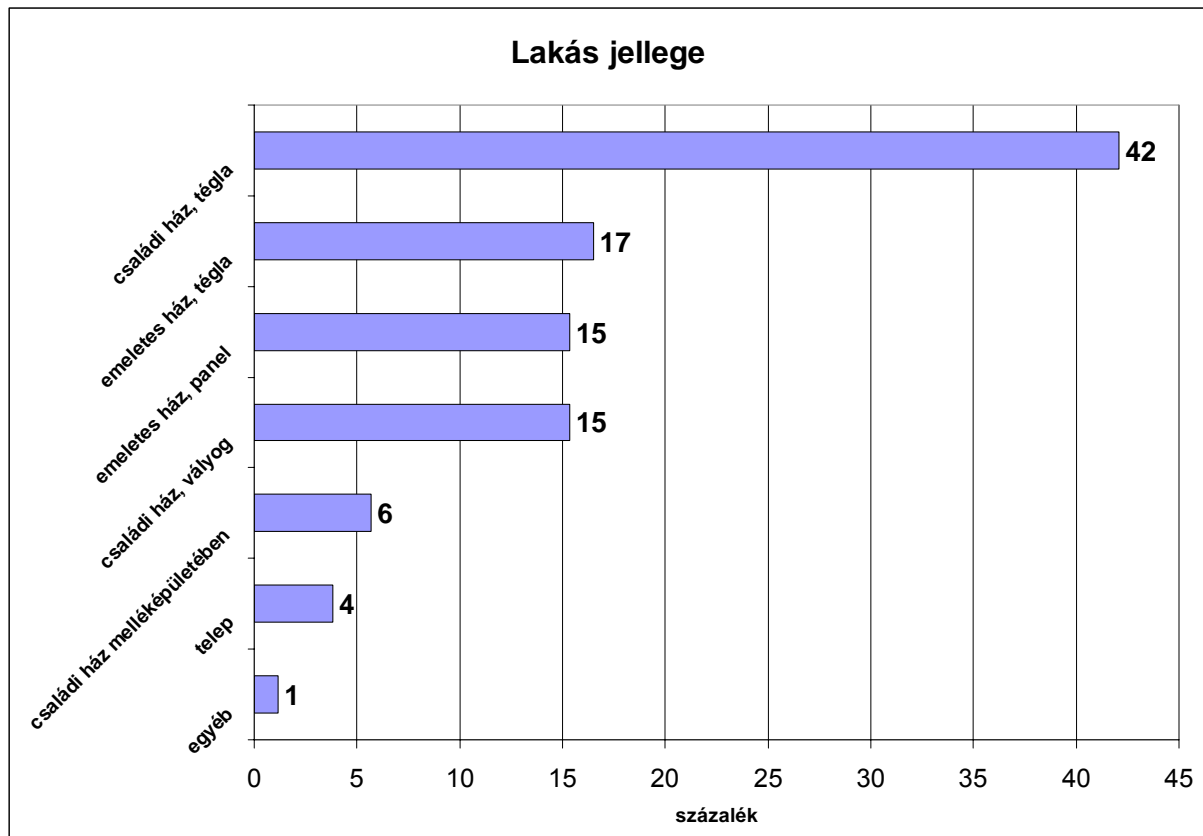
Lakhatás, lakáshelyzet. A biztos lakhatás mint (re)integrációs esély

Míg a fogvatartás alatt a hozzátartozókkal történő kapcsolattartás jelenti a fő megoldandó kérdést, addig a szabadulás után a lakhatás kérdése kapja a legnagyobb hangsúlyt – talán még a munkakeresést is megelőzve. A kérdőíves adatokat összehasonlítva az 1995-ös adatokkal, nagy eltérés mutatkozik a lakhatás jogcíme körül a családtag/tulajdonos dimenziók mentén. Erre két magyarázat adódik: egyrészt feltételezhetően megfigyelhető a jelenlegi kutatásban bizonyos fokú torzítás, többen vallották magukat tulajdonosnak olyanok is, akiknek erre – bizonyos demográfiai és szociális mutatókból következően – viszonylag kevés esélyük van: ide elsősorban a fiatalok soroljuk. Másrészt viszont az eltelt tizenegy évben megnőtt a lehetősége a lakáshoz jutásnak, tehát bizonyos felfelé történő elmozdulás reálisnak tűnik ebben a kategóriában, csupán a mértékkel kapcsolatban lehetnek kételyeink.

A másik magyarázat a két kutatás némileg eltérő kategóriarendszeréből adódhat. Az 1995-ös adatfelvételkor az önkormányzati lakás a felsorolásban nem szerepelt - 2006-ban ezek aránya közel 10 százalék volt -, ezért elképzelhető, hogy ez a csoport akkor elsősorban a családtag értéknél jelentkezett.

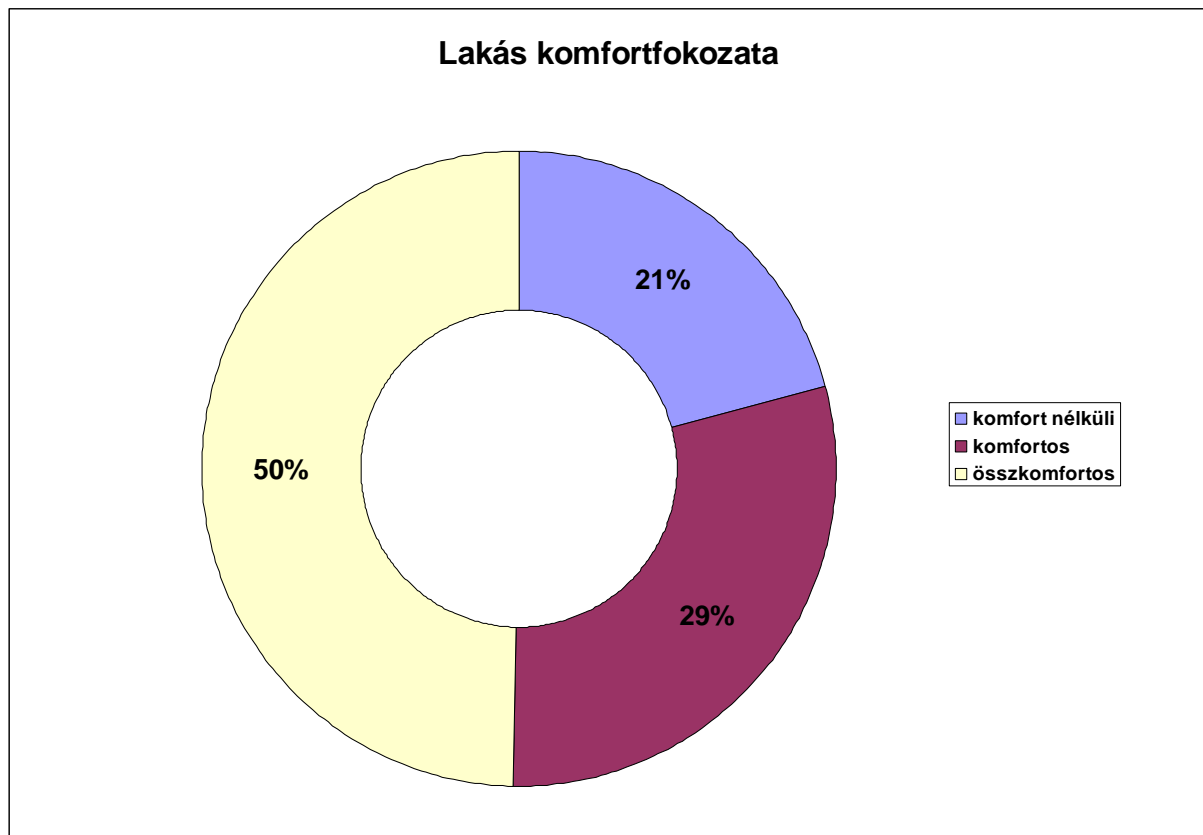
A lakás típusánál a téglából készült családi ház a leggyakoribb (aránya meghaladja a 40 százalékot), viszont jó indikátorai a kérdezettek szociális helyzetének a vályogból készült családi házak, a melléképületek és a telepek, melyek összes aránya eléri a 25 százalékot.

A jövedelemmel kapcsolatban már említettük a szubjektív szegénység kérdéskörét, azt, hogy saját helyzetüket másként élik meg a kérdezettek, mint az kívülről vélelmezhető. A lakás kérdésénél is előkerül ez a problematika. Kutatói szemmel négy kategóriához (vályog családi ház, melléképület, telep, panelház) negatív értékek tapadnak, ennek ellenére csak a fogvatartottak 12 százaléka véli úgy, hogy lakáskörülményei nagyon rosszak vagy átlag alattiak voltak. A közvélemény-kutatásokban minduntalan felmerülő „középre húzás” problémája talán ennél a kérdésnél jelent meg a legmarkánsabban: 56 százalék szerint lakása átlagos.

A lakás komfortfokozatára vonatkozó válaszokat is némi fenntartással kell kezelnünk. A válaszkategóriák definíciói – komfort nélküli, komfortos, összkomfortos - gyakran zavarba

ejtik a válaszadót. Ettől függetlenül a helyzet nem túl pozitív, amennyiben fenntartás nélkül elfogadjuk azt, hogy az összkomfortos lakások aránya alig 50 százalék.

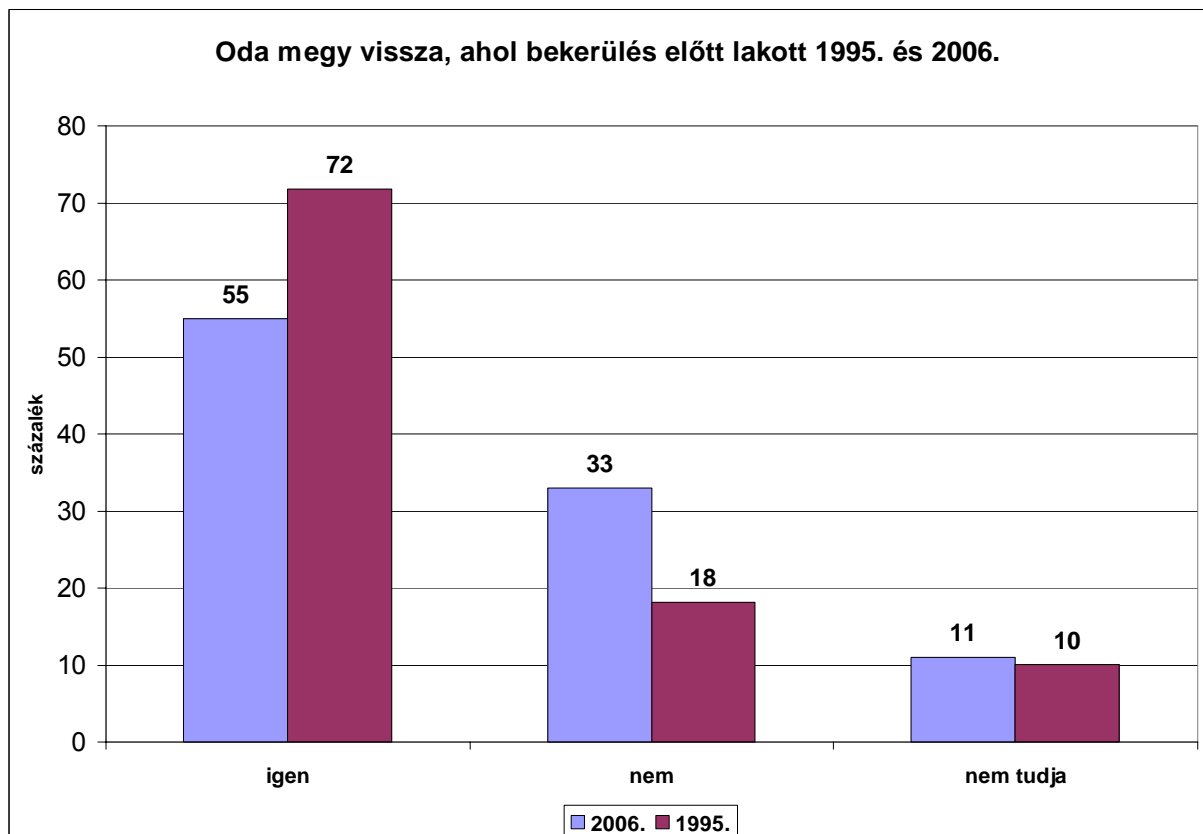
A kérdezettek 10 százaléka számolt be csupán arról, hogy egyedül, több mint ötödük azonban négyél több emberrel élt egy fedél alatt. Az egytől négy főig terjedő kategóriákban meglepően egyeztek az arányok (15 és 18 százalék között a négy csoportban). A fogvatartottak alig több mint fele válaszolta azt, hogy ugyanoda megy vissza, ahol bekerülése előtt lakott – ez az arány 1995-ben még hetven százalék felett volt. Az optimista válasz szerint a változás részint magyarázható a lakhatás könnyebbé válásával, de pesszimista válasz lehet az is, hogy a szabadulás pillanatában a fogvatartottak egy jelentős részének nincs hova mennie. Ez elsősorban a családi gyökerek és egyéb emberi/közösségi kapcsolatok meglazulásával magyarázható. Ha nincs család, nincs lakás. Ezt igazolják az interjúk során kapott válaszok: a fogvatartottak 67,4 százaléka (31 fő) mondta, hogy szüleinél fog lakni szabadulás után, 10,9 százalékuk (5 fő) pedig házastársához, élettársához megy szabadulása után (család összesen: 78,3 százalék). Tehát családi kapcsolatok nélkül marad a hajléktalanszálló, vagy a régi barátok, haverok, de sokkal inkább az előbbi, mivel az interjúk

során mindössze 1 fő említette, hogy lakásproblémái megoldása terén a régi barátokra számít. Ugyanakkor a fogvatartottak életük mélypontjának tekintik a hajléktalanszállókat, és mindent megtesznek annak érdekében, hogy azt elkerüljék:

„Ha nincs amúgy hova menniük az embereknek, sok esély nincs. Meg lehet nézni a visszaesőket. Esélyük sincs. Az albérlethez 3 hónap kaució kell, ha ki akar valaki venni. Gondolom, hajléktalanszállóra senki nem akar menni. Az mivel jobb, mint a börtön?” (SK4)

„Szerintem bárki inkább bűnözne, minthogy szociális intézménybe menjen, mert ott mástól függ, parancsolnak neki.” (GY5)

„Inkább a börtön.” (V5)

A fentiek ellenére a kérdezettek optimisták a lakhatás kérdésében: több mint hetven százalékuk válaszolta, hogy a szabadulás után ugyanolyanok, vagy jobbak lesznek lakáskörülményei, és csupán tizedük vélte azt, hogy a helyzet negatív irányba változik. Azok számára, akiknek lakhatása nem megoldott – jelenleg elméleti - lehetőségként kínálkozik a Nyugat-Európában már működő félutas ház, mint átmeneti lehetőség. Ezzel a kérdezettek 13 százaléka kívánna élni. Az elutasító válaszok döntő többsége mögött a börtönben szerzett emlékekhez, eseményekhez való kapcsolódás jelenik meg. Az egyéb okok leggyakoribb eleme a család segítsége vagy a lakhatás megoldottsága volt.

A félutas ház feladata olyan komplex szolgáltatás biztosítása, melyben a visszaesés megelőzésének négy alappillére (lakhatás, emberi kapcsolatok, munkaerő-piaci szolgáltatások, képzés/tanulás)⁵¹ együtt, szinergikusan jelentkezik, és amelyben a pszichoszociális támogatás és gondozás hangsúlyos szerepet kap. Olyan védett környezet, amelyben már önálló, döntéssel rendelkező, valódi jogokkal rendelkező szabad embereknek érezhetik magukat lakói/igénybe vevői.

Mint minden ilyen kezdeményezés esetében, fontos az alulról építkezés, a célcsoport igényeire történő gyors és rugalmas reakció. Ezért érdemes a célcsoport megkérdezése a félutas ház koncepciójának kialakításában. Fontos, milyen igényeik, szükségleteik merülnek fel, hol töltenének el hosszabb-rövidebb időt, milyen szolgáltatásokat és segítséget várnak.

A kutatási interjúkból kitűnik, hogy fogvatartottak és a szabadultak jól látják problémáikat, és az igényeiket is megfogalmazzák a témában:

K: Milyen lenne az ideális félutas ház? Miben kellene segítenie, milyen szolgáltatásokat kellene biztosítania?

„Apartman házas lenne. Nem csinálnék kollégium jellegűt, ha ténylegesen börtönösöknek készülné. Olyat csinálnék, ami az önállóságra nevelne. Akkor kapna pénzt valaki, ha dolgozna érte. Láttam olyasmit Németországban, hogy kutyákat képeztek ki a rabok, kertészkedtek, kosarat fontak. De önállóan éltek. Lennének persze keretek. Például, ami tök természetes dolog, hogy nem ihat alkoholt, nem fogyaszthat kábítószer. Betartani a munkaidőt. Ilyesmik. Válogatnék az alapján, hogy valaki visszaeső vagy sem. A visszaesőnek volt lehetősége.

⁵¹ Csáki Anikó-Mészáros Mercedes: Szociális munka a büntetés-végrehajtásban és az utógondozásban. Esély, 2005/2.

Mindenki saját maga tehet arról, hogy visszakerül-e. Az, hogy nem az én hibám, ez egy sablon duma.” (K5)

„Fontos lenne, hogy az emberek barátságosak legyenek. Egy idő után társaságba raknám, de biztosítanám neki azt, hogy egyedül tudjon lenni. Jöjjön bárki, mert mindenkinek kell adni egy lehetőséget, de fontos lenne látnom, hogy ez valóban fontos neki, hogy van motivációja. Természetesen szabnék feltételeket, mert erről szól az élet is. Pénzt csak akkor adnék, ha megdolgozna érte. Az elején biztos adnék valami támogatást (anyagi), de azokat is csak feltételekkel.” (K6)

„Fontos, hogy vissza lehessen vonulni. Segítsék az embert, hogy munkát tudjon találni. Fontos, hogy a kapcsolatait tudja ápolni, akár vele is lehessenek. Bár ehhez annyira nem értek. Én viszonylag rövid ideig engedném az otlétet. Maximum egy év, de inkább rövidebb.” (MN7)

„Megszűrném az embereket. Dolgozni kellene, hogy mindenki hozzá szokjon a munkához, amire vagy elszoktak a börtönben, vagy soha hozzá sem szoktak.”(MN6)

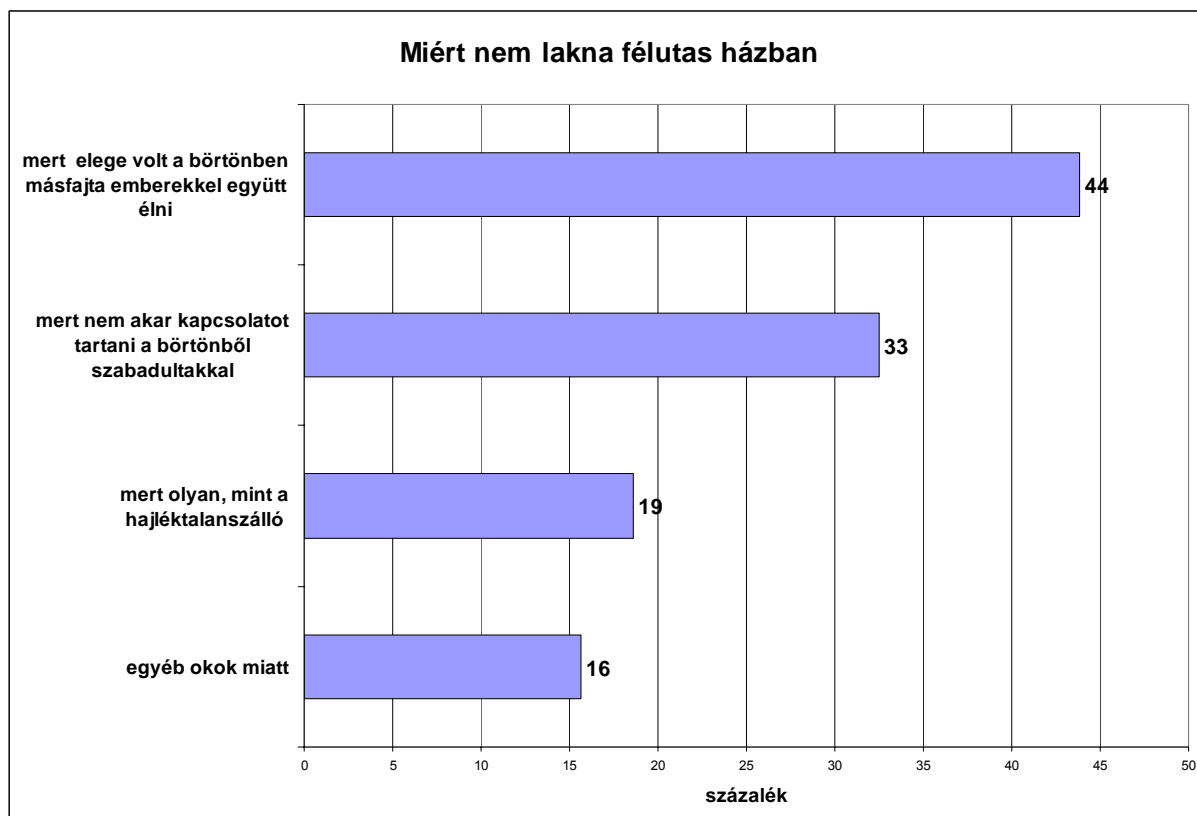
„Megtalálhassák magukat. Fontos, hogy nem gond az, hogy hol alszik. De ennél több kell. Munkahely, foglalkoztató hely. Mint itt, a börtönben. (De akkor ez miben fog különbözni a börtöntől? Hogyan tud segíteni a visszailleszkedésben?) Nem tudom, nem is véletlen talán, hogy így fogalmaztam... A szabadidőt azért szabadon tölthessék el. Szerintem az lenne a szerepe, hogy megtanítsa dolgozni, legyen hol aludni, segítsen a pénzkeresésben, a munkában és a továbbképzésben.” (SK5)

„Mindenképpen emberközpontúnak kell lennie, ez a legfontosabb.” (SZ3)

„Fontos, hogy jól meg tudják szűrni, hogy kinek érdemes segíteni, ki akar tényleg változni. Szerintem a szabadultak nagy részénél ez csak 'szöveg'. A legfontosabb, hogy emberként bánjanak velük, tudjanak rendesen fűrödni, normális körülmények legyenek és visszavárják őket oda. Ez biztos háttért nyújthat eleinte. Jó, ha segítenek elintézni a szabadultak papírjait

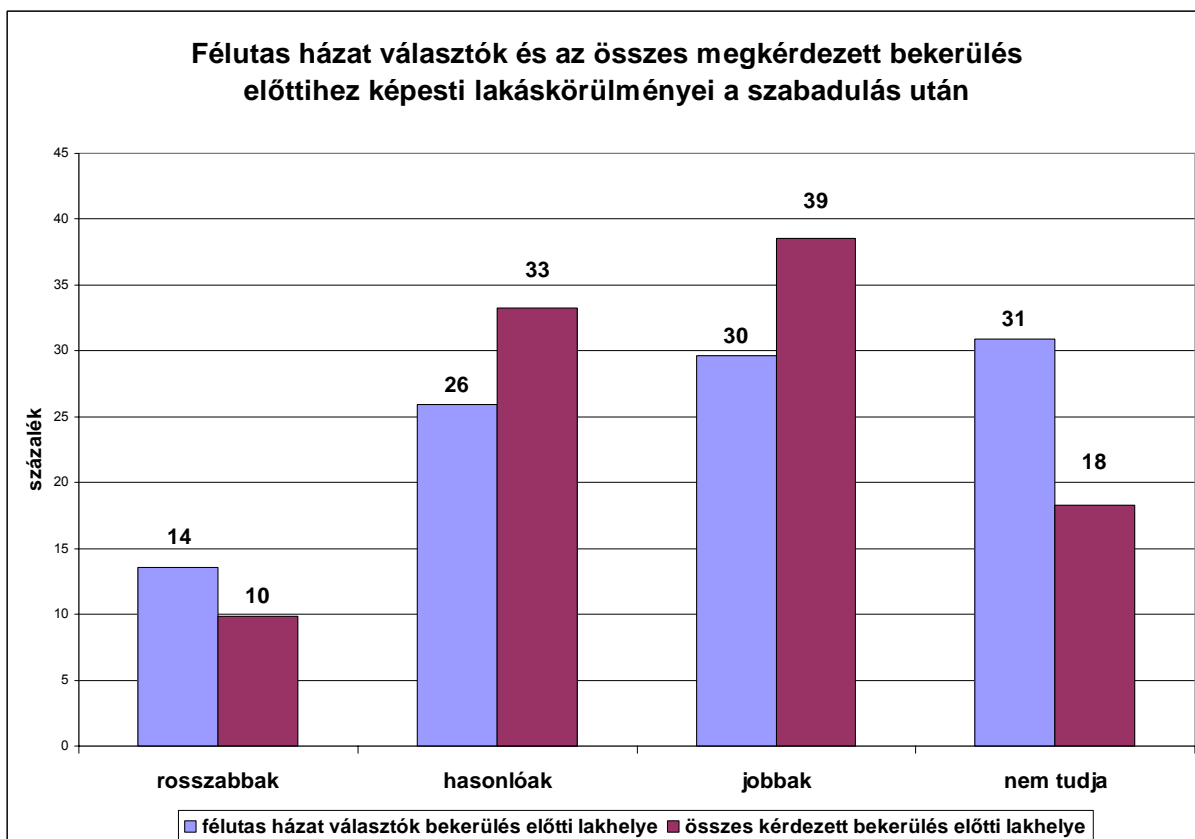
és olyan állapotba hozzák őket, hogy képesek legyenek jó benyomást kelteni egy állásinterjún.” (SZ1)

„Mindenképpen kellene szabályok, hiszen bentről jönnek és nincsenek belső korlátaik. Ezek lehetnek szigorúak is, de nem bántóak. Fontos, hogy a szabadultak tudjanak elszámolni a napjaikkal. Kéne heti egy nagycsoport, amelyen az összes bentlakó részt vesz, ahol megbeszélik, hogy kivel mi történt a héten, ha valami problémájuk van, azt meg tudják osztani a többiekkel. Nagy segítség lenne az elítéltek számára, ha segítenének nekik a munkakeresésben, esetleg a ház maga is biztosíthatna nekik munkát (pl. varroda, műhely vagy szabadult szakemberekből álló brigád). Meg kell tanítani őket bánni a pénzzel. Pl. jó, ha tudják, hogy mennyi a ház fenntartása, látják a számlákat és ennek alapján fizetnek térítési díjat. Nem szabad, hogy mindent készen kapjanak, tanuljanak önállóságot. Nem szabad őket kísérgetni. Jó lenne, ha egy szobában egy ember lakna és zárható legyen belülről a szoba ajtaja. Nem kell sok túl sok bútor. A közös mellékhelységeket ők maguk tartásuk tisztán. Mindenképpen egy önálló szervezetben kell gondolkodni. Valamivel motiválni kell őket a változásra, hogy ne hogy visszaessenek. Veszélyes, ha több volt bűnöző van együtt, egymást könnyen a rosszba viszik.” (SZ9)

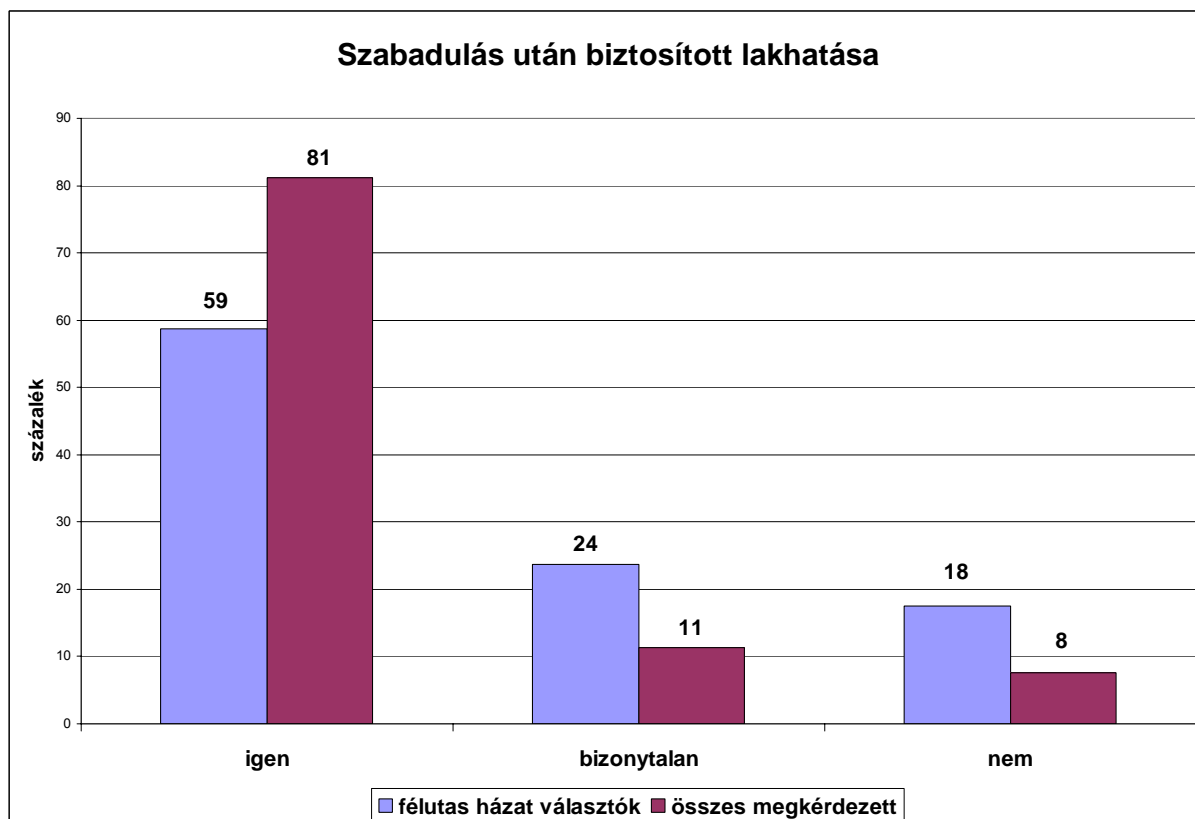

A kérdőíves feldolgozásban a félutas házat választók vizsgálata szerint a kérdésben a legelutasítóbbak a megyeszékhelyen lakók, míg a leginkább pozitívabban – vélhetően a legrosszabb lakáskörülményekkel rendelkező – tanyán lakók nyilatkoztak. A szabadulás utáni terv meglétére vonatkozó kérdésre határozott nemmel ugyanannyian válaszoltak, mint a teljes populációban, viszont itt kimutathatóan magasabb a bizonytalanok aránya – a teljes mintában 10 százalék, míg ez a félutas házat választók 17 százaléka.

A bekerülés előtti településtípus – mint objektív változó – kevésbé bír csoportképző jelleggel, azonban kiderül, hogy a félutas házat választók bizonytalanosága nem csupán a szabadulás utáni tervre vonatkozik, hanem – az előbbinél jóval nagyobb – mértékben a szabadulás utáni lakáskörülményekre is: a kérdésben bizonytalanok és pesszimisták aránya nagyobb, mint az összes fogvatartott között. A bizonytalanok aránya itt több mint másfélszer nagyobb, eléri az alcsoport közel harmadát és azok aránya is számottevően kisebb, akik legalább hasonlóan, vagy jobbnak gondolják a szabadulás utáni lehetőségeiket.

A már említett bizonytalanság megjelenik abban a kérdésben is, hogy ugyanoda megy-e vissza a kérdezett, ahol szabadulása előtt lakott: a bizonytalanok aránya kétszer akkora (20 százalék), az igennel válaszolók része is több mint 10 százalékkal alacsonyabb a teljes mintánál. A fentebb boncolgatott „puha” kérdések a félutas házat választók körében már jelezték a bizonytalanságot a szabadulás utáni időszakra, a „kemény” kérdés azonban – „Szabadulás után biztosított a lakhatása” – jóval pontosabb képet ad a mögöttes indokokról. Több mint 40 százalékuk (egyben a teljes hosszúidős fogvatartotti minta 5 százaléka) válaszolt nemmel, vagy volt bizonytalan, szemben az összes megkérdezettel, ahol több mint 80 százalékuk az igent választotta.

A félutas házat választóknak azonban nem csupán lakhatásuk tűnik kevésbé megoldhatónak a szabadulás után, hanem ez az a csoport, akiknek szociális helyzete is gyengébb, mint a többi fogvatartottnak. Amíg az összes kérdezett negyede válaszolta azt, hogy bekerülés előtti helyzete átlag alatti, addig a vizsgált almintában ez az arány eléri az 50 százalékot. Érdekes, hogy a vizsgálat szerint a bekerülés előtti helyzet – amibe a lakáskörülmények is beletartoznak – nem áll összefüggésben azzal, hogy valaki hány emberrel lakott egy fedél alatt. Tény ugyan, hogy a nagyszámú (négyél több lakótárs) valamivel nagyobb mértékben jellemző a félutas házat választókra, de az alcsoportokban statisztikailag jelentős eltérés nincsen. A kérdésben az iskolai végzettség sem szegregál: az arányok hasonlóak mindkét almintában.

Összegzésképpen elmondható, hogy a biztos lakhatási körülmények a (re)integrációs esélyt jelentősen növelik. Ez azonban szorosan összefügg a meglévő emberi/családi kapcsolatokkal, amelyek azonban a hosszúítéleteseknél jelentősen lazulnak, ill. gyakran eltűnnek. A szociális ellátórendszer a börtönből szabadultaknak a lakhatás megoldására kizárólag a hajléktalanszállót tudja felkínálni, amely egy kényszerközösségből érkező ember számára, valamint a szubkultúra véleménye szerint elutasítandó. A problémára megoldást jelenthetne a

félutas ház típusú intézmény, melynek célja és feladata, hogy a célcsoport – fogvatartásból szabadultak – társadalmi és munkaerő-piaci beilleszkedését segítse, azaz biztosítson számára lakhatási és munkalehetőséget, valamint egyéb pszichoszociális szolgáltatást, amely lehetővé teszi, hogy ezek az emberek speciális életproblémáikkal megküzdjenek, és elkerüljék a visszaesést. Azaz a félutas ház célja, hogy „kigondozza” a klienst, aki az elkövetkezendőkben a többségi társadalom érték- és normarendszerének figyelembe vételével éli és alakítja életét.⁵²

⁵² A félutas ház fogalma nem szerepel sem az 1993. évi III. tv. A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról (Szt.), sem az 1/2000 (I.7.) SZCSM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó szociális intézmények szakmai feladatairól és működésének feltételeiről című dokumentumokban.

Szabadulás után

„Az első pár hónapban dől el, hogy egy szabadult visszaesik-e vagy sem.” (SZ1)

Jelenlegi kutatásunk során 8 fő szabadult fiatallal készítettünk interjút (1 nő / 7 férfi), és 3 jelenleg fogva tartott, visszaeső fiatalt is megkérdeztünk a korábbi szabadulásukkal kapcsolatos élményeikről. Ezen interjúk mellett ugyanakkor felhasználjuk korábbi kutatásunk eredményeit is.⁵³

A 3 visszaeső fiatal kivételével az interjúalanyok már korábban is kapcsolatban álltak a Váltó-sáv Alapítvánnyal, többségében a gimnáziumi program keretén belül, így mintánkat több szempontból sem tekinthetjük reprezentatívnak. Egyrészt iskolai végzettség tekintetében térnek el az átlagtól, hisz mindannyian befejezték az általános iskolát, és többen közülük gimnáziumi tanulmányokat is folytatnak vagy már érettségi bizonyítványt is szereztek, másrészt az Alapítvánnyal való kapcsolatfelvétel és -megtartás sok esetben a többségi társadalom norma- és értékrendszerének követését vagy az arra való igyekezetet, azon való tépelődést is jelenti. Jelenlegi ismereteink szerint nem állíthatjuk azt, hogy minden szabadult fiatal, akivel az interjú készült, biztosan és teljes mértékben felhagyott korábbi kriminális életvezetésével, és értékrendszere stabil, de az biztos, hogy a többségi társadalom érték- és normarendszerével ismerkednek, és próbálják életüket e szerint élni, azaz egyikük sem mereven elutasító a legalitással szemben.

A fentiek figyelembevételével mégis fontosnak tarjuk a volt fogvatartottak szabadulás utáni életét, problémáit, nehézségeit ismertetni, hiszen némi információt mindenképp kaphatunk helyzetükről.

Azon kérdéseinkre, hogy szabadulás után milyen problémákkal találták magukat szembe, a legtöbben az anyagi gondokat, ill. ehhez kapcsolódva a pénz beosztásával kapcsolatos nehézségeket említették meg. Mint azt már korábban olvashattuk, a megkérdezettek 55 százaléka mondta azt, hogy gyűjt a szabadulás utáni időszakra. Ez a pénzmennyiség általában maximum néhány 10.000 Ft-ra rúg, amikor szabadulnak. Ha minden problémát nem is, de néhányat azért megold, csekély mértékben hozzájárul anyagi nehézségeik enyhítéséhez. Azon optimális esetben, ha a szabadultnak azonnal sikerül is munkába állnia, akkor is az első hónapban, az első fizetéséig megélhetését valamiből fedezni kell. Amennyiben nincsenek

⁵³ Csáki Anikó: Szemelvénygyűjtemény kriminális életvezetésű fiatalokkal készített interjúkból. Bp., 2002-2003. Váltó-sáv Alapítvány - Kézirat

mellette hozzátartozók, család, akire támaszkodhat, nagyon nehéz helyzetbe kerülhet az első időszakban, hónapokban.

A szabadulás utáni második legtöbbször szóba került nehézség, probléma, úgy tűnik, a tágabb vagy szűkebb környezetben, az emberekkel való interakciókban merül fel, ugyanis 3 fő (21,4 százalék - az összes említett problémák százalékában) magukat az embereket jelölte meg problémaforrásként. Volt olyan közülük, aki erre a kérdésre mást nem is említett meg, csak ezt az egy tényezőt.

„Akiben bíztam, arra nem számíthattam.” (BP2)

„Nagyon megváltozott 6 év alatt a világ. Elsősorban az emberek idegesítenek idekint. Például zavar az emberek stílusa és öltözködése.” (SZ2)

„Elsősorban az emberek okoztak problémát. Én odabent megváltoztam, másként látom a dolgokat, és nehéz volt elfogadnom, hogy az emberek menyire önzőek, pénzcentrikusak és nem foglalkoznak egymással.” (SZ8)

„Az első egy hét alatt meg akartam verni vagy húsz embert, mert olyan dolgokat engedtek meg maguknak, amiért agyonverték volna a börtönben. Pl. tisztelet mutatása a másik ember iránt, nem figyelnek a másik emberre. Nehéz volt megszokni, hogy itt mások a szabályok.” (SZ2)

Hasonló nehézség már a korábbi interjúkban is szóba került:

„K: ... és ezeken kívül volt valami, ami nehéz volt, probléma volt?”

V: Az emberek.

K: Velük mi van?

V: Veszélyesek.

K: Miért, mit csinálnak?

V: Az egyiknek az a baja... Hát nem tudom, egy csomó minden. Nincsenek önmagukkal kibékülve az emberek.

K: Úgy általában?

V: *Ez a rohanó világ. Rohan, hát rohanjon.*”⁵⁴

Érdekes, hogy a vártnál kevesebben, mindössze 2 fiatal említette meg a munkát - ennél a kérdésnél - problémaként. Talán azért, mert a többségüknek, az erre a kérdésre választ adók 60 százalékának, előbb vagy utóbb sikerült elhelyezkednie, és mindemellett az is kiderült, hogy a nem dolgozók közül egy főnek nem is állt szándékában mindezidáig dolgozni. A dolgozók közül ketten azon szerencsés helyzetben voltak, hogy már rögtön szabadulás után munkába állhattak, az egyik fiatal visszavette előző munkahelye, egy másik fiatal pedig a Váltó-sáv Alapítványnál helyezkedett el. Annak ellenére, hogy mindössze 2 fő emelte ki a problémáknál a munkahelyet, munkát, mindenképp leszögezhetjük, hogy a fogvatartottak ezen a területen (is) számos nehézséggel szembesülnek szabadulás után. Az alacsony iskolai végzettség, a hiányos munkaszocializáció mellett nagy problémát jelent az erkölcsi bizonyítvány hiánya is, melyet gyakran az alacsony iskolai végzettséggel betölthető állásokhoz (pl. eladó, takarító stb.) is kérnek a munkahelyek. A szabadultak sokszor kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek, jobb híján feketemunkát kénytelenek vállalni, mely révén ez az időszak társadalombiztosításukba nem számít bele, emellett munkavállalói jogaik sem érvényesülnek.

„Bejelentett munkám van, jelenleg próbaidős vagyok, ezért nem mehetek el szabadságra, és betegség miatt sem hiányozhatok. Sok konfliktusom van a munkahelyemen, többen belém kötöttek már, a főnököm is hol kirúgással, hol megveréssel fenyeget.” (SZ4)

„Nagyon sokára találtam rendes bejelentett munkát, eleinte alkalmi és feketemunkákból éltem. Kb. egy év után tudtam legális munkát szerezni.” (SZ9)

„Munkát találni így, hogy két év múlva tölteném ki az ítéletemet, és onnantól kezdve még tíz évig rajta van az erkölcsimen, hogy büntetve voltam, ez nagyon nagy akadály. Ez olyan nagy akadály, hogy a munkahelyek 95 százalékához kérik manapság, és nem mindegy... Még ha meg is kapom az erkölcsit, de én nem kaphatok erkölcsit, nekem eleve úgy van. Mert van olyan, aki kaphat, viszont benne van. És mindenhol az a feltétel, nem egyszerűen, hogy kell az

⁵⁴ Csáki Anikó: Szemelvénygyűjtemény kriminális életvezetésű fiatalokkal készített interjúkból. Bp., 2002-2003. Váltó-sáv Alapítvány - Kézirat

erkölcsi, hanem, hogy tiszta erkölcsi, ezt kikötik. Tehát, hogy makulátlan emberkérről legyen szó. És ez manapság nagyon fontos. Ez egy hatalmas, nem hogy egy fal, hanem előtte és mögötte is még egy árok. Azt azért megmászni... Szóval ez nevetséges, ha ezt én is csak hallanám, én is mosolyognék rajta. De azért így, hogy már túl vagyok néhány helyen, amit végigjártam, és mindenhol azt a választ kaptam... Volt, ahol úgy kezdtek: hát, igen erkölcsi. És akkor utána mondták a többit, és én mondtam, hogy jó, akkor ne is folytassa... És volt bizony olyan hely, ahol felhívták a cégnek a tulajdonosát, hogy nem lehetne-e eltérni ettől ebben az egy esetben? Tehát annyira úgy látta az ottani főnök, hogy én odavaló vagyok. Mert fiatal vagyok, energikus, látja, hogy nem vagyok tirpák, és ez fontos. De nem, ettől nem tekinthetnek el. Ez így elég nehéz.”⁵⁵

„K: És azóta is ott dolgozol?

V: Nem, az seggfej volt, eljöttem tőle, mindig falat kapartatott velem. Szóval ránézek valamire és tudom, hogy feleslegesen csináltatja meg, tehát egy halál jó mész falfelületet lekapartat, olyat, ami telibe van glettelve alatta, tehát le sem jön, meg le sem lehet robbantani róla, de biztonság kedvéért kaparjuk le róla, de az istennek nem jön le, de azért kaparjuk le... Erre nem vagyok kíváncsi. Azt otthagytam. Mondta, mindjárt megyünk el, jössz velünk, viszlek mázolni, jó, mondom. És most hova mész, megyek anyagot venni, mondom jó, menjél, ahogy elment, fölvettem a táskám, aztán elmentem.

K: És akkor többet nem mentél dolgozni?

V: Oda nem. Utána vettem megint egy újságot, megint elmentem, az is sikerült. De az már nem elsőre, hanem érdeklődtem, és kijegyzeteltem magamnak úgy 10-et, ahova már elvileg holnaptól mehetek dolgozni, nem telefonálgatok, tök felesleges, mert választok, hogy hova megyek... Na választottam egyet, ki volt írva, hogy csak jó szakember... Hiper-szuper csávók kellene. Fölhívom, hát akkor személyes találkozás, meg 2 hét próbaidő. Na ott dolgoztam, ez a főszer ez dm-ekre specializálódott, ilyeneket újtott föl, azok meg köztudottan... Letelt a próbaidőm, kaptam fehér munkaruhát, izét, mindent. Akkor vitt lakásokra és ott is dolgoztam. Aztán egyszer már ilyen huzatosabb idő volt, és kint álltam az ablakpárkányon, és mázoltam az ablakot... Arcüreggyulladás kaptam, kaptam a gyógyszereket, mondta az orvos – lázas is voltam, tiszta fekete volt az egész szemem -, hogy maradjak otthon, ne ugráljak, ne menjek

⁵⁵ Csáki Anikó: Szemelvénygyűjtemény kriminális életvezetésű fiatalokkal készített interjúkból. Bp., 2002-2003. Váltó-sáv Alapítvány - Kézirat

dolgozni, főleg huzatba ne menjek, hogyha azt akarom, hogy mindenféle tűszurkálás nélkül ez elmúljon, adott gyógyszereket – jó drága volt. Otthon fetrengtem, de ennek a csávónak betelefonáltam, hogy ez van, arcüreggyulladásom van stb., van orvosi leletem, röntgen meg minden, csontvázam, amit csak akar, viszem! Jó, persze, rakassam össze magam, majd jelentkeztem. Na, hát fölvettem valakit a helyemre, aztán vissza sem mentem utána. Jó, amivel lógott utána, azt odaadta, de mondta, hogy most nem tud munkát adni, hívjam vissza hétfőn. Visszahívtam hétfőn: most nem tudok neked mit mondani, hívjál vissza szerdán... Nem hívtam vissza szerdán, rácsörögtem, hogy ha majd lesz munka, egyszerűbb ha te telefonálsz, mint hogy én mindig telefonáljak neked, persze, igen úgy lesz minden... Na aztán elmentem egy másik helyre, az meg tök jó csávó, volt tanár, mindent tudományosan megmagyaráz... Szóval szeretek vele dolgozni is, tehát ezt kell mondjam, hogy szeretek vele dolgozni, de úgy különösebben nem halok meg ezért a szakmáért, hogy de jó, milyen szerencsés ember vagyok! Abszolút nincsen semmi alapod arra, hogy egy saját életet elkezdj, szóval ez a munka nekem most arra elég, hogy a nullán maradjak, ne menjek mínuszba. Szóval így ez örületes, ha belegondolok.”⁵⁶

A problémákat firtató kérdésre adott válaszok teljes egészében megfelelnek azokkal a válaszokkal, amit arra a kérdésre adtak a fiatalok, hogy milyen segítségre lett volna szükségük szabadulás után. Legtöbben, 4 fő, a pénzt, anyagiakat említette, 2 fő a munkát, és egy fiatal mondta azt, hogy nem volt egyáltalán segítségre szüksége.

Ha a lakhatás kérdéskörét vizsgáljuk, 10 válaszadóból 9 fő lakhatása megoldott volt szabadulás után, mind a 9 fő számíthatott családjára ezen a téren.

Ha általában, nem csak a lakhatást tekintve nézzük a segítségforrásokat, kire számíthattak, kihez fordulhattak szabadulás után, azt tapasztaljuk, hogy a segítő erőforrások terepe elég szűk körű, a családon kívül egy fő említette meg a barátokat, egy pedig az önkormányzatot. Egy fő válaszolta azt, hogy szabadulás után senki nem állt mellette. Ugyanakkor olyan fiatal is volt, aki azt mondta el, hogy ő szégyellt volna segítséget kérni, és hogy az ő véleménye szerint a legtöbb szabaduló így van ezzel.

⁵⁶ Az interjú 2003 februárjában készült. Az interjút Csáki Anikó készítette.

Az utógondozás és a pártfogó felügyelet

Az utógondozás és a pártfogó felügyelet a társadalom védelmének céljából, azonos megfontolásból ered: a szabadlábon lévő elkövetőnek a bűnismétlés megelőzése, a társadalomba beilleszkedése érdekében történő segítése. Mindkét intézmény olyan személyi kört céloz meg, amelynek előélete, vagyoni, jövedelmi viszonyai kedvezőtlenek, és így fennáll annak a veszélye, hogy bűncselekményt követnek el.

A pártfogó felügyelet a bűncselekményt elkövetők ellenőrzését, irányítását, a társadalomba beilleszkedésük segítését és támogatását szolgáló intézkedés. Magába foglalja tehát az intézkedések biztonsági, felügyeleti, valamint reszocializációs, segítő vonásait, tulajdonságait. A pártfogó felügyelet specifikuma, hogy mindig járulékos jellegű intézkedés, önállóan nem rendelhető el. A büntetések közül csak a szabadságvesztéshez, az intézkedések közül a próbára bocsátáshoz kapcsolódhat. Ezzel szemben az utógondozás kérhető, ill. igénybe vehető, „nem kötelező szolgáltatás”.

Az elítéltek utógondozásával a Bv. kódex IX. fejezete foglalkozik. 114/A.§ (1) kimondja: „*A büntetés-végrehajtási intézet megállapítja, hogy az elítélt a szabadulása után hol kíván letelepedni és rendszeresen munkát végezni; elősegíti, hogy az elítélt rendezze a szabadulása utáni letelepedésével és munkába állásával kapcsolatos ügyeit. A feladatok teljesítése érdekében a büntetés-végrehajtási intézet az elítéltet meghallgatja, szükség esetén megkeresi azt a pártfogó felügyelőt, akinek az illetékességi területén az elítélt letelepedni kíván, hogy nyújtson segítséget a letelepedéséhez és a munkába állásához, illetőleg a megkezdett tanulmányok folytatásához.*” Ez azt jelenti, hogy – bár a törvényi szabályozás a büntetés-végrehajtásnak is ad szerepet az utógondozásban -, a hivatásos pártfogóknak elméletileg nemcsak a pártfogó felügyelet alá helyezett szabadulókkal kellene foglalkozniuk, hanem minden – arra rászoruló – szabaduló elítélt utógondozásában részt kellene venniük. A valóság

természetesen ettől különbözik, hiszen a pártfogó felügyelők túlterheltségre hivatkozva és panaszkodva még a pártfogó felügyelet alatt állók ellátására is nehezen képesek.

A 115. § (1) bekezdése értelmében: *„Ha a szabadságvesztésből szabadult személynek nincs megfelelő munkahelye és szállása, elő kell segíteni az olyan munkáltatónál való elhelyezkedését, amely szállást is nyújt, és a büntetés-végrehajtási szervekkel, valamint a pártfogó felügyelővel együttműködve szervezeten támogatja a szabadságvesztésből szabadult személyek beilleszkedését a társadalomba. /.../ A szabadságvesztésből szabadult személyek szállásával és munkába állásával kapcsolatban a büntetés-végrehajtási szervek és a pártfogó felügyelők rendszeresen kapcsolatban állnak az ezek megoldására szakosodott szociális, karitatív és öntevékeny szervezetekkel.”* Azaz a törvényi rendelkezés együttműködést, közös munkát ír elő az utógondozásban a büntetés-végrehajtás, a pártfogó felügyelet és a civil szervezetek számára. Ez azonban nem valósul meg, az egyes szervek/szervezetek széttagoltan, és ezért kevésbé hatékonyan végzik/látják el könnyűnek nem mondható feladatukat.

A pártfogói felügyelet elrendelése, azaz a feltételes szabadlábra helyezés gyakorlatilag azt jelenti, hogy a megadott időszakban már hazaengedték a fogvatartottat („szabadult”), de nem szabad elfelejteni, hogy ilyenkor még a kiszabott büntetés hatálya alatt áll, azaz büntetése még tart a feltételes lejártáig.

Feltételes szabadlábra helyezés esetén a bv. bíró elrendelheti a pártfogó felügyeletet. Ez függ a bűncselekménytől, a szabadságvesztéses büntetés időtartamától (mennyi időt töltött börtönben), a szociális és a családi körülményektől, továbbá attól, hogy első büntényes vagy visszaeső az illető, illetve hogy milyen magatartást tanúsított a börtönben.

A pártfogó felügyeletet lényege: ⁵⁷

- a kontroll, azaz ellenőrzés: a pártfogó ellenőrzi, hogy az általa megszabott magatartási szabályokat a pártfogolt betartja-e illetve végrehajtja-e, folytatja-e előző életmódját - bűnözik-e vagy sem, rendezett-e az életvitele vagy sem stb.

⁵⁷ Gyakorló pártfogó felügyelők segítségével történt a megfogalmazás. Látható, hogy lényegesen „óvatosabban, árnyaltabban” történt a leírás, mint azt a törvényi szabályozásból látható. Azaz a pártfogó felügyelet nem tud és nem is akar mindenféle szociális problémát felvállalni és megoldani.

- és a segítség, azaz iránymutatás, hogy különböző problémáival (pl. munkahelykeresés, iskolakeresés stb.) hová fordulhat szakszerű segítségért a pártfogó felügyelet alatt álló.

Ha a bv. bíró elrendeli a pártfogó felügyeletet, az kötelező érvényű. Ezért, ha valaki ezen köteletségének (pl. rendszeres megjelenés a megbeszélte időpontokban a pártfogó felügyelőnél) nem tesz eleget, indokolt esetben a pártfogó felügyelő akár javasolhatja az ügyészségnek, hogy az illető visszakapja és letöltse a fennmaradó ítéletét. Ilyenkor az ügyészség mérlegeli, hogy megalapozott-e a pártfogó felügyelő javaslata, s ha annak találja, akkor vádemelési javaslattal továbbküldi a pártfogolt ügyét a bv. bíró elé, aki a végleges döntést kimondja.

Ha valaki a feltételes alatt újabb bűncselekményt követ el, visszakerülhet a börtönbe.

Jó tudni, hogy ha valakinek a feltételese kevesebb, mint egy év, akkor is egy évig lesz pártfogó felügyelője, mert a törvény minimum egy év pártfogói felügyelete ír elő. Tehát például ha valakinek a feltételes szabaddal bocsátása 2 hónap, akkor is egy évig kell a pártfogó felügyelőhöz járnia.

Az interjúkból az derül ki, hogy eléggé általános ismeretekkel rendelkeznek az elítéltek a pártfogói munkával kapcsolatban. Ugyanakkor feltételezik, hogy a számukra talán legfontosabbakban – lakhatás és munkahely – segítséget kaphatnak tőle. Emellett azonban úgy érzékelik, hogy a pártfogók kontrollt, felügyeletet gyakorolnak, ezért elsősorban hatóságként, és nem segítő erőforrásként jelennek meg az interjúrészekben.

„A pártfogó feladata: segítenie kellene az elhelyezkedésben, lakhelyet találni. A pártfogók visszarakathatják ide az embert elég könnyen.” (GY1)

„Tudom, hogy van valami pártfogó, de én nem hallottam róla jókat. Nagyon nem segít ő semmiben. Én ezeket a visszajelzéseket kaptam. Feladata az lenne, hogy segítse azokat, akik szabadulnak, hogy el tudjanak helyezkedni, munkát találni nekik. Más dolga szerintem nincs. Meg hogy ellenőrizze az embert, hogy mi a helyzet.” (K4)

„Összetett dolga van, elsősorban az ellenőrzés, másodsorban a segítség, ha tud. (Miben tud?) Munkahely, esetleg elhelyezésben, lakhatás.” (SK3)

„Mi a feladata a pártfogónak? Nem tudom igazából, gondolom, munkahelykeresés. Egyébként a pártfogók feladata sokkal inkább kimerül a felügyeletben, az ellenőrzésben, ebben biztos vagyok. Sokkal inkább hatóság.” (SK4)

„Szerintem nem segít semmiben, csak ellenőrzi, hogy nem bűnözök vagy ilyesmi.” (MN8)

„A pártfogót úgy képzelem el, hogy gonosz lesz, aki akadályozni fogja a kinti életemet. Pl. én munkaellenes vagyok, de ő biztos, hogy kitalál nekem valami munkát. Néha ezért úgy érzem, a kedvezmény hátrány: kint is, bent is. Nem jelentkezem utógondozásra, hiszen még gondozás sincs, hogy lenne akkor utógondozás!” (BP3)

„A pártfogó feladata: lelki támasz, eligazít, munkát, lakhelyet keres, szociális támogatást nyújt.” (BP4)

„Munkaadás, munkakeresés, megjelenés nála hetente-havonta, tudjon rólam, hogy ne bűnözök, a jó útra tereljen... Biztos behívat magához, munkát keres nekem, beszélget velem.” (MN5)

„Segít az ügyeimben, együtt intézkedik velem, a pártomat fogja, hiszen ezért pártfogó, álljon ki mellettem, kerítsen nekem munkát, természetesen olyat, ami megfelelő számomra, ha nem tud, hagyjon békén, ne zaklasson. Ha van problémám, tudjak hozzá fordulni, hiszen ő van olyan szervezetekkel kapcsolatban, akik tudnak segíteni rajtam.” (SÁ1)

„Remélem, nem lesz pártfogóm. Visszaülleszkedés: mindez csak blabla, blabla, semmire sem jó, egyébként meg csak kötekedik.” (SÁ2)

„Nem lesz pártfogóm, mert kitöltve szabadulok. A pártfogó feladata, hogy kiad utasításokat, hogy járjak el dolgozni, munkát intézzek, bajba ne kerüljek... bármi dolgot kell jelezni neki, járni kell hozzá.” (V3)

„Jelentkezni kell, ha már egyszer nem megyek el, visszahozattat, munkát keres vagy saját magamnak kell keresni, de dolgozni mindenféleképpen kell.” (V4)

A teljesség kedvéért: azok, akiknek már volt vagy van pártfogójuk, sokkal pozitívabban nyilatkoznak róluk ill. a kettőjük közötti kapcsolatáról, bár kétségtelen, hogy jelentős segítséget ebben az esetben sem kaptak.

„Igen, van pártfogóm másfél évig. Normálisnak tartom, segítséget még nem kértem tőle. Kéthavonta kell mennem hozzá.” (SZ2)

„Hamarosan lejár a pártfogói felügyelet időtartama. Az első időkben „döcögött” a kapcsolat, most már egész jó viszony alakult ki köztünk. Segítséget sosem kértem tőle, végigbeszélünk bizonyos dolgokat. Az elején kéthetente kellett járnom hozzá, aztán havonta, most már csak kéthavonta megyek”. (SZ3)

„Hamarosan lejár a pártfogói felügyelet időtartama. Háromhavonta kell mennem a pártfogóhoz, jó köztünk a viszony, segítséget nem kértem tőle.” (SZ8)

„Két évig volt pártfogóm, jó volt a kapcsolatunk. Többször segített nekem, elintézte az egyszeri ötezer forintos támogatást, valamint, ha nem volt pénzem, megengedte, hogy mikor X-n jár, akkor találkozunk. Kedves volt és segítőkész, de nem voltak eszközei. Azt is elintézte, hogy ne zaklassanak a rendőrök. Eleinte havonta, majd két-háromhavonta találkoztunk.” (SZ9)

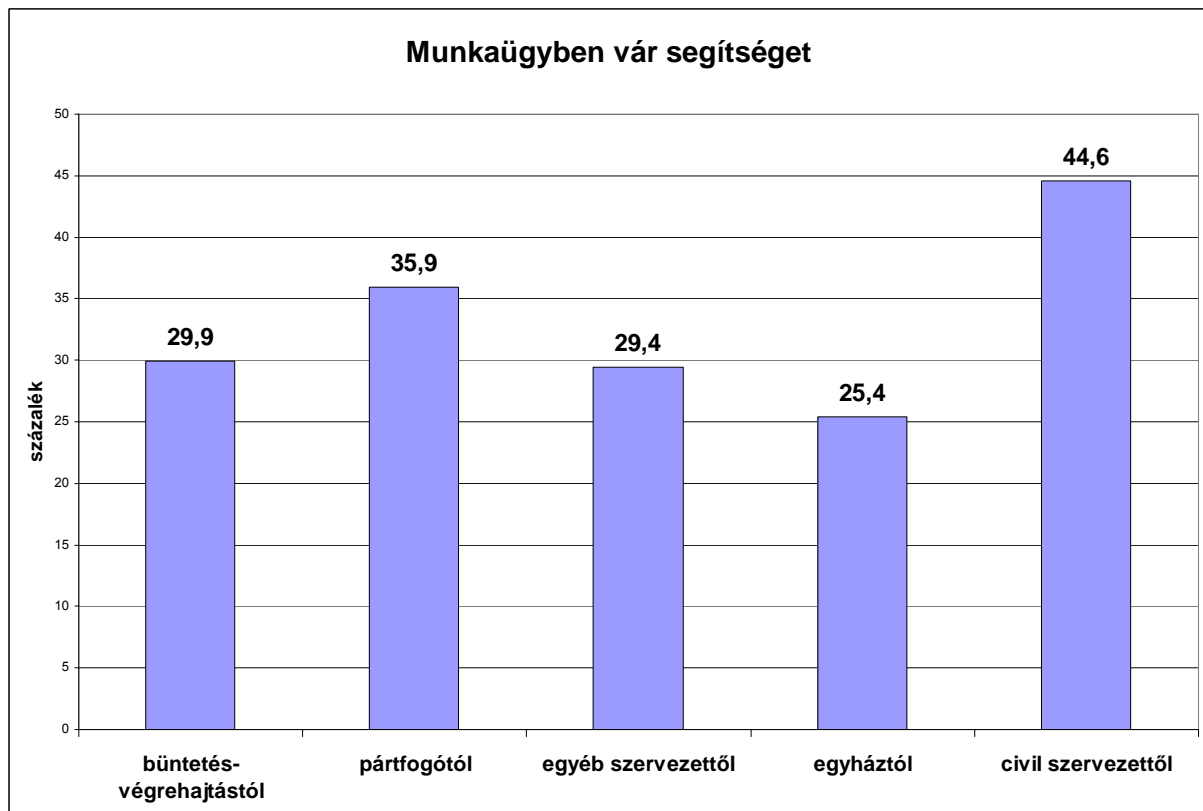
„Nekem már volt pártfogóm, és segített munkát keresni. Azért a 10 percért igazán megérte bemenni hozzá havonta.” (SZE2)

„Be kellett hozzá mennem, beszélgettünk, segített iskolát keresni.” (V5)

„Már volt pártfogóm: igazodni kell hozzá, havi 1 levélírást kért, nem szereti, ha bűnözünk, segítőkész volt. Jónak tartom, hogy van.” (GY4)

Ugyanakkor az interjúrészletekből is kiderül, milyen gyakorisággal vagy inkább „gyakoriatlansággal” találkozik pártfogó és pártfogoltja (2-3 havonta!). Véleményünk szerint ilyen ritka időközökben való találkozás még az életvitel ellenőrzését is nagyon nehézkessé teszi, nemhogy a hatékony segítségnyújtást!

A 48 válaszoló interjúalanyunk közül egyetlen egy sem volt tisztában azzal, hogy jelentkezhet utógondozásra. De nem is tartanak rá igényt, állították. Csupán egy fő volt, aki kérni fog utógondozást, 1 fő pedig bizonytalan volt. Ezek az adatok egyáltalán nem megnyugtatóak.

A kérdőíves feldolgozásból egyenesen az állapítható meg, hogy a fogvatartottak a pártfogót ma még nem segítségforrásnak, hanem a büntetésre emlékeztető, felesleges koloncnak tartják – a szabadulás után mindenképp. Mind a fogvatartás alatt, mind a szabadulás után a fogvatartott mindent maga mögött akar hagyni, ami a börtönre emlékezteti – ez a kérdés a félutas házakkal kapcsolatos reakciókban jelentkezik újra -, ezért némileg érthető, hogy – a pártfogó mellett – a szabadulás utáni utógondozásnak sem magas a kértettek között a népszerűsége. 70 százalékuk egyértelmű nemmel válaszolt arra a kérdésre, hogy jelentkezik-e utógondozásra, bár az is igaz, hogy 14 százalékuk még nem is hallott a lehetőségről.

Összegzésképpen elmondható, hogy mind a gondozás, mind pedig az utógondozás problematikus terület a hosszútávú fogvatartottak esetében.

A társadalmi beilleszkedés segítése

„A szabadságvesztés végrehajtásának célja az, hogy e törvényben meghatározott joghátrány érvényesítése során elősegítse az elítéltnak a szabadulása után a társadalomba történő beilleszkedését, és azt, hogy tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől.”⁵⁸ Azaz törvényi szinten hangsúlyos célja és feladata a büntetés-végrehajtásnak – börtönnek – a társadalmi beilleszkedés támogatása. A célcsoport azonban a mindennapi gyakorlat szintjén nem érzi ezt az elvet. Interjúalanyaink 66 százaléka nyilatkozott úgy, hogy a börtön nem segíti társadalmi beilleszkedését, csupán 11,3 százalék szerint igen, míg a maradék 22,6 százalék szerint is-is: van, amiben igen, van, amiben pedig kifejezetten hátráltat.

Azok közül, akik igennel válaszoltak kérdésünkre (*Mit gondol arról, a börtön segíti-e a társadalomba való beilleszkedést? Miért, hogyan?*), többen illuzórikus elképzeléseket fogalmaztak meg. Kétségtelen azonban, hogy a kapcsolattartás és a képzés is megjelent a válaszokban mint (re)integrációs esély:

„*Akik itt tanfolyamot végeznek, azoknak munkát biztosítanak majd kinn, oda mehetnek majd dolgozni.*” (SK3)

„*Igen, segít. Úgy tudom, hogy adnak 1000 Ft-ot szabaduláskor. Meg segít majd a pártfogó is.*” (V1)

„*Segít valamit. Talán ezekkel a szabályzatokkal, meg hogy dolgozni kellett járni, spórolni, a kényszerközösség megtanít viselkedni.*” (BP6)

„*Igen. Segítik a kapcsolattartást és ez szerintem nagyon fontos. Például lehetőség van időnként hazamenni.*” (K6)

„*Igen, lehet bent szakmát tanulni, pl. számítógépes meg szakkörre járni.*” (V6)

A nemmel válaszolók közül többen említik, hogy a kapcsolattartás megvalósulása problematikus, családi kapcsolataik ezáltal meglazulnak. Többen sérelmezik, hogy az első

⁵⁸ Bv. kódex 19.§. 1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról

büntényeseket és a visszaesőket nem kezelik külön semmilyen szinten sem. Személyes törődés és bánásmód nincs, az emberek elvesztik önállóságukat, egyedüli cél a büntetés „zökkenőmentes” letöltése.

„Nem, a börtön csak butítja az embereket. Elfelejtene a pénzzel bánni, már nem is tudja, milyen értéket képvisel, nem képesek elintézni valamilyen hivatalos ügyet önállóan. Ott nincs vízdíj, fűtés, ruházkodás, tisztálkodási szerek, az emberek elvesztik az önállóságukat. Nem tudnak beszélgetni se normálisan. (SZ9)

„Ott valójában nagyon megaláznak emberi mivoltodban. Így nem változik meg az ember.” (SZ1)

„Nem. Ilyen téren a börtönben nem csinálnak semmit. A cél, hogy az elítélt letöltse az ítéletét, menjen haza, és kész.” (SK6)

„Ez bonyolult kérdés, ha a saját példámból indulok ki, akkor nem. Bennem van eltökéltség, optimizmus, ha ez nem lenne, nem adna a börtön semmi pluszt. Mindenhol azt szajkózzák, hogy a számítógépes szakma, a különböző képzések, oktatás stb., mennyire segít... Biztos így lenne, de egyelőre ezek mind pusztán időtöltések. Jó lenne, ha ugyanolyan követelmények lennének itt is, mint kint. (És a személyzet?) A nevelők, a felügyelet nem törődnek az emberrel személyesen, csak nagyban... Én főleg első büntényesekkel beszélgetek, bennünket pl. egyáltalán nem segít a börtön. Mert az első büntényeseket teljesen külön kéne kezelni, hiszen számukra van igazán két út: vagy visszaesők lesznek, vagy visszailleszkednek. Nagyobb súlyt kellene arra fektetni, hogy visszailleszkedjünk, ezt tényleg kellene segíteni.” (SK5)

„Nem. Miért segítene? Semmi köze hozzá, hogy mi lesz velem akkor, amikor szabadulok. A börtönben az emberek nem javulnak, csak rosszabbodnak. Úgy egészségileg, mint lelkileg.” (SÁ1)

„Pont az ellenkezőjét csinálja. Aki ide bekerül első büntényes nagytételként, mire kimegy, rájön, hogy visszailleszkedni nehezebb, a sok pénz számára az igazi út.” (SÁ2)

„Erre nem alkalmas ez a rendszer. A társadalomba csak úgy lehet beilleszkedni, ha vannak külső, napi kapcsolatok. Pl. külső munkahelyek. Mert ha van is külső munkahely, akkor pl. az

elítéltek hideg élelmet kapnak. Miért nem lehet megcsinálni, hogy megkapják a kajapénzt, és akkor bemegy a boltba, és vesz magának ennivalót, azt, amit akar. Emellett rájön, mi mennyibe kerül, vásárol, és megtanul a pénzzel bánni. Rengeteg ilyen dolog lenne, piciny dolgok, amivel lehetne segíteni, de most nincs, ezért nem tudnak beilleszkedni az emberek.” (MN6)

„A börtön nem segíti a társadalmi visszailleszkedést, hanem rontja. Aki nem volt bűnöző, az lesz, kitanulja a szakmát. A börtönnek nincs nevelő hatása, csak elvadít.” (BP3)

„Hát itt nem segít semmit sem a börtön. Nem megyünk semmilyen terápián sem keresztül, ami segítene, hogy majd jobban illeszkedjünk be a társadalomba. Ki van zárva.” (GY5)

„Nem. Csak bűnözőt csinál az emberből. Az otthoni kapcsolatok megszakadnak, akik bent vannak, nagyon eltávolodnak a valóságtól.” (V2)

Az is-issel válaszolók (segít is meg nem is) próbáltak reális képet formálni, és minden tényezőt számba venni. Ugyanakkor itt is megjelenik a börtön elrettentő hatása, az elriasztás, és nem a viselkedés és a gondolkodás tényleges változása:

„Kisítéleteknél igen, nagynál nem. (Kisítéleteseknél miért és nagynál miért nem?) A kisítéletesek elgondolkoznak, elriasztó hatása lehet a börtönnek. Elgondolkozik, hogy megváltoztassa-e az életvitelét. Az elriasztás a körülmények, a megalázás miatt van. Csak a családi segítségre lehet számítani. Anyámra pl. 100 százalékosan lehet támaszkodni, nem tol el magától soha. Talán a személyiség megváltozik a börtönben. Én még a családomat is képes vagyok eldobni, ha kell, pl. anyámmal 3 hónapig nem tartottam kapcsolatot, mert olyanba szólt bele, amibe nem kellett volna.” (GY3)

„Valamilyen szinten igen. Lelkileg erősebb lesz itt az ember, felvilágosultabbá válik, feltalálja magát. De kiesik a kinti életritmusból. (Mit jelent az, hogy felvilágosultabbá válik?) Tisztába lesz a tettek következményeivel. (Te tisztában lettél a tettek következményeivel? Hiszen azt mondtad, hogy nem a bűncselekmény elkövetését, a tettet bántad meg, hanem ott hibáztál, hogy visszamentél a helyszínre.) Igen. (Mosolyog, nincs válasz.) Jobban átgondolva, a börtönnek inkább negatív a hatása, ez elsősorban az emberek, elítéltek egymáshoz való viszonyában nyilvánul meg. Sok a gyűlölködés, a rosszindulat. Miután az emberek itt el

vannak nyomva, ez agressziót szül, aki teheti, uralkodik a másikon. Persze minden a gondolkodáson múlik. Én inkább felkarolom a zárkatársaimat. Nálunk nincs csicskáztatás, nincs kényszer, mindenki ugyanúgy csinál mindent, takarítás stb. Én is. Minden az elfogadáson múlik. Ha van valami gond, akkor megbeszéljük. Nem cél egymás életének megnehezítése.” (BP4)

„Arra a segítségre, amire igazán szükség lenne - anyagiak -, azt nem kapjuk meg. Gondolkodásban sem kapunk segítséget, hogy más ember legyek kint. Igaz, van tanulási lehetőség.” (MN1)

„Azzal, hogy adnak lehetőséget a tanulásra, azzal igen, de mással nem. Letelik az ítélet, és utána egyszerűen kiraknak!” (SK2)

„Megint csak magamról tudom mondani, szerintem igen. Nekünk itt vannak ezek a foglalkozások, mindig azért elmondják, hogy mi van kint, még ha nem is arról van szó. A drogprevenációs körletre járnak be civilek, és több programunk van, mint más körletnek. (A börtön megakadályozza-e a visszaesést?) Nem. Ugyanolyan marad az ember, csak maximum, akinek van egy kis esze, átlátja, hogy a következmények miatt - visszakerülünk stb. - nem érdemes. Aki már egyszer bent volt, megszokta, az tudja, milyen, annyira már nem fél tőle. Engem speciel a büntetőjogi felelősség tart vissza, de nem változtam meg.” (K1)

„Valahol segíti, az iskolák, hogy lehet járni. Az általános iskolát is ki lehet járni, a szakmunkást is. Ennyiben segítik. Ezeket a lehetőségeket jónak találom. (És ezen kívül?) Szerintem nem. Sokan azt hiszik, hogy ha bekerül, akkor majd meg fog változni. De nagyon sok emberrel beszélgettem, semmi. Rosszabb lesz, mint volt. Itt benn a rosszat tanulja. Csak a rosszat tanulják, teljesen kifordul önmagából, idegbeteg lesz. Kimegy, és jön vissza. Sokan azt hiszik, hogy majd a börtönben meg fog változni. Biztos, hogy nem. Nagyon ritka az, aki megváltozik. Én magam közéjük sorolom, idáig.” (K4)

Az interjúvázlat záró kérdése a következő volt: *Mi a véleménye arról, hogyan lehetne segíteni/támogatni a hozzá hasonló sorsúakat?* Az 51 válaszadó mindegyike megemlítette a szociális körülmények javítását, ezen belül is különös hangsúlyt fektetve a következőkre: munka biztosítása ill. a munka lehetősége, lakhatás támogatása és lehetősége, tanulás/képzés biztosítása, ill. a megfelelő anyagi háttér – pénz – megléte. Felmerült az erkölcsi bizonyítvány

mint akadályozó tényező, ennek eltörlése vagy csak bizonyos munkakörökben történő megjelenése. Emellett azonban megjelentek olyan, „nem megfogható” tényezők, mint pl.

- rehabilitáció, csoportterápiák
- mentális felkészítése a szabadulóknak
- szabadulás utáni lehetőségek feltárása
- beszélgetések biztosítása már a börtönön belül
- ezáltal (is) a gondolkodásmód megváltoztatása
- bizalom, megértés, elfogadás, nyíltság, őszinteség, előítéletmentesség, kölcsönös alkalmazkodás
- személyre szabott ill. személy- és élethelyzetfüggő segítségnyújtás
- mentálhigiénés foglalkozások biztosítása
- folyamatos inspiráció a változásra
- apróbb életfeladatok gyakoroltatása
- társadalmi szemléletváltás elindítása.

„Már bent el kellene kezdeni a segítséget, támogatást. Mindenkinek kellene kapnia egy rendes szabadulási összeget, amivel az első hónap nehézségét megoldanánk. Rendes fizetést kellene kapni a benti munkáért, és akkor abból már lehetne félrerakni a szabadulásra. Ez egy 5 éves munka alatt már elképzelhető lenne, így a szabadulás után legalább a lakhatás megoldódna.”
(BP3)

„Csakis személyre szabottan.” (GY3)

„Szerintem úgy lehetne segíteni, hogy akik akarnak valamit, valami mást, apróbb feladatot adnék nekik, hogy gyakoroljanak. Nem tudom, hogy mik lennének ezek a feladatok, de érzem, hogy ezt kellene tenni.” (MN6)

„1. Ne ítéljenek meg első látásra.

2. Fogadják el az embert olyannak, amilyen.

3. Legyen nyíltság és őszinteség az emberek között.

4. Ne ítéljék el az embert beállítottsága miatt. Ne húzódjanak el tőle az emberek, mert ő is olyan ember, mint a többi. Nagy a hely, elférünk egymás mellett, szóval mindenki adja magát, és mindenki illeszkedjen a másikhoz.” (SÁ1)

„A pénz önmagában biztos, hogy nem segítség. Nem old meg semmit. Mindenkinek másra van szüksége. Ez teljesen személy- és élethelyzet függő.” (SZ2)

„Lehetőséget kell biztosítani számukra a változásra. Ennek több kritériuma van: szükség van a törvénymódosításra: a büntetett előélettel szinte semmire nincs lehetőség, nem tud legálisan elhelyezkedni. Fontos a szemléletváltozás: nincs komoly állami támogatói rendszer, nem foglalkoznak azzal, hogy más esélyt biztosítsanak az életben. Így egyenes az út a visszaeséshez. Külföldön pl. van a szabadultak számára védett munkahely. Ez kezdetben nagyon nagy segítség lehet. Ezzel a bűnözést is nagyon vissza lehetne szorítani, elképesztően magas a visszaeső bűnözők aránya.” (SZ3)

„Szerintem nagyon fontosak a mentálhigiénés foglalkozások, a közös problémafeltárás, így könnyebb a változás. Látjuk, hogy foglalkoznak velünk, számíthatunk valakire.” (SZ8)

„Most azt kéne mondanom, hogy több kedvezményt adjon, legyen leírás, meggyás. De nem ezt mondom, mert több nézőpontból kell a dolgokat nézni, reálisan. Segítség lenne, ha bent létük alatt több inspirációt, lehetőséget, utakat mutatnának ill. kapnának, ami később elkíséri őket. Mindannyian, első büntényesként sokat kapunk, a nagy ítélet egyre beljebb visz. Fontos lenne, hogy az első büntényes ne kerüljön össze visszaesővel, mert akkor oda a pozitív inspirációnak... igen, a folyamatos inspiráció lenne a lényeg... (Köszönöm a beszélgetést, remélem, nem volt túl kellemetlen...) Dehogy, én köszönöm... sok olyan kérdés hangzott el, ami engem is foglalkoztat. 3-an vagyunk a zárkában első büntényesek... Sokat beszélgetünk, de elsősorban a hiányosságokról, és nem a megoldási lehetőségekről.” (SK5)

„Megnézni, hogy az illető mi felé érdeklődik, abban támogatni, ha annak van értelme. Ha az első hónapban nincs támogatás, akkor nincs meg az esélye annak, hogy morálisan visszailleszkedjen az ember. A visszaesésnek is van egy lélektana: ha nincs siker, biztos a visszaesés. Mindenki akar tartani egy szintet. Az emberek lenni akarnak.” (SÁ2)

Policy javaslatok

1. Miután a büntetés-végrehajtási rendszer céljait nem lehet/nem tudja összeegyeztetni a társadalmi (re)integráció céljaival, szükséges szociális munka/szociális munkás megjelenése a magyarországi büntetés-végrehajtási intézetekben. Feladata: börtönszocializáció/börtönadaptáció bontása, segítő kapcsolat/gondozás megkezdése a célcsoporttal, szociális környezet (alacsony iskolázottság, munkahely, lakhatás, emberi kapcsolatok stb.) alakítása, a célcsoport szociális kompetencia-fejlesztése. Összességében a társadalmi (re)integráció szubjektív és objektív feltételeinek megteremtése ill. azok segítése.

2. A gondozás/nevelés és az utógondozás mesterséges, és így kevésbé hatékony szétválasztásának megszüntetése. Azaz a fogvatartottak ill. szabadultak érdekében a büntetés-végrehajtás személyzetének – nevelőnek -, az utógondozást végző (vagy feltételes szabadlábra bocsátás esetében is) a pártfogónak a hatékony segítségnyújtás érdekében együtt kell működnie civil szakemberekkel. Ennek valódi együttműködésnek, és nem hierarchikus alá-fölérendeltségi viszonynak kell lennie a büntetés-végrehajtás biztonságára ill. a hatósági szerepre hivatkozva.

3. Mindezt törvényi szabályozás is támassza alá, mert a szemléletbeli változás – bár az is igen jelentős – kevés lesz a tényleges segítségnyújtáshoz ill. változtatáshoz.

4. A szociális ellátórendszernek ki kell térnie a célcsoportra. Ennek első lépése, hogy az 1993. évi III. tv. A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról (Szt.) című dokumentumban jelenjen meg a klienscsoport mint rehabilitációt/reintegrációt/reszocializációt igénylő, szociálisan hátrányos helyzetű csoport. Javasoljuk, hogy a törvényi szabályozásban is jelenjenek meg külön a „bűnelkövő, fogvatartott ill. fogvatartásból szabadult” emberek, hiszen problémáik körülírhatók és jól elkülöníthetők a többi hátrányos helyzetű csoporttól.

5. A hosszúítéletesek demográfiai jellemzői markánsabbak, mint a teljes börtönpopulációé: alacsony iskolai végzettség, fiatal átlagéletkor, rossz szociális és gyenge munkaerő-piaci státusz, rossz egészségügyi állapot. A szabadságelvonásból és a börtönártalmakból következően ezek a hátrányok csak fokozódnak, gyakran az ítélet

hosszával arányosan. Ezért a hosszútételesekre még intenzívebb figyelmet kell fordítani, ill. esetükben még indokoltabb a börtönökön belüli szociális munka és segítő kapcsolat kialakítása, ill. szociális munkás alkalmazása a büntetés-végrehajtásban.

6. Hosszúidősöknél minél több program, zárkán kívül eltölthető értelmes tevékenység álljon rendelkezésre, még pedig olyanok, amelyek a szabadulás utáni munka ill. más területen hasznosítható készségeket fejlesztik. Elengedhetetlen a programok támogatása, a külső – civil – szakemberek bevonása – és mindkettő elismertetése a bv. személyzettel.

7. A szabadulásra felkészítés egyéni gondozás és csoportfoglalkozások keretében is jelenjen meg a szabadulás előtt állók számára. Ez ne csak elvi szinten valósuljon meg, hanem ténylegesen, kidolgozott tematika, ütemterv szerint a nevelő, a pártfogó felügyelő, valamint civil szakember – szociális munkás – együttműködésével. Különösen nagy súlyt kell fektetni az átmeneti csoportok programjainak fejlesztésére.

8. Szükséges a büntetés-végrehajtás sajátos rendszeréhez igazodó, speciális drogprogramok kidolgozása. Ehhez civil szakemberek bevonása szükséges.

9. Miután egyre alacsonyabb képzettségű és státuszú emberek kerülnek börtönbe, a büntetés-végrehajtásnak kiemelt feladata, hogy biztosítsa/támogassa az oktatás/képzés meglétét az intézetekben. Az általános iskola elvégzése alapfeladat (bár kikerült ennek „kötelezősége” a törvényi szabályozásból). Bár az általános iskolai képzés mindenképpen előfeltétele bármely további képzésnek, hangsúlyozni kell, hogy csupán az általános iskolai végzettség nem elegendő sem a szabaduló nők, sem a férfiak munkaerő-piaci bejutásához. A közép- és felsőfokú tanulmányok csak lehetőség szintjén jelennek meg a törvényben, és így csak ritka esetben valósulnak meg az egyes bv. intézetekben. Az viszont nem kétséges, hogy a magasabb iskolai végzettség növeli az élet- és mobilitási esélyeket. Ezért nagyobb súlyt kell fektetni a közép- és felsőfokú tanulmányok biztosítására a fogvatartás alatt lévők esetében – törvényi szabályozással is.

10. Emellett biztosítani kell a szakképzés meglétét is a börtönökben – nemcsak a szabadulás előtt állók, hanem a hosszútételesek esetében is, akár abban az esetben is, ha büntetésük középső szakaszában vannak. A szakképzés esetében figyelni kell arra, hogy az oktatott szakmák keresett, piacképes, és ne csak időstrukturáló, esetleg a későbbi szabadidőt

hasznosan eltöltő „szakképzések” legyenek. Ehhez folyamatos munkaerő-piaci elemzés szükséges, amit szintén civil szakemberek (munkaerő-piaci tanácsadó) végeznek.

11. Miután a célcsoport börtönbe kerülése előtt vagy tényleges munkanélküli volt, vagy fekete munkát végzett, ezért különösen nagy súlyt kell fektetni munkaerő-piaci (re)integrációjukra. Ehhez egyrészt a kompetenciák fejlesztése szükséges – munkaszocializáció ill. – tapasztalat szerzése -, másrészt munkalehetőség felkutatása és biztosítása számukra. A szabadulás utáni munkavállalás esélye és lehetősége szorosan összekapcsolódik a büntetés alatti foglalkoztatással. Jelenleg a hosszúidős fogvatartottak fele hihetetlen méretű időtöbblettel rendelkezik, mely tétlenül eltöltött idő és a szigorú rezsimszabályok körülményei önmagukban nehezítik a sikeres reszocializáció esélyét. Cél tehát, hogy a börtönben is dolgozzanak a hosszidősök, ráadásul olyan munkakörökben, amelyek vagy megfelelnek szakmájuknak, vagy a későbbi integráció szempontjából növelik/fejlesztik készségeiket (nem betanító jellegű munka).

12. Az erkölcsi bizonyítvány számos esetben akadály a munkavállalásnak. Javasoljuk, hogy csak bizonyos munkakörök tegyék ezt kötelezővé. Jelenleg gyakran az alacsony képzettséget igénylő állásoknál is követelmény.

13. Az álláskeresésben elvileg illetékesek ugyan a munkaügyi központok, de egyenlőre véletlenszerű az összehangoltság a börtönök és a munkaügyi központok között. A börtönökben dolgozó szociális munkás / munkaügyi tanácsadó ezeket az együttműködéseket hatékonyan kiépítheti.

14. A munkáltatók kevésbé érdekeltek abban, hogy fogvatartásból szabadultat alkalmazzanak. A törvényi szabályozás szintjén is meg kell jelennie annak az elvnek, hogy szükséges a szabadultak munkába állása. Jelenleg egyetlen rendelet az, ami munkáltatókat pozitív irányba befolyásolhatja alkalmazás tekintetében (6/1996. /VII.16./ MüM rendelet – a foglalkoztatást elősegítő támogatásokról, valamint a Munkaerő-piaci Alapból foglalkoztatási válsághelyzetek kezelésére nyújtható támogatásról)⁵⁹.

⁵⁹ A foglalkoztatáshoz kapcsolódó járulékok átvállalása – alkalmazása: „(3) ... meghatározott támogatás legfeljebb egyévi időtartamra annak a munkaadónak is nyújtható, amely pártfogó felügyelet alatt álló személy vagy olyan személy foglalkoztatását vállalja, aki a szabadságvesztés-büntetésből a támogatás iránti kérelme benyújtását megelőzően, hat hónapnál nem régebben szabadult.”

15. Védett munkahelyek kialakítása a célcsoport számára.
16. A pénzkezelés és a tervezés szempontjából – valamint a reszocializáció/reintegráció szempontjából – döntő lenne, ha a munkáért kapott jövedelem legalább annyi lenne, hogy a szabadulás utáni első hónap nehézségeit (optimális esetben rögtön munkát talál, de a fizetésre még 1 hónapot várni kell a frissen szabadultnak) enyhíteni tudja. Emellett kapjanak átmeneti segítyt az igénylők.
17. A társadalombiztosítási rendszer által nyilvántartott időbe jelenleg nem számít bele a börtönben végzett munka – ez sürgős átgondolást igényel.
18. A társadalmi/emberi/szociális kapcsolatok nélkülözhetetlenek a sikeres (re)integráció szempontjából, ezért a meglévő kapcsolatokat támogatni kell. Ezek fennmaradása érdekében a bv. intézeteken kívüli találkozásokat, a törvényben előírt lehetőségeket számszerűleg is növelni szükséges (rövid tartamú eltávozás, kimaradás stb.). A szociális munka a társadalmi kapcsolatok támogatását is célozza.
19. Javasolt a „nevelés” fogalma helyett a „szociális kompetenciafejlesztés” fogalma.
20. A nevelő feladata, sikerének mutatói, módszerei stb. legyenek jobban körülhatárolva. A gondozás feladatköre kerüljön át részben vagy egészében a nevelő mellett/nevelővel dolgozó szociális munkáshoz. Vagyis a nevelő feladata a büntetés-végrehajtási szakmához kapcsolódik/kapcsolódna, míg a szociális munkásé a társadalmi és munkaerő-piaci (re)integrációhoz/reszocializációhoz.
21. A börtönszemélyzet/felügyelet megfelelő képzése, felkészítése, kommunikációja, emberi magatartása szükséges cél és feladat. Ehhez is szükséges civil szakemberek bevonása.
22. Javasoljuk a szabadultak lakhatási problémáinak megoldása enyhítésére ún. félutas házak létrehozását. A félutas ház feladata olyan komplex szolgáltatás biztosítása, melyben a visszaesés megelőzésnek négy alappillére (lakhatás, emberi/kapcsolati, munkaerő-piaci szolgáltatások, képzés/tanulás) együtt, szinergikusan jelentkeznek, és amelyben a pszichoszociális támogatás és gondozás hangsúlyos szerepet kap. Olyan védett környezet, amelyben már önálló, döntéssel és valódi jogokkal rendelkező szabad embereknek érezhetik

magukat lakói/igénybe vevői. A célcsoport számára létrejövő félutas ház fogalmának szerepelnie kell a megfelelő törvényekben, szabályozásokban és dokumentumokban is (pl. 1993. évi III. tv. A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról - Szt.).

23. A törvényi előírásnak megfelelően közös munka, valódi együttműködés szükséges az utógondozásban is a büntetés-végrehajtás, a pártfogó felügyelet és a civil szakemberek között.

24. Az utógondozásba is be kell kapcsolódni civil szakembereknek, szociális munkásoknak a pártfogók túlterheltségét enyhítendő és a hatékonyságot növelendő.

25. Összegzésképpen interjúalanyaink javaslatai: a szociális körülmények javítása, ezen belül is különös hangsúlyt fektetve a következőkre: munka biztosítása ill. a munka lehetősége, lakhatás támogatása és lehetősége, tanulás/képzés biztosítása, ill. a megfelelő anyagi háttér – pénz – megléte. Felmerült az erkölcsi bizonyítvány mint akadályozó tényező, ennek eltörlése vagy csak bizonyos munkakörökben történő megjelenése. Emellett azonban megjelentek olyan, „nem megfogható” tényezők, mint pl.

- rehabilitáció, csoportterápiák
- mentális felkészítése a szabadulóknak
- szabadulás utáni lehetőségek feltárása
- beszélgetések biztosítása már a börtönön belül
- ezáltal (is) a gondolkodásmód megváltoztatása
- bizalom, megértés, elfogadás, nyíltság, őszinteség, előítélet-mentesség, kölcsönös alkalmazkodás
- személyre szabott ill. személy- és élethelyzetfüggő segítségnyújtás
- mentálhigiénés foglalkozások biztosítása
- folyamatos inspiráció a változásra
- apróbb életfeladatok gyakoroltatása
- társadalmi szemléletváltás elindítása.